МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

Андрій Володимирович КАПУСТІН

УДК 341.33:341.242/.244

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Спеціальність 293 – Міжнародне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело_____ А. В. Капустін

Науковий керівник

КОРОТКИЙ Тимур Робертович,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Капустін А. В. **Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні**. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 – Міжнародне право. – Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2021.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню організаційно-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні, встановленню особливостей та передумов підвищення рівня імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Розкрито ступінь наукової розробленості проблематики організаційно-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні, проаналізовано теоретико-правові погляди на поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права, нормативне забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. Обґрунтовано та запроваджено використання системного підходу до розгляду механізмів і процесів імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Вперше запропоновано цілісний погляд на організаційно-правовий механізм імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні у період міжнародного збройного конфлікту на території України, включаючи діяльність державних і недержавних суб'єктів. Визначено зміст і форми зобов'язань України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України. Запропоновано створення відповідного організаційно-правового механізму ефективного застосування міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: 1) безпосередню імплементацію норм міжнародного гуманітарного права у військове законодавство; 2) тлумачення та роз'яснення норм міжнародного

гуманітарного права; 3) поширення знань про міжнародне гуманітарне право у Збройних Силах України; 4) забезпечення неухильного виконання приписів міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України; 5) контроль за дотриманням міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Набула подальшого розвитку доктрина щодо змісту та механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах мирного часу та в період збройного конфлікту, зв'язку між рівнем забезпечення внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах мирного часу на його реалізацію у період збройного конфлікту. Удосконалено поняття, зміст і структуру внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації міжнародного гуманітарного права.

Доведено, що до заходів імплементації міжнародного гуманітарного права в національну правову систему належать: 1) моніторинг національного законодавства з точки зору його відповідності нормам міжнародного гуманітарного права; 2) ініціювання внесення змін до національного законодавства щодо його приведення у відповідність до зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 3) моніторинг практики застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо її відповідності зобов'язанням держави з питань міжнародного гуманітарного права; 4) ініціювання внесення змін у правозастосовну практику задля підвищення ефективності виконання зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 5) проведення організаційно-розпорядчих заходів щодо підготовки та реалізації планів стосовно виконання зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 6) поширення знань про міжнародне гуманітарне право; 7) проведення контрольних заходів та інформування про хід виконання тих чи інших положень міжнародного гуманітарного права на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях; 8) вчинення матеріально-технічних дій, спрямованих на імплементацію міжнародного гуманітарного права.

Розкрито особливості співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права. Виявлено горизонтальні та вертикальні зв'язки між окремими компонентами й інституціями в рамках міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права. Показано роль внутрішньодержавного інституційного механізму імплементації міжнародного гуманітарного права в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права як двокомпонентної системи.

Проаналізовано зміст і форми зобов'язань України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано доречність системного підходу до аналізу змісту та ефективності виконання зобов'язань України з імплементації міжнародного гуманітарного права. Систематизовано зобов'язання України з імплементації міжнародного гуманітарного права за окремими сферами (інституційні зобов'язання щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права, в частині закріплення кримінальної відповідальності за воєнні злочини, у сфері військового законодавства, захисту відмітних Емблем, діяльності Товариства Червоного Хреста України та інших питань). Виявлено основні прогалини у виконанні Україною своїх зобов'язань з імплементації міжнародного гуманітарного права: як щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права у законодавство України, так і щодо правозастосування.

Констатовано, що найбільш поширеною організаційно-правовою формою внутрішньодержавного інституційного механізму імплементації міжнародного гуманітарного права є національні міжвідомчі комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права або аналогічні органи з координації діяльності органів державної влади та управління у сфері імплементації норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні; в Україні це Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права. Серед інших органів чи посадових осіб можна

зазначити Департамент нагляду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора, юридичних радників. Деякі функції з імплементації на внутрішньодержавному рівні міжнародного гуманітарного права здійснюють недержавні суб'єкти, у тому числі міжнародні організації (як міжурядові, так і неурядові) та правозахисні організації. Значні повноваження делеговано Національним товариствам Міжнародної Федерації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (в Україні – Товариство Червоного Хреста України).

Проаналізовано організаційно-правовий (інституційний) механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні як цілісну систему, взаємозв'язок між її складовими, розподіл функцій та відповідних компетенцій. Виявлено відмінності щодо функцій та компетенції органів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в мирний час і в період збройного конфлікту, прогалини у повноваженнях щодо здійснення функцій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. Основна увага приділена повноваженням спеціальних державних органів та установ, створених безпосередньо для імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Охарактеризовано функції недержавних установ (Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Товариства Червоного Хреста України), які відповідно до положень міжнародних договорів або внутрішньодержавних нормативно-правових актів забезпечують імплементацію норм міжнародного гуманітарного права. Розкрито роль недержавних суб'єктів, які діють в Україні у сфері забезпечення міжнародного гуманітарного права. Запропоновано пропозиції щодо вдосконалення повноважень та взаємодії органів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні з метою підвищення ефективності імплементації.

Досліджено місце та роль національних комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права або аналогічних органів з координації діяльності органів державної влади та управління у сфері імплементації норм

міжнародного гуманітарного права на національному рівні у внутрішньодержавному інституційному механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права. Зроблено висновок, що комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права є важливим державним інструментом в інституційному механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права. Вони виконують координаційні, імплементаційні, дорадчі, консультативні та контрольні функції, а також є платформою для співпраці держави, Національних товариств і недержавних суб'ктів з питань міжнародного гуманітарного права, забезпечують численні вертикальні зв'язки у системі державного управління та горизонтальні зв'язки з недержавними суб'єктами й іншими комісіями з імплементації міжнародного гуманітарного права у питаннях розповсюдження міжнародного гуманітарного права та його імплементації. Обґрунтовано, що комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права є важливим компонентом внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права.

Виявлено, що на міжнародному рівні сталася не лише уніфікація права шляхом імплементації міжнародно-правових норм, а й уніфікація механізмів їх імплементації, яскравим прикладом чого є створення комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права, які є координуючою ланкою для інших державних органів та установ з питань імплементації міжнародного гуманітарного права. Підкреслюється, що в умовах збройного конфлікту роль комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права значно підвищується, що відобразилось у повноваженнях Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Важливим фактором ефективності цієї Міжвідомчої комісії є залучення фахівців з міжнародного гуманітарного права та ініціативна діяльність в аналітичній і нормотворчій сферах. Проаналізовано нормативні та інституційні засади діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування

та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, вироблено рекомендації щодо удосконалення її складу, повноважень та компетенцій.

Надано характеристику інституційного обов'язку держави мати у складі збройних сил юридичних радників. Зауважено, що ст. 82 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, яка стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, є деталізацією більш загального зобов'язання щодо дотримання міжнародного гуманітарного права державами: через його імплементацію у законодавстві, обов'язок поширення знань, безпосереднє застосування та створення відповідних інституційних умов. Всі ці елементи містяться у ст. 82: забезпечити наявність юридичних радників, що включає наявність відповідного законодавства та організаційно-правових механізмів; проведення юридичними радниками відповідного інструктажу збройним силам щодо застосування міжнародного гуманітарного права, що, дещо ширше, ніж поширення міжнародного гуманітарного права та включає інструктаж щодо правозастосування у конкретних умовах; спроможність і обов'язок юридичних радників давати поради командирам на відповідному рівні про застосування Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них. Докладно проаналізовано цей обов'язок щодо України та вироблено рекомендації щодо впровадження інституту юридичних радників у всіх підрозділах, які беруть участь в операції Об'єднаних сил.

Досліджено світовий досвід та еволюцію інституту юридичних радників у збройних силах. Відповідно доктрині, положень міжнародного гуманітарного права, іноземного та вітчизняного законодавства здійснено систематизацію завдань і функцій юридичних радників у збройних силах. Констатовано, що інститут юридичних радників у збройних силах є самостійною підсистемою в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, який має важливе значення для ефективного застосування міжнародного гуманітарного права збройними силами держави. Надано рекомендації з удосконалення

законодавства України щодо правового статусу та повноважень юридичних радників у Збройних Силах України в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України. Рекомендовано створення у Збройних Силах України окремого департаменту з метою застосування міжнародного гуманітарного права та поліпшення координації діяльності юридичних радників з поширення знань і навичок щодо застосування міжнародного гуманітарного права особовим складом Збройних Сил України.

Охарактеризовано нормативну та інституційну основу обов'язку держави щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права. Окреслено форми та механізми імплементації зобов'язань держави щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права та запропоновано удосконалення організаційно-правових засад щодо поширення цих знань у період міжнародного збройного конфлікту на території України. Діяльність з поширення знань про міжнародне гуманітарне право розглянуто як окрему систему взаємодії між державними та недержавними суб'єктами, виявлено механізми та принципи такої взаємодії, проведено аналіз ефективності цієї діяльності на рівні кожної підсистеми (державних, міжнародних недержавних, громадських організацій, академічних кіл). Зроблено висновок, що синергія державних і недержавних суб'єктів з поширення міжнародного гуманітарного права є важливим чинником досягнення його цілей – захисту жертв війни через неухильне дотримання його норм, запорукою якого є знання цих норм. Охарактеризовано діяльність щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права в Україні, проаналізовано форми та методи цієї діяльності, зроблено конкретні пропозиції щодо удосконалення діяльності з поширення знань про міжнародне гуманітарне право в період міжнародного збройного конфлікту на території України.

Констатовано, що військове законодавство є найбільш важливим об'єктом рецепції норм міжнародного гуманітарного права з причин, викладених вище. Особливо це важливо для держав, які перебувають у стані збройного конфлікту, тобто саме в умовах безпосереднього застосування

норм міжнародного гуманітарного права. Виокремлено чотири підсистеми в системі військового законодавства України відповідно до рівня та цілей регулювання в контексті дослідження імплементації міжнародного гуманітарного права. Сформульовано уявлення про компоненти військового законодавства України відповідно рівню та мети регулювання в контексті імплементації міжнародного гуманітарного права. Зроблено висновок, що в цілому, незважаючи на наявність окремих недоліків, у системі військового законодавства України належним чином відображені основні процедурні та фактичні вимоги Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них, а саме – щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права, обов'язків командирів щодо забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права, наявності юридичних радників, обов'язку військовослужбовців Збройних сил України дотримуватися принципів і норм міжнародного гуманітарного права, наявності системи підтримання належної дисципліни та правопорядку, яка гарантуватиме дотримання всіма військовослужбовцями норм міжнародного гуманітарного права. Безсумнівно, щодо кримінальної відповідальності за воєнні злочини питання ефективності ст. 438 Кримінального Кодексу України залишаються відкритими, але наявність цієї норми в КК України дозволяє притягнути до кримінальної відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах. У роботі сформульовано пропозиції щодо удосконалення військового законодавства України задля підвищення ефективності реалізації імплементації міжнародного гуманітарного права.

Систематизовано та охарактеризовано зобов'язання України з імплементації положень міжнародного гуманітарного права щодо захисту відмітних Емблем. Констатовано, що в Україні створено нормативну основу для функціонування організаційно-правового механізму імплементації міжнародно-правових норм щодо використання відмітних Емблем, але ця система недостатньо ефективна та здебільшого не має системи підзаконних актів щодо впровадження цих повноважень. Надано пропозиції щодо

приведення у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань України законодавства про захист відмітних Емблем та підвищення організаційно-правового механізму захисту відмітних Емблем в Україні.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, організаційно-правовий механізм імплементації, збройний конфлікт, імплементація норм міжнародного гуманітарного права в Україні, Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р., комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права, поширення знань з міжнародного гуманітарного права, юридичні радники, воєнні злочини.

SUMMARY

A.V. Kapustin. **Organizational and Legal Basis for the Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine**. – Qualification scientific work, manuscript copyright.

Thesis for the degree of Doctor of philosophy (Ph. D). Specialty 293 "International Law". – International Humanitarian University, Odesa, 2021.

The thesis is devoted to a comprehensive study of the organizational and legal basis for the implementation of international humanitarian law in Ukraine and the establishment of characteristics and prerequisites for increasing the level of implementation of the provisions of international humanitarian law in Ukraine.

The paper details the extent of scientific development of the organizational and legal basis for the implementation of international humanitarian law in Ukraine, analyses theoretical and legal views on the concept and content of domestic implementation mechanisms of international humanitarian law and the enactment of legislation for the implementation of international humanitarian law in Ukraine. A systematic approach to the consideration of mechanisms and processes for the implementation of international humanitarian law has been justified and introduced. The paper proposes, for the first time, a holistic view of the institutional and legal framework for the implementation of international humanitarian law in Ukraine during the international armed conflict in the territory of Ukraine, including the activities of State and non-State actors. It defines the content and form of Ukraine's obligation to implement international humanitarian law in the context of the international armed conflict in Ukraine. The author proposes to establish an appropriate institutional and legal mechanism for the effective application of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine, to wit: 1) direct implementation of international humanitarian law in military legislation; 2) interpretation and clarification of rules of international humanitarian law; 3) dissemination of knowledge concerning international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine; 4) ensuring the strict

compliance with the provisions of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine; 5) monitoring compliance of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine. The paper further develops the doctrine on content and mechanisms for domestic implementation of international humanitarian law in peacetime and during armed conflict, as well as the connection between the scope of domestic implementation of international humanitarian law in peacetime and its implementation in time of armed conflict. It improves the concept, content and structure of domestic organisational and legal (institutional) mechanism for the implementation of international humanitarian law.

It has been demonstrated that measures for implementation of international humanitarian law in the national legal system include the following: 1) monitoring of compliance of national legislation with the provisions of international humanitarian law; 2) initiating amendments to national legislation to bring it into compliance with the State's obligations under international humanitarian law; 3) monitoring the practice of application of the norms of international humanitarian law in accordance with the State's obligations under international humanitarian law; 4) initiating changes in the enforcement practices to improve the implementation of the State's obligations under international humanitarian law; 5) organizational and administrative arrangements for the preparation and implementation of plans to fulfil the State's obligations under international humanitarian law; 6) dissemination of knowledge concerning international humanitarian law; 7) monitoring and reporting on the implementation of international humanitarian law at the international and national levels; 8) logistical activities aimed at the implementation of international humanitarian law.

The author clarifies the relationship between international and domestic mechanisms for the implementation of international humanitarian law. Horizontal and vertical linkages between individual components and institutions have been identified in the international and domestic mechanisms of implementation of the international humanitarian law. Moreover, the role of domestic institutional mechanism for the

implementation of international humanitarian law in the international humanitarian law implementation mechanism as two-component system has been also highlighted.

The paper analyses the content and forms of Ukraine's obligations to implement international humanitarian law. A legitimate need for a systematic approach to the analysis of the content and effectiveness of Ukraine's obligations to implement international humanitarian law has been justified. Ukraine's obligations to implement international humanitarian law in specific areas (institutional obligations to disseminate knowledge about international humanitarian law, in terms of criminal responsibility for war crimes, in the field of military legislation, protection of visible emblems, activities of the Ukrainian Red Cross Society and other matters) have been systemized. The main gaps have been identified with regard to Ukraine's obligations to implement international humanitarian law, both concerning the implementation of international humanitarian law in Ukrainian legislation and law enforcement.

It was noted that the most common institutional and legal form of the national institutional mechanism for the implementation of international humanitarian law is the national interdepartmental commission on the implementation of international humanitarian law, or similar bodies for coordinating the activities of State authorities and administrations in implementing international humanitarian law at the national level; in Ukraine, it is the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law. Other bodies or governmental officials include the Department for the Supervision of Criminal Proceedings in Respect of Crimes Committed in the Context of the Armed Conflict, the Office of the Prosecutor-General and the legal advisers. In our opinion, non-State actors, including international organizations (both intergovernmental and non-governmental) and human rights organizations, perform some of the functions of domestic implementation of international humanitarian law. Significant authority has been delegated to the national societies of the International Federation of the Red Cross and Red Crescent (in Ukraine – the Ukrainian Red Cross Society).

The paper analyses the institutional and legal (institutional) mechanism for the implementation of the provisions of international humanitarian law in Ukraine as an

integral system, the relationship between them and the distribution of functions and competencies in the area of implementing the norms of international humanitarian law. It was found that there are differences in the functions and competence of bodies responsible for implementing international humanitarian law in times of peace and in times of armed conflict, gaps in the mandate for the implementation of international humanitarian law in Ukraine. Emphasis is placed on the powers of special State bodies and institutions established specifically for the implementation of international humanitarian law. The author describes the functions of non-State institutions (International Committee of the Red Cross, Ukrainian Red Cross Society) which, in accordance with the provisions of international treaties or domestic regulations, ensure the implementation of international humanitarian law. The role of non-State actors operating in Ukraine for upholding international humanitarian law has been highlighted. The author formulates proposals to streamline the powers and cooperation of bodies responsible for the implementation of international humanitarian law in Ukraine, with a view to enhancing the effectiveness of the implementation process.

The paper describes the place and role of national commissions for the implementation of international humanitarian law or similar bodies for coordinating the activities of State and administrative bodies in the implementation of international humanitarian law at the national level, in the domestic institutional mechanism for the implementation of international humanitarian law. The Commission for the Implementation of International Humanitarian Law has been found to be an important State instrument in the institutional machinery for the implementation of international humanitarian law. They perform coordination, implementation, advisory, consultative and monitoring functions, and are also a platform for cooperation among States, national societies and non-State actors on the issues of international humanitarian law and provide numerous vertical links in the system of public administration and horizontal links with non-State actors and other commissions for the implementation of international humanitarian law in the dissemination of international humanitarian law and its implementation. The

author also demonstrates that commissions for the implementation of international humanitarian law is an important component of the domestic institutional and legal mechanism for the implementation of international humanitarian law.

It has been found that, at the international level, not only the legislation was unified through the implementation of international legal norms, but also the mechanisms for its implementation. A prime example is the establishment of commissions for the implementation of international humanitarian law, which is the focal point for other State bodies and institutions for the implementation of international humanitarian law. The paper emphasizes that, in the context of armed conflict, the role of the commissions on the implementation of international humanitarian law is considerably enhanced, as reflected in the powers of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine. An important factor in the effectiveness of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine is the involvement of international humanitarian law experts and its proactive work in analytical sphere and regulatory activities. The author analyses the normative and institutional basis of the work of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine, and develops recommendations to streamline the composition, powers and competence of the Commission.

The paper describes the institutional obligation of the State to have legal advisers in the armed forces. It is noted that Article 82 of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) details the more general obligation of States to respect international humanitarian law, to wit: through its implementation in legislation, the duty to disseminate knowledge, its direct application and the establishment of an appropriate institutional environment. All these elements are contained in Article 82: ensure that legal advisers are available, which includes enacting appropriate legislation and institutional arrangements;

legal advisers' advising military commanders at the appropriate level on the application of international humanitarian law, which, in our view, is somewhat broader than the dissemination of international humanitarian law, and includes instructing on the law enforcement in specific contexts; the ability and obligation of legal advisers to provide appropriate instructions to the armed forces on the application of Geneva Conventions of 12 August 1949 and their Additional Protocols. The paper provides a detailed analysis of this responsibility with respect to Ukraine, and develops recommendations for the introduction of the institution of legal advisers in all units participating in the Combined Forces operation.

The paper examined the international experience and evolution of the institution of legal advisers in the armed forces. According to doctrine, provisions of international humanitarian law and foreign and domestic legislation, the tasks and functions of legal advisers in the armed forces have been systematized. It is noted that the institution of legal advisers in the armed forces is an autonomous subsystem of the mechanism for implementing international humanitarian law at the domestic level, which is essential for the effective application of international humanitarian law by the armed forces of a State. The author gives recommendations aimed at improving Ukrainian legislation concerning the legal status and powers of legal advisers in the Armed Forces of Ukraine in the context of the international armed conflict in the territory of Ukraine. In particular, it is recommended to establish a separate department within the Armed Forces of Ukraine with a purpose of application of international humanitarian law and improvement of the coordination of the activities of legal advisers in disseminating knowledge and skills on the application of international humanitarian law to individuals in the Armed Forces of Ukraine.

The normative and institutional framework of the State's obligation to disseminate knowledge of international humanitarian law was also described. The author outlined the modalities and mechanisms for the implementation of the State's obligations to disseminate knowledge about international humanitarian law and proposed to improve the organizational and legal basis for the implementation

of the rules of international humanitarian law on the dissemination of knowledge during the international armed conflict in the territory of Ukraine. Dissemination of knowledge about international humanitarian law is considered as a separate system of interaction between State and non-State actors; therefore, the paper identifies the mechanisms and principles for such interaction, and analyses the effectiveness of such activities at the level of each subsystem (public, international non-governmental, civil society and academic circles). It was concluded that the synergy between State and non-State actors in the dissemination of international humanitarian law is an important factor in achieving its objectives - the protection of victims of war through strict observance of its norms, for which the knowledge of those norms is a prerequisite. The author described the activities aimed at disseminating knowledge about international humanitarian law in Ukraine, analysed forms and methods of such activities, and made specific proposals to improve the dissemination of knowledge about international humanitarian law during the international armed conflict in the territory of Ukraine.

It was noted that military law is the most important object of the assimilation of international humanitarian law for the reasons explained above. This is particularly important for States that are in a situation of armed conflict, that is, where international humanitarian law is directly applicable. Four subsystems were identified in the system of military legislation of Ukraine in accordance with the level and objectives of regulation in the context of the study of the implementation of international humanitarian law. The paper formulates the concepts on the components of Ukraine's military legislation in accordance with the level and objectives of regulation in the context of the implementation of international humanitarian law. It was concluded that, in general, despite the existence of certain shortcomings in the system of military legislation of Ukraine, the basic procedural and factual requirements of the Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols have been duly reflected, to wit with respect to: dissemination of knowledge about international humanitarian law, the duties of commanders to ensure respect for international humanitarian law, the presence of legal advisers,

the obligation of members of the Armed Forces of Ukraine to abide by the principles and rules of international humanitarian law, the existence of a system of proper discipline, law and order guaranteeing respect for international humanitarian law by all military personnel. Certainly, the issue effectiveness of criminal responsibility for war crimes under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine remains open, but the existence of this provision in the Criminal Code makes it possible to bring perpetrators of war crimes to justice. The paper contains proposals aimed at improving Ukraine's military legislation in order to make implementation of international humanitarian law more effective.

The paper systematizes and describes obligations of Ukraine to implement the provisions of international humanitarian law on the protection of distinctive emblems. It is noted that Ukraine has established a normative basis for the operation of an organizational and legal mechanism for implementing international legal norms on the use of emblems, but this system is not sufficiently effective and in most cases does not have a system of by-laws to implement these powers. Therefore, the author formulated proposals to bring Ukraine's legislation on the protection of distinctive emblems into line with its international legal obligations and to enhance the legal and organizational mechanism for the protection of distinctive emblems in Ukraine.

Key words: international humanitarian law, organizational and legal implementation mechanism, armed conflict, implementation of international humanitarian law in Ukraine, Geneva Conventions of 12 August 1949, commissions on the implementation of international humanitarian law, dissemination of knowledge about international humanitarian law, legal advisers, war crimes.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Капустін А. В. Поширення знань про міжнародне гуманітарне право: синергія держави та недержавних акторів. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 2. С. 60–68. (У співавторстві Т. Р. Короткий).

2. Капустін А. В. Організаційно-правові основи діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2018. Вип. 62. С. 114–126.

3. Капустін А. В. Міжнародний досвід діяльності Комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 19. С. 180–189.

4. Капустін А. В. Правові та організаційні питання імплементації міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2019. Вип. 64. С. 306–320.

5. Капустін А. В. Інститут юридичних радників у збройних силах як складова механізму імплементації міжнародного гуманітарного права. *Правова держава.* 2020. Вип. 39. С. 69–77.

6. Капустін А. В. Поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 155–162.

7. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 41–46.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Капустін А. В. Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права на пострадянському просторі.

Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Futura : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (25 листоп. 2016 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2016. С. 83–87.

9. Капустін А. В. Правовий статус Міжвідомчої комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права* : матер. круглого столу (27 жовтня 2017 р., м. Кривий Ріг) / відп. В. Г. Олюха ; уклад. В. Г. Олюха. Кривий Ріг : Гельветика, 2017. С. 35–38.

10. Капустін А. В. Роль Товариства Червоного Хреста України в розповсюджені знань з міжнародного гуманітарного права. *Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах* : матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. (19 жовтня 2017 р., м. Київ) / Ін-т міжнар. відносин Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Одеса : Фенікс, 2017. С. 156–158.

11. Капустін А. В. Правові засади поширення знань про міжнародне гуманітарне право. *Конгрес міжнародного та європейського права :* зб. наук. пр. (25–26 травня 2018 р., м. Одеса). / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2018. С. 70–74.

12. Капустін А. В. Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права у сфері захисту медичного персоналу на пострадянському просторі. *Актуальні проблеми медичного права: професійний погляд* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листоп. 2018 р., м. Київ). Одеса : Фенікс, 2019. С. 56–60.

13. Капустін А. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у військовому законодавстві України. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квітня 2019 р., м. Одеса) [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2019. С. 121–126. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11633/ONU_Kongress_MP%20copy.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. Капустін А. В. Міжнародний досвід діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання* : матер. Всеукр. дистанц. наук. конф. (26 квіт. 2019 р., м. Одеса) / за заг. ред.: Л. О. Корчевної, І. А. Дришлюка ; уклад.: А. В. Левенець, О. В. Нарожна. Одеса : Фенікс, 2019. С. 54–60.

15. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання* : матер. Всеукр. наук. дистанц. конф. (10 квіт. 2020 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2020. С. 69–71.

ЗМІСТ

ВСТУП 24

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 33

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 34

1.1. Теоретико-правові погляди на сутність та зміст внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права 34

1.2. Структура та елементи внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права 48

1.3. Класифікація зобов'язань держави з міжнародного гуманітарного права 58

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ 74

2.1. Система внутрішньодержавних органів України з імплементації норм міжнародного гуманітарного права 74

2.2. Комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права як складова механізму імплементації міжнародного гуманітарного права: світовий досвід та практика України 90

2.3. Інститут юридичних радників у збройних силах як складова організаційно-правового механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права та його застосування в Україні 109

2.4. Роль недержавних суб'єктів в імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права 130

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 138

3.1. Забезпечення виконання зобов'язань щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права в Україні 138

3.2. Імплементація міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України..... 149
3.3. Імплементація у законодавство України норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту відмітних Емблем 169
ВИСНОВКИ 178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 189
ДОДАТКИ 228

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародне гуманітарне право є особливою галуззю міжнародного права, оскільки його норми діють у період збройного конфлікту. Ця особливість впливає на всі етапи імплементації норм міжнародного гуманітарного права – як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні.

Забезпечення ефективної імплементації норм міжнародного гуманітарного права покладається саме на держави. Це є загальним обов'язком держави, що витікає як із універсальних норм міжнародного права, перш за все положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., так і з відповідних положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них, інших міжнародних договорів з цих питань.

Проте сама по собі участь держави в міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права автоматично не забезпечує ефективної реалізації його норм. Обов'язковим є застосування комплексних заходів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, тобто внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Його активізація відбувається саме в період збройного конфлікту, тому тільки в цей період виявляються недоліки та негаразди законодавства щодо захисту жертв війни і його застосування.

Враховуючи факт, що з 2014 року на території України відбувається міжнародний збройний конфлікт, викликаний агресією Російської Федерації проти України, питання імплементації міжнародного гуманітарного права набуває значної гостроти. Ця обставина викликає необхідність впровадження в дію всього комплексу норм міжнародного гуманітарного права й обумовлює не лише теоретичну, а й практичну значущість дослідження організаційно-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Україна є учасником практично усіх міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, які на загальному рівні були імплементовані в національну правову систему. Але правозастосовна практика в період збройного конфлікту виявила необхідність деталізації, конкретизації та поліпшення організаційно-правового застосування норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Частково цей процес відбувся, і значна кількість внутрішньодержавних нормативно-правових актів з питань міжнародного гуманітарного права була затверджена протягом останніх років (Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України), почасти збереглися прогалини у правовому регулюванні питань, пов'язаних із захистом жертв війни (статус звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, статус військовополонених та інтернованих осіб). У деяких випадках можна говорити про низьку ефективність правового регулювання окремих питань, пов'язаних з міжнародним гуманітарним правом (поширення знань про міжнародне гуманітарне право, кримінальна відповідальність за воєнні злочини). Особливої уваги потребує діяльність інституцій, які мають повноваження з питань реалізації міжнародного гуманітарного права, – насамперед діяльність Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні та інституту юридичних радників ЗС України.

Наведене визначає необхідність дослідження організаційно-правових засад імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Актуальність обраної теми дослідження значно посилюється необхідністю всебічного захисту жертв війни, забезпечення та неухильного виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань з міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту на її території.

Проблема імплементації міжнародного гуманітарного права досить широко висвітлена в науковій юридичній літературі. Вона знайшла своє віддзеркалення у працях В. П. Базова, А. Бувьє, М. М. Гнатовського,

М. В. Грушко, Е. Давида, В. Н. Денисова, А.І. Дмітрієва, О. В. Задорожнього, Р. С. Єделєва, В. Ю. Калугина, Т. Р. Короткого, А. О. Кориневича, І. І. Котлярова, Н. В. Мадзігон, Н. Мельцера, В. М. Лисика, Ж. Пікте, В. М. Репецького, Ю. А. Решетникова, М. Сассолі, О. А. Сенаторової, В. Х. Ярмакі та інших юристів-міжнародників. Але у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині та практиці відсутні комплексні наукові дослідження змісту та механізму організаційно-правових засад імплементації норм міжнародного гуманітарного права саме в період міжнародного збройного конфлікту на території України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках планових наукових досліджень кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», у межах теми «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016–2020 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття сутності, особливостей і тенденцій організаційно-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Досягнення поставленої мети здійснено через комплексне вирішення таких основних завдань:

- проаналізувати поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права;
- визначити структуру та елементи внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права;
- з'ясувати зміст і форми зобов'язань України з імплементації міжнародного гуманітарного права;
- охарактеризувати систему внутрішньодержавних органів України з імплементації міжнародного гуманітарного права;
- дослідити роль Комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права;

- надати правову характеристику інституту юридичних радників у Збройних Силах як складової частини механізму імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні;
- з'ясувати роль недержавних суб'єктів щодо імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права;
- розкрити зміст і ступінь імплементації в законодавство України зобов'язань щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права;
- охарактеризувати імплементацію міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України;
- висвітлити особливості імплементації в законодавство України зобов'язань щодо захисту відмітних Емблем.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, які виникають в процесі імплементації норм міжнародного гуманітарного права.

Предметом дослідження є організаційно-правовий механізм імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Методи дослідження. Наукову обґрунтованість сформульованих висновків визначено сукупністю методів наукового пізнання. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали філософські, загальнонаукові методи пізнання, а також спеціальні методи правової науки. В процесі дослідження широко використано діалектичний метод пізнання, що зокрема дало змогу розглянути імплементацію міжнародного гуманітарного права у взаємозв'язку нормативно-правового, інституційного та організаційного її забезпечення (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3). За допомогою історичного методу було досліджено ґенезу законодавства України у сфері імплементації міжнародного гуманітарного права та відповідних органів з імплементації (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2). Серед загальнонаукових методів пізнання важливе значення мало використання формально-логічних методів і прийомів опрацювання інформації: аналізу, синтезу, аналогії, індукції, дедукції, екстраполяції, моделювання й абстрагування. Їх використання під час

дослідження теоретико-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права дало змогу встановити поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права, співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права, зміст і форми зобов'язань України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). Використання формально-юридичного методу дало змогу проаналізувати законодавство України, яке забезпечує імплементацію норм міжнародного гуманітарного права у правову систему України (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). За допомогою системно-структурного методу розглянуто інституційну систему імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4). Метод прогнозування дав можливість дослідити перспективи подальшого розвитку законодавства щодо захисту жертв війни (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).

Теоретичною основою роботи стали праці юристів-міжнародників, серед яких С. С. Андрейченко, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, А. С. Гавердовський, К. В. Громовенко, В. Н. Денисов, І. І. Лукашук, О. В. Плотніков, О. В. Поєдінок, Л. Д. Тимченко, Л. О. Тимченко, Н. В. Хендель та інші.

Нормативною та емпіричною основою дисертації є міжнародні договори та звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, документи МКЧХ, звіти міжнародних міжурядових і неурядових організацій та правозахисних організацій України, внутрішньодержавне законодавство з питань захисту жертв війни і практика його застосування.

Наукова новизна здобутих результатів полягає в тому, що ця робота є першим в українській науці міжнародного права комплексним дослідженням організаційно-правових засад імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Новизну конкретизовано в таких основних положеннях:

уперше:

- запропоновано методологію класифікації зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права та заходів, необхідних для їх імплементації, систематизовано зміст і форми зобов'язань України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту на території Україні;

- виявлено роль і місце окремих державних органів у механізмі внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні відповідно переліку зобов'язань держави з міжнародного гуманітарного права; систематизовано заходи, що здійснюються цими органами з імплементації норм міжнародного гуманітарного права для забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права у нормотворчій, виконавчо-розпорядчій та організаційній сферах;

- розкрито уявлення про місце та роль національних комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права у внутрішньодержавному організаційно-правовому механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права, вироблено рекомендації щодо удосконалення складу, повноважень і компетенції Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні;

- визначено роль і місце недержавних суб'єктів у внутрішньодержавному організаційно-правовому механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права, проаналізовано функції та діяльність недержавних суб'єктів, які діють у сфері міжнародного гуманітарного права в Україні, систематизовано напрямки їхньої діяльності;

удосконалено:

- визначення внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права як системи загальних і спеціальних державних органів та недержавних суб'єктів, що здійснюють на внутрішньодержавному рівні заходи з реалізації організаційно-правових засобів для забезпечення імплементації норм міжнародного гуманітарного права з метою виконання міжнародних зобов'язань держави з міжнародного

гуманітарного права;

- уявлення про особливості внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах мирного часу та в період збройного конфлікту, та зв'язок між рівнем забезпечення внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах мирного часу на його реалізацію у період збройного конфлікту;

- пропозиції щодо удосконалення військового законодавства України задля підвищення ефективності імплементації міжнародного гуманітарного права;

набули подальшого розвитку:

- теза про співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації норм міжнародного гуманітарного права та уявлення про наявність горизонтальних і вертикальних зав'язків між окремими компонентами й інституціями;

- характеристика повноважень і функцій юридичних радників у збройних силах як самостійної підсистеми в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні та пропозиції щодо удосконалення законодавства України про правовий статус та повноваження юридичних радників у Збройних Силах України в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України;

- уявлення про органи та засоби з імплементації зобов'язань щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права як окрему систему взаємодії між державними та недержавними суб'єктами, про механізми та принципи такої взаємодії;

- пропозиції щодо удосконалення законодавства України та необхідних заходів у рамках організаційно-правового механізму щодо захисту відмітних емблем в Україні.

Наукове й практичне значення здобутих результатів. Результати, здобуті в процесі дослідження, можна використати в таких сферах: у науково-дослідній діяльності – як основу для подальшого дослідження

імплементації міжнародного гуманітарного права; у правозастосовній – для імплементації норм міжнародного гуманітарного права, удосконалення вітчизняного військового та кримінального законодавства щодо захисту жертв війни та практики його застосування в Україні; у навчальному процесі – для викладання курсів «Міжнародне публічне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Військове право», а також під час підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних вказівок.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дослідження викладено в наукових публікаціях автора, а також вони доповідалися й обговорювалися: на засіданні кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Futura» (м. Одеса, 25 листоп. 2016 р.); на круглому столі «Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права» (м. Кривий Ріг, 27 жовтня 2017 р.); на Міжнародній науково-теоретичній конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (м. Київ, 19 жовтня 2017 р.); на Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми медичного права: професійний погляд» (м. Київ, 29 листопада 2018 р.); на Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); на Всеукраїнській дистанційній науковій конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання» (м. Одеса, 26 квітня 2019 р.); на Всеукраїнській дистанційній науковій конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання» (м. Одеса, 10 квітня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, яка має на меті розв’язати поставлені перед автором завдання. Усі теоретико-методологічні та науково-аналітичні висновки зроблені автором самостійно.

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення: в 15 наукових публікаціях, в тому числі 14 одноосібних та 1 у співавторстві, із яких 6 статей в наукових фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України, 1 – в зарубіжному періодичному виданні; 8 – тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які разом містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 231 сторінку, із них 39 сторінок – список використанних джерел (302 найменування).

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗС України, ЗСУ– Збройні Сили України

ЖК І – Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях

ЖК ІІ – Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі

ЖК ІІІ – Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими

ЖК ІV – Женевська конвенція від 12 серпня 1949 р. про захист цивільного населення під час війни

ДП І – Додатковий протокол І до Женевських конвенцій 1949 року від 8 червня 1977 року, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

ДП ІІ – Додатковий протокол ІІ до Женевських конвенцій 1949 року від 8 червня 1977 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру

МГП – міжнародне гуманітарне право

МЗС – Міністерство закордонних справ України

МКЧХ – Міжнародний Комітет Червоного Хреста

СБУ – Служба безпеки України

ТЧХУ – Товариство Червоного Хреста України

УГСПЛ – Українська Гельсінська спілка з прав людини

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

1.1. Теоретико-правові погляди на сутність та зміст внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права

Однією з найважливіших стадій реалізації цілей і завдань міжнародно-правового регулювання є імплементація норм міжнародного права. Імплементацію норм міжнародного права необхідно розглядати як самостійну систему, яка приводить в дію іншу систему – систему норм міжнародного права, забезпечуючи тим самим досягнення кінцевого результату – міжнародно-правового регулювання певних відносин [119, с. 174–175], у нашому випадку – щодо захисту жертв війни та обмеження насильства у період збройного конфлікту. Запровадження системного підходу до розгляду механізмів і процесів імплементації, на наш погляд, є дуже доречним, оскільки він дає можливість відокремлювати самостійні елементи та підсистеми впровадження в життя нормативних приписів міжнародно-правових норм (на певному рівні абстрагування) від особливостей змісту відповідних норм. Іншою причиною важливості застосування системного підходу до вивчення імплементації є те, що міжнародно-правова та внутрішньодержавна правові системи носять самостійний характер, і підхід до явища імплементації як до відокремленої системи дозволяє повною мірою дослідити особливості існування та взаємодії цих систем і окремих норм.

Механізм імплементації міжнародного гуманітарного права, поряд з ознаками, які властиві механізму імплементації міжнародного права в цілому або характерні для будь-якої галузі міжнародного права, має декілька рис, зміст яких визначається специфікою суспільних відносин, що регулюються

міжнародним гуманітарним правом. На процес реалізації норм МГП в рамках його правореалізаційного механізму впливають особливості юридичної природи прав і обов'язків суб'єктів міжнародних правовідносин, які випливають з міжнародного гуманітарного права.

Специфіка предмета міжнародного гуманітарного права порівняно з іншими галузями міжнародного права визначає відмінності в умовах застосування, меті та формах застосування, матеріальній сфері застосування, застосуванні за часом і стосовно окремих осіб (традиційно ці відмінності виявляються при порівнянні з міжнародним правом прав людини). У зв'язку з цим виокремлюють ряд особливостей міжнародно-правового регулювання у сфері захисту жертв війни, обмеження чи заборони застосування окремих засобів і методів ведення війни, котрі визначають зміст юридичних властивостей механізму імплементації міжнародного гуманітарного права [78, с. 155–156].

Теоретичні аспекти імплементації досить широко висвітлено в юридичній науці, у тому числі вітчизняній. Це насамперед праці П. Апраскіна [5], М. В. Буроменського [10], В. Г. Буткевича [229], А. С. Гавердовського [20], В. Г. Денісова та В. І. Євінтова [228], Г. В. Ігнатенко [216] та інших дослідників [27]. Але ми згодні з В. Г. Буткевичем, що ця форма міжнародного права все ще залишається недостатньо вивченою [229, с. 430]. Імплементація, незважаючи на значну кількість теоретичних і особливо галузевих праць з цього питання, є справжнім «чорним ящиком», проходячи через який норми міжнародного права здійснюють регуляторний вплив і на міжнародному, і ще більше – на національному рівні. Як вдало пише В. Г. Буткевич, цитуючи І. І. Лукашука, «Поки що сутність такого впливу права на соціальне середовище обмежується констатацією факту: "Підхід до міжнародного права як до елемента системи управління відкриває нові можливості перед теорією і практикою"» [120, с. 159; 229, с. 430].

Серед учених, які зверталися до питань імплементації міжнародного гуманітарного права, слід звернути увагу на праці В. Аблазова [2],

М. В. Грушко [31], А. І. Дмитрієва [36], К. В. Доді [44; 45], В. Ю. Калугіна [70; 71; 72], В. М. Лисика [115; 116], Н. В. Мадзігон [125; 126; 127], Н. Мельцера [133], Ж. Пікте [168], В. П. Попович [184], В. М. Репецького [232; 233; 234], М. Сассолі та Буньє [294; 295; 296], О. В. Сенаторової [114], В. Х. Ярмакі [272; 273; 274] та деяких інших авторів [128; 165; 136; 6]. Але науковому аналізу піддавалися лише окремі аспекти цієї проблеми. Серед важливих джерел дослідження – практичні розробки з питань імплементації міжнародного гуманітарного права, перш за все МКЧХ [59; 60]. В сучасний період питання імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні носить більше прикладний характер [63; 64; 65]. Однак актуалізація питань правозастосування норм міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту на території України, викликаного агресією Російської Федерації проти України [193; 202; 97], виявила значну кількість прогалин як у нормативному, так і в інституційному аспектах. На нашу думку, значна кількість проблемних питань належить саме до інституційного компоненту імплементації та застосування норм МГП, і деякі з них обумовлені недостатнім рівнем підготовки у мирний час до реалізації норм МГП, а інші – властиві системі імплементації норм міжнародного права в Україні загалом. Як обґрунтовано констатує М. Грушко, до об'єктивних чинників низької ефективності міжнародного гуманітарного права належить «…неефективність правової системи держави, недосконаліть механізмів імплементації міжнародно-правових норм, недостатність її дій з організаційно-правових питань імплементації міжнародного гуманітарного права, низький рівень імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство, неефективність правової системи держави в період збройного конфлікту і механізмів відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права» [31, с. 206]. Не повністю погоджуючись із дослідницею мусимо зауважити, що саме недоліки в організаційно-правовому механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права як

права, що за своєю природою розраховано на ситуацію збройного конфлікту й містить відповідні елементи, перш за все впливають як на рівень імплементації норм міжнародного права, так і на їх правозастосування. Тому дослідження організаційно-правового механізму імплементації міжнародно-правових норм у такій специфічній сфері, як міжнародне гуманітарне право, потребує багатоаспектного аналізу, особливо у період збройного конфлікту.

Зважаючи на мету нашого дослідження ми послідовно розглянемо деякі загальні питання імплементації норм міжнародного права, насамперед щодо змісту та підходів до імплементації на підставі загально-теоретичних поглядів, з виокремленням основних механізмів і підсистем імплементації норм міжнародного права. По-друге, розглянемо теоретичні засади імплементації міжнародного гуманітарного права, проведемо системно-структурний аналіз його механізму. По-третє, розглянемо практичні підходи до імплементації міжнародного гуманітарного права; по-четверте, виявимо тенденції, проблеми та особливості імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

У теорії та практиці міжнародного права розповсюдженим є поняття «імплементація», що походить від англійського «implementation» (здійснення, виконання). Широкий підхід до застосування поняття «імплементація» припускає розуміння імплементації міжнародного права як процесу втілення в життя розпоряджень міжнародного права на міжнародному, і на внутрідержавному рівнях. Крім того, для такого підходу характерним є розуміння термінів «здійснення», «реалізація» як однопорядкових. У теорії міжнародного права питання імплементації докладно вивчені. Найбільш ґрунтовний і стислий огляд здійснив В. Г. Буткевич, який однак використовує в загальному сенсі термін «реалізація», підкреслюючи, що термін «імплементація» – невдало запозичений. Але ми свідомо використовуємо термін «імплементація» щодо імплементації міжнародного гуманітарного права/норм з трьох причин. По-перше, незважаючи на критику, цей термін є усталеним у нормативному

сенсі та в практичному дискурсі стосовно міжнародного гуманітарного права, перш за все у рекомендаціях МКЧХ. По-друге, сучасні теоретичні підходи щодо організаційно-правового механізму імплементації міжнародного права значною мірою базуються на наукових доробках А. С. Гавердовського, який використовує поняття «імплементація». По-третє, в сучасній вітчизняній науці та практиці словосполучення «імплементація міжнародного права» є усталеним: «Ми вважаємо, що "імплементація" – це універсальний термін для визначення реалізації міжнародного права в національному правопорядку, що є ширшим за всі інші», – пише Д. В. Гончар [27, с. 51]. По-четверте, в українському законодавстві щодо процесу реалізації норм міжнародного гуманітарного права використовується саме термін «імплементація».

Насамперед розглянемо, що розуміють під терміном «імплементація» («реалізація») міжнародного права. На думку В. Г. Буткевича, «Реалізація норм міжнародного права є втіленням у життя норм міжнародного права через поведінку (дії або утримання від дій) суб'єктів міжнародного права, їхню діяльність щодо практичного здійснення міжнародно-правових розпоряджень. Суть реалізації полягає у втіленні узгоджених правил поведінки (норми права) індивідуальними діями суб'єктів міжнародного права» [229, с. 431]. А. І. Дмитрієв розглядає імплементацію як здійснення міжнародно-правових і внутрішньодержавних норм, направлене перш за все на виконання міжнародно-правових норм, а також створення на міжнародному і внутрішньодержавному рівні умов для цього [35, с. 122]. Наступна точка зору полягає в ототожненні імплементації із забезпеченням реалізації міжнародного права. Так, український юрист А. С. Гавердовський розуміє під імплементацією цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, що здійснюється індивідуально, колективно або в рамках міжнародних організацій з метою своєчасної та повної реалізації прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань [20, с. 62]. На нашу думку, з точки зору вивчення організаційно-правових засад імплементації

норм міжнародного гуманітарного права в Україні концепція А. С. Гавердовського щодо імплементації міжнародного права є найбільш вдалою. Але з точки зору можливості реалізації норм міжнародного права поза правовідносинами, нам ближче визначення В. Г. Буткевича – «реалізація норм міжнародного права», – можливо, маючи на увазі застосування терміну «імплементація» в більш інструментальному сенсі, як забезпечення реалізації норм міжнародного права.

Саме такий підхід більш притаманний міжнародному гуманітарному праву, більшість норм якого розрахована на реалізацію шляхом утримання від дій. Такий підхід знаходить своє відображення у працях фахівців з міжнародного гуманітарного права. Під імплементацією міжнародного гуманітарного права В. Ю. Калугін розуміє діяльність держав щодо всебічного, своєчасного, повного втілення в життя положень міжнародного гуманітарного права, а також правове й організаційне забезпечення діяльності, яку вони здійснюють на внутрішньодержавному рівні або на міжнародному рівні індивідуально або спільно з іншими державами-учасницями міжнародних угод щодо захисту жертв війни, у тому числі в рамках міжнародних організацій [70, с. 9].

Ми повністю згодні з В. Г. Буткевичем, який зауважує, що «…процес реалізації перетворився на складну систему втілення норм міжнародного права в життя», який потребує додаткових організаційно-правових заходів [229, с. 434–435]. Саме тому виокремлення двох механізмів імплементації/реалізації норм міжнародного права – міжнародно-правового механізму реалізації та внутрішньодержавного механізму реалізації норм міжнародного права [20; 229, с. 435], які взаємодоповнюють друг друга, – є важливим досягненням для розуміння функціонування міжнародного права та його важливою особливістю.

Тому ми згодні з визначенням механізму імплементації міжнародно-правових норм як органічну взаємодію та взаємозв'язок усіх засобів, що використовуються суб'єктами міжнародного права для реалізації

міжнародно-правових норм на національному і міжнародному рівнях [236, с. 9]. Аналогічний підхід використовує П. М. Рабінович, який визначає механізм імплементації міжнародно-правових принципів і норм щодо прав людини як систему створених міжнародними організаціями та певною державою юридичних засобів реалізації охорони і захисту таких прав у відповідній державі [225].

Значний вплив на сучасні підходи щодо імплементації міжнародного права мала концепція А. С. Гавердовського, відповідно до якої реалізація міжнародно-правових норм розглядається як система, утворена зі структурних підсистем, що мають власні внутрішні організаційно-правові елементи. До них належить: міжнародна підсистема імплементації, що складається з міжнародно-правових механізмів і міжнародних органів, які в цілому є міжнародним організаційно-правовим механізмом; 2) національна (внутрішньодержавна) підсистема імплементації, яка включає в себе органи державної влади, функцією яких є реалізація норм міжнародного договору – так звані внутрішньодержавні інституційні механізми, а також внутрішньодержавні правові механізми – комплекс національно-правових заходів з імплементації норм міжнародного права, які становлять внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм [20].

М. В. Грушко також звертає увагу на наявність двох механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права: «…виокремлюють два процеси, які розрізняються за суб'єктами, змістом дій та результатом, – міжнародно-правову та внутрішньодержавну імплементацію міжнародно-правових норм, які опосередковують два механізми імплементації, що взаємодіють і доповнюють один одного: міжнародно-правовий механізм імплементації і внутрішньодержавний механізм імплементації норм міжнародного права, що повною мірою стосується міжнародного гуманітарного права» [31, с. 209]. Взагалі, теза М. Антонович також підтверджує такий підхід: «Поняття "імплементація міжнародно-правових актів" є досить широким і включає імплементацію міжнародно-правових

норм як на міжнародному, так і на національному рівні. Крім того, можна говорити про імплементацію міжнародно-правових актів у національне законодавство та в судову практику держав» [4, с. 33].

Безперечно, міжнародне гуманітарне право підпорядковується тим же тенденціям і механізмам реалізації, що й міжнародне право взагалі, але з деякими особливостями. Варто зазначити, що в різних галузях міжнародного права співвідношення, значення й особливості взаємодії міжнародно-правового механізму імплементації та внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного права розрізняються, що значною мірою притаманно праву, розрахованому на період збройного конфлікту. Тобто імплементація норм міжнародного гуманітарного права підпорядковується загальним принципам імплементації міжнародно-правових норм, з відповідними особливостями, включаючи механізми імплементації [78, с. 157].

Міжнародно-правовий механізм імплементації/реалізації норм міжнародного права, який складається також з двох компонентів – нормативно-правового та інституційного, не є предметом нашого дослідження в контексті імплементації міжнародного гуманітарного права, але потребує загального усвідомлення.

Питання міжнародно-правового механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права знайшли відображення в деяких працях, присвячених окремим інституціям [116] або окремим інститутам [31, с. 206–227].

Деякі інститути та компоненти міжнародно-правового механізму реалізації міжнародного гуманітарного права досить ефективні. До них можна віднести МКЧХ, можливо – Дипломатичні конференції з міжнародного гуманітарного права (Дипломатична конференція для складання міжнародних конвенцій про захист жертв війни, Женева, 1949 р.; Дипломатична конференція з питання підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних

конфліктів, Женева, 1977 р.); до частково ефективних можна віднести субінститут Держав-покровительок; до неефективних – Міжнародну гуманітарну комісію з встановлення фактів, що створена на підставі ст. 90 ДП I [103; 237]. Так, у доповіді Комісії 2011 р. зазначено, що з 1991 р. не відбувалося жодного конфлікту, в якому юрисдикція Комісії була би визнана обома сторонами [284]. Перше розслідування Комісія провела лише в 2017 р. – незалежне кримінальне розслідування вибуху транспортного засобу Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) [275].

Але міжнародно-правовий механізм реалізації міжнародного гуманітарного права має велике значення та суттєві особливості (наприклад, субінститут Держав-покровительок, МКЧХ) завдяки впливу на процеси імплементації міжнародного гуманітарного права.

Отже, механізм імплементації міжнародного гуманітарного права необхідно розглядати як двокомпонентну систему, в якій має місце взаємодія окремих інститутів і компонентів. Яскравим прикладом такої взаємодії є МКЧХ, діяльність якого у сфері імплементації МГП здійснюється як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях і включає декілька напрямків – щодо прийняття, поширення, дотримання та створення умов для притягнення до відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. Тобто завдяки МКЧХ створюються горизонтальні та вертикальні зв’язки між окремими інституціями та акторами, що діють у сфері МГП, а також створюється функціональна безперервність щодо імплементації міжнародного гуманітарного права. Інший приклад інституційних зв’язків – комісії з імплементації МГП, що діють на державному рівні, які консолідують та координують діяльність з імплементації МГП на рівні державних, а почасти й недержавних інституцій та суб’єктів. Горизонтальні зв’язки створюються шляхом проведення всесвітніх зборів національних комітетів/комісій з МГП, які організовує Консультативна служба з міжнародного гуманітарного права МКЧХ (2002, 2007, 2010, 2016 рр.).

Важливою практикою є звіти держав та доповіді Генерального секретаря ООН з імплементації міжнародного гуманітарного права [298; 299; 300].

Отже можна констатувати наявність горизонтальних і вертикальних зв'язків між окремими компонентами й інституціями в рамках міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права. Саме ефективна взаємодія і взаємовплив міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права як частин єдиної системи є запорукою дотримання норм МГП сторонами конфлікту.

Предметом нашого дослідження є внутрішньодержавний (або національний) механізм імплементації норм міжнародного права. Він, як і міжнародний механізм, складається з національного нормативно-правового забезпечення та організаційно-правового (інституційного) механізму [229, с. 439]. Щодо загальних питань нормативно-правового забезпечення імплементації норм міжнародного права в Україні, то ці питання широко досліджені в контексті змісту ст. 9 Конституції України, нормативного та фактичного стану примату міжнародного права в Україні, у тому числі щодо різних джерел міжнародного права. Усі ці питання повною мірою належать до міжнародного гуманітарного права.

У вітчизняній теорії та практиці юристи ототожнюють імплементацію міжнародно-правових норм (насамперед у вузькому, нормативному сенсі) з внутрішньодержавним механізмом імплементації. На нашу думку, це свідчить про нехтування усталеним уявленням про імплементацію цих норм на міжнародному та національному рівнях.

Щодо безпосередньої імплементації норм міжнародного гуманітарного права, то це питання було предметом аналізу в доктрині міжнародного права та впровадження в законодавство починаючи з 90-х років. Але після 2005 р. інтерес до теми поступово зменшився. З початком міжнародного збройного конфлікту на території України, викликаного агресією Російської Федерації проти України, увага до теми зросла. Збройний конфлікт виявив прогалини й

недоліки в імплементації та правозастосуванні міжнародного гуманітарного права, чим викликав значну увагу до цієї проблеми з боку міжнародних організацій, деяких правоохоронних органів, правозахисних організацій, академічної спільноти. У третьому розділі дисертаційної роботи ми безпосередньо торкаємося проблеми імплементації у військове законодавство, законодавство з захисту відмітних Емблем, поширення знань з міжнародного гуманітарного права (що є одночасно імплементацією відповідних норм Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р.), національного нормативно-правового забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права в частині засобів інформування про зміст міжнародно-правових актів. Варто зазначити, що важливою проблемою національного нормативно-правового забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права є офіційний переклад на українську мову значної кількості міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, які є обов’язковими для України в порядку правонаступництва. Це питання торкається не лише міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, але саме в період збройного конфлікту на території України, викликаного агресією Російської Федерації проти України, воно є надто актуальним.

До внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму реалізації норм міжнародного права належать державні органи, покликані здійснювати правову діяльність для розроблення та прийняття юридичних актів з метою забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань [229, с. 441]. Причому ми здебільшого звертаємо увагу не на основні органи (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України), а на спеціальні органи, створені безпосередньо для імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Ми відносимо до цих органів не лише державні органи, установи чи осіб, які відповідно до положень міжнародних договорів або

нормативно-правових актів забезпечують імплементацію норм міжнародного гуманітарного права, а й недержавні установи, які діють з власної ініціативи.

Основним завданням внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації міжнародного права є реалізація організаційних засобів, що застосовуються на внутрішньодержавному рівні для забезпечення імплементації міжнародного права. За своїм змістом вони є заходами, що спрямовані як на внутрішньодержавну правотворчість (насамперед підзаконного рівня), так і на заходи організаційно-розпорядчого характеру, які вчиняються державними органами, юридичними та посадовими особами держави-учасниці міжнародного договору, а в деяких випадках уповноваженими недержавних установ, з метою виконання положень міжнародних зобов'язань держави. Такі заходи можуть передбачатися самим міжнародним договором або визначатися самостійно на внутрішньодержавному рівні. Зазначений підхід повною мірою відповідає внутрішньодержавному організаційно-правовому (інституційному) механізму імплементації міжнародного гуманітарного права.

В. Ю. Калугін важливу роль в імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні приділяє правозастосовній практиці та організаційним засобам, що застосовуються на внутрішньодержавному рівні [71, с. 21–22]. Поряд з іншими, вони складають невід'ємні елементи національного імплементаційного механізму. Щодо правозастосовної практики, то, без сумніву, вона є завершальною стадією імплементації норм міжнародного права у широкому сенсі, як повне виконання державою зобов'язань за міжнародним правом. Як констатував І. І. Лукашук, «Практика застосування, а точніше, незастосування норми, може призвести її в заморожений стан, за якого вона існує формально. З іншого боку, практика здатна наповнити норму реальним змістом, що виходить за формальні рамки. Норма – це можливість, яка зусиллями суб'єктів може бути перетворена на дійсність» [121, с. 196]. Тобто незастосування норми міжнародного права – це незавершеність її

імплементації (як процесу), це відсутність імплементації (реалізації) норми міжнародного права (як результату). Водночас правозастосування як частина процесу імплементації норми міжнародного права є найбільш динамічним і лабільним процесом, який найбільшою мірою «пристосовується» до фактичних обставин. Правозастосовна практика, як вважають фахівці з теорії держави та права, уявляє собою єдність владної діяльності компетентних органів, спрямованої на винесення індивідуально-конкретних приписів, і виробленого в ході такої діяльності правового досвіду [244, с. 464–465]. На нашу думку, це дещо звужений погляд на правозастосовну практику, щонайменше стосовно міжнародного права та його імплементації, де круг суб'єктів правозастосування є дещо іншим, а у випадку імплементації МГП ми схильні розширити коло суб'єктів правозастосування.

Тому ми абсолютно погоджуємося з підходом В. Ю. Калугіна щодо правозастосовної практики – він пропонує окрім класичних форм застосування норм міжнародного гуманітарного права органами державної влади та управління, юридичними особами, посадовими особами, зокрема фізичними особами, на яких згідно нормам МГП та імплементуючим нормам внутрішньодержавного законодавства покладено відповідний обов'язок з дотримання, використання чи застосування норм міжнародного гуманітарного права, активно застосовувати й інших суб'єктів, які діють з власної ініціативи щодо питань імплементації (у широкому сенсі) норм міжнародного гуманітарного права (наприклад, недержавні правозахисні організації, академічні круги з питань моніторингу законодавства, документування порушень МГП, розповсюдження знань з міжнародного гуманітарного права). Щодо організаційних заходів, то ми також пропонуємо розглядати їх у широкому контексті, включаючи організаційну діяльність різноманітних суб'єктів у всіх формах, пов'язаних з імплементацією міжнародного гуманітарного права.

Аналіз теорії та практики [70; 71; 273; 274] внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації

міжнародного гуманітарного права дозволяє зробити висновок, що до заходів імплементації міжнародного гуманітарного права в національну правову систему можуть належати: 1) моніторинг національного законодавства з точки зору його відповідності нормам міжнародного гуманітарного права; 2) ініціювання внесення змін до національного законодавства щодо його приведення у відповідність до зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 3) аналіз практики застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо її відповідності зобов'язанням держави з питань МГП; 4) ініціювання внесення змін у правозастосовну практику задля поліпшення ефективності виконання зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 5) проведення організаційно-розпорядчих заходів щодо підготовки та реалізації планів стосовно виконання зобов'язань держави з питань міжнародного гуманітарного права; 6) поширення знань про міжнародне гуманітарне право; 7) проведення контрольних заходів та інформування про хід виконання тих чи інших положень міжнародного гуманітарного права на міжнародному та внутрішньодержавному рівні; 8) вчинення матеріально-технічних дій, спрямованих на імплементацію міжнародного гуманітарного права [78, с. 160].

Такий підхід має загально-теоретичний характер і потребує конкретизації щодо конкретних засобів, які здійснює держава щодо імплементації МГП, а також уточнення в контексті фактичної діяльності в період збройного конфлікту.

Найбільш поширеною організаційно-правовою формою внутрішньодержавного інституційного механізму імплементації міжнародного гуманітарного права є національні міжвідомчі комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права або аналогічні органи з координації діяльності органів державної влади та управління у сфері імплементації норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні; в Україні це Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, яка, на жаль, малоефективна. Серед інших органів чи

посадових осіб можна зазначити Департамент нагляду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора, юридичних радників командира Збройних Сил України. На нашу думку, деякі функції з імплементації на внутрішньодержавному рівні міжнародного гуманітарного права здійснюють недержавні суб'єкти, у тому числі міжнародні організації (як міжурядові, так і неурядові) та правозахисні організації. Значні повноваження делеговано національним товариствам Міжнародної Федерації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (в Україні – Товариство Червоного Хреста України).

Таким чином, внутрішньодержавний організаційно-правовий (інституційний) механізм імплементації міжнародного гуманітарного права варто визначити як систему загальних і спеціальних державних органів та недержавних суб'єктів, що здійснюють на внутрішньодержавному рівні заходи з реалізації організаційно-правових засобів імплементації норм міжнародного гуманітарного права з метою виконання міжнародних зобов'язань держави з міжнародного гуманітарного права.

1.2. Структура та елементи внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права

Тільки наявність ефективного та дієвого внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного права дає можливість забезпечити повну, всебічну і своєчасну реалізацію взятих на себе державою міжнародно-правових зобов'язань [122, с. 72]. Ця теза обумовлена насамперед тим, що більшість норм сучасного міжнародного права забезпечує регуляторний вплив саме на внутрішньодержавному рівні, за допомогою внутрішньодержавного механізму імплементації.

Це загальне положення значною мірою стосується міжнародного гуманітарного права, бо реалізація багатьох його норм здійснюється державою, а особливості умов та змісту їх реалізації пов'язані з безумовним

дотриманням цих норм, їх порушення тягне незворотні наслідки для осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Тому саме внутрішньодержавний механізм імплементації забезпечує ефективну реалізацію норм міжнародного права. Як констатує Н. Мадзігон, «…ефективність міжнародно-правової норми багато в чому залежить від того, яким чином ця норма реалізується в національно-правові системи, а саме інституційна спроможність належним чином реалізувати (імплементувати) міжнародну норму» [125, с. 197]. Тому важливо розуміти його структуру, зміст і елементи.

Внутрішньодержавний механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права є частиною внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного права взагалі, зміст і елементи якого підкоряються загальній логіці. Тому доречно застосовувати загальні підходи до імплементації норм міжнародного права при дослідженні внутрішньодержавного механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права. З іншого боку, як наполягає Н. І. Цись, важливо зважати на особливості імплементації норм різних сфер міжнародного права. Піддаючи сумніву можливість одночасного імплементування сукупності наявних міжнародно-правових норм у всі галузі законодавства без урахування їх особливостей, дослідник пропонує розробити галузевий механізм імплементації з урахуванням загальних методів і основоположних принципів галузей права [260, с. 14]. На нашу думку, саме такий підхід відображається в ієрархічній системі механізму імплементації, який на внутрішньодержавному рівні включає як загальні питання імплементації норм міжнародного права, так і галузеві особливості (як нормативного забезпечення імплементації міжнародного права, так і організаційно-правового механізму).

В. Г. Буткевич зауважує, що внутрішньодержавний (або національний) механізм реалізації норм міжнародного права складається з національного нормативно-правового забезпечення та інституційного (організаційно-

правового) механізму [142, с. 439]. Такий підхід є класичним у вітчизняній доктрині міжнародного права і, на нашу думку, добре пояснює та відображає процеси імплементації норм міжнародного права, має важливе методологічне значення для створення дієвого національного механізму імплементації.

В. Х. Ярмакі виокремлює наступні організаційно-правові дії, спрямовані на імплементацію міжнародного гуманітарного права: прийняття законів, що передбачають покарання за значні порушення ЖК та ДП; захист емблем Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; визначення категорій осіб, що перебувають під захистом, і гарантування надання їм такого статусу; забезпечення дотримання основних гарантій гуманного поводження і належного юридичного процесу в період збройного конфлікту; організація діяльності з поширення знань про міжнародне гуманітарне право; підготовка кадрів з міжнародного гуманітарного права і призначення їх на відповідні посади, включаючи посади юридичних радників у збройних силах; забезпечення належного розташування і позначення зон, які перебувають під захистом [273, с. 54].

У монографії Ю. Калугіна йдеться про заходи з внутрішньодержавної імплементації МГП. До таких заходів учений відносить: нормативні правові акти загального характеру, що регулюють питання співвідношення міжнародного та національного права, укладення, виконання та припинення дії міжнародного договору, нормотворчої діяльності, компетенцію державних органів у сфері імплементації міжнародного права; національні правові акти, що застосовуються з метою забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань щодо конкретних міжнародних договорів (імплементаційні правові акти); правозабезпечувальну діяльність державних органів, пов'язану з імплементацією на внутрішньодержавному рівні положень договорів у сфері МГП; національну правозастосовну практику [69, с. 357].

Н. І. Цись, розглядаючи компоненти інституту національної імплементації та її галузевих особливостей, виокремлює такі складові

національної системи імплементації, як національно-правові засоби та національні інститути, тобто органи державної влади та управління із законодавчо оформленою регламентацією їх діяльності з імплементації, специфічні (внутрішньодержавні та галузеві) методи [260, с. 14].

У структурі внутрішньодержавного механізму імплементації В. Ю. Калугін називає наступні елементи [71, с. 18]: закріплення в національному правопорядку правових засобів забезпечення виконання міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні; система державних органів, уповноважених на реалізацію міжнародних зобов'язань; національна правозастосовна практика; організаційні засоби, що застосовуються на внутрішньодержавному рівні для забезпечення імплементації міжнародного права.

Взагалі, ми більше згодні з таким підходом, бо він в загальних рисах відображає чотири основні компоненти функціонування права: нормативний, інституційний, правореалізаційний та ментальний [105]. Перший і другий добре вивчені в теорії та практиці. Щодо третього й четвертого, як правило вони не розглядаються окремо та, на нашу думку, є не складовими механізму імплементації норм міжнародного права, а частиною процесу імплементації як процесу втілення норм міжнародного гуманітарного права в життя.

Тому, по-перше, ми розглядаємо внутрішньодержавний механізм імплементації норм МГП як двоелементну систему, складовою якої є правове забезпечення імплементації та внутрішньодержавний організаційно-правовий (інституційний) механізм імплементації норм МГП; по-друге, інші компоненти, які виокремлюються деякими вченими, ми розглядаємо як форми та засоби імплементації; по-третє, в наступних підрозділах нашого дослідження ми приділяємо окрему увагу питанням практичної реалізації норм МГП в Україні та ефективності відповідних організаційних засобів, що застосовуються на внутрішньодержавному рівні для забезпечення імплементації міжнародного права.

На нашу думку, до основних елементів механізму імплементації МГП

на внутрішньодержавному рівні належать: 1) правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни; 2) система державних органів, уповноважених реалізовувати міжнародні зобов'язання держави у сфері міжнародного гуманітарного права та інших інституцій (міжнародних і недержавних), що діють в цій сфері. Саме дослідженню цього компонента ми присвячуємо другий розділ нашого дослідження. Ці інституції складають основу організаційно-правового механізму імплементації МГП. Слід відзначити, що організаційно-правовий механізм імплементації досліджено перш за все у контексті загальних обов'язків, не враховуючи особливості функціонування організаційно-правового механізму імплементації норм МГП в період збройного конфлікту.

До правових засобів забезпечення імплементації міжнародних зобов'язань у будь-якій сфері відносять сукупність нормативно-правових актів держави, покликаних забезпечити імплементацію норм міжнародного права. Національна система нормативного забезпечення імплементації міжнародного права становить правову основу здійснення міжнародно-правових приписів на внутрішньодержавному рівні і включає в себе, по-перше, нормативні правові акти загального характеру про співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права, про порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів, про здійснення правотворчої діяльності, компетенції державних органів у галузі імплементації, а по-друге, нормативно-правові акти, прийняті з метою забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань за конкретними міжнародними договорами (імплементаційні правові акти) [71, с. 20]. Перший рівень має універсальний характер і поширюється на імплементацію усіх норм міжнародного права. Як правило, він добре досліджений і описаний в наукових виданнях, як з теоретичної точки зору [12; 134; 245; 256; 265], так і в контексті міжнародно-правових зобов'язань та законодавства України [11; 17; 18; 62; 130; 131; 174; 173; 132; 158; 224; 226;

260; 243]. Другий рівень включає значну кількість досліджень щодо галузевої імплементації норм міжнародного права [4; 88; 104; 102; 127; 132; 227; 239]. В деяких випадках автори концентруються саме на нормативних аспектах імплементації, нехтуючи організаційно-правовими механізмами, при цьому констатують недостатній рівень галузевої імплементації норм міжнародного права [4].

Первісним елементом механізму імплементації МГП на внутрішньодержавному рівні є правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань, він виконує декілька функції: 1) створює нормативну основу для імплементації норм МГП; 2) забезпечує безпосереднє (у вузькому сенсі) включення міжнародно-правових приписів у національне законодавство; 3) створює правову основу для функціювання організаційно-правового механізму імплементації МГП. Такий підхід у цілому відповідає доктринальним підходам щодо внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП.

Слід зазначити, що міжнародне право, як правило, не регламентує питання про види імплементаційних правових актів та про механізм виконання приписів міжнародно-правових норм. Держави самостійно визначають, яким чином на внутрішньодержавному рівні забезпечити виконання міжнародних зобов'язань, що випливають із норм міжнародного права. Але в деяких випадках міжнародні договори містять окремі конкретні приписи. Це стосується також міжнародного гуманітарного права. Так, у ст. 49 ЖК I, ст. 50 ЖК II, ст. 129 ЖК III, ст. 146 ЖК IV міститься загальне зобов'язання, яке передбачає, що сторони «зобов'язуються приймати будь-які законодавчі акти, необхідні для встановлення ефективних кримінальних покарань для осіб, які вчиняють або віддають накази вчиняти будь-які серйозні порушення цієї Конвенції». У ст. 34 ДП I йдеться про «законодавство щодо кладовищ і могил», у ст. 26 ЖК I – про поширення військового законодавства на персонал Національних товариств. Обов'язок надання національним судам універсальної юрисдикції щодо воєнних

злочинів (Норма 157), розслідування воєнних злочинів та притягнення до відповідальності осіб, підозрюваних у вчиненні таких злочинів (Норма 157), припускає прийняття відповідного кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Але це виключення із загального правила, здебільшого норми міжнародного права містять приписи, які мають бути враховані державою, без вказівки на конкретні механізми імплементації. Як правило, ці приписи МГП припускають прийняття нормативних актів, прикладами яких є Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [66]. Також слід мати на увазі пряму дію норм міжнародних договорів з МГП, які є самовиконуваними [277], більшість яких ратифікована Верховною Радою України і відповідно ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства.

Прикладом конкретних інституційних приписів є запровадження інституту юридичних радників, положення щодо Національних товариств, створення комітетів/комісій з МГП.

Щодо загальних проблем, пов'язаних з нормативним забезпеченням імплементації міжнародного права в Україні, які значною мірою стосуються імплементації норм МГП, можна назвати такі: 1) нормативна невизначеність в правовій системі України місця і ролі основних принципів міжнародного права, звичаєвих норм міжнародного права (саме щодо реалізації в Україні звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права [54] та Інструкції Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі [67]), а також міжнародних договорів України, згода на які не була надана Верховною Радою України. Щодо виконання міжнародно-правових зобов'язань, які витікають зі звичаєвого МГП, то Н. Мадзігон вважає, що в законодавстві України відсутній механізм виконання таких зобов'язань [122]; 2) перелік і визначеність щодо чинності для України міжнародних договорів у порядку правонаступництва та їх місця у правовій системі

України. Прикладом складності питання є ситуація з IV Конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі та Положенням про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р., іншими Гаазькими конвенціями 1907 р. (у 2015 р. Уряд України направив спеціальне повідомлення Уряду Королівства Нідерландів, яке є депозитарієм Гаазьких конвенцій та Декларацій від 1899 та 1907 років); 3) наявність та якість офіційних перекладів на українську мову текстів міжнародних договорів з МГП. Це стосується насамперед міжнародних договорів, які набули чинність для України в порядку правонаступництва, офіційні тексти яких існують лише російською. На жаль, переклад Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. вкрай недосконалий, що породжує проблеми застосування цих конвенцій, особливо в судовій практиці, в контексті ст. 438 КК України; 4) необхідність удосконалення норм, які встановлюють кримінальну відповідальність за воєнні злочини та за інші міжнародні злочини.

На нашу думку, й це є новітнім трендом міжнародної та української доктрини, є запровадження концепції перехідного правосуддя (правосуддя перехідного періоду). Незважаючи на то, що воно не засновано виключно на МГП, перехідне правосуддя є реалізацію мети МГП та додатковим механізмом забезпечення реалізації норм МГП як безпосередньо, так з взагалі, в контексті боротьби з безкарністю за міжнародні злочини та компенсації шкоди жертвам конфлікту. Перехідне правосуддя виходить за часові межі дії МГП в часі, воно більш комплексно, але частково базується на принципах та нормах МГП. Тому мі наполягаємо, що в сучасних умовах імплементація МГП не може не включати запровадження перехідного правосуддя, включаючи його нормативне забезпечення [100; 172; 292].

Серед праць, в яких безпосередньо розглядається рівень нормативного забезпечення імплементації МГП в Україні, привертає увагу стаття Н. Мадзігон, яка аналізує «Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» в контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права у ЗС України [122], а

також дослідження М. Грушко про імплементацію в Україні норм щодо поводження з військовополоненими [31]. Стосовно імплементації норм правового регулювання збройних конфліктів на морі слід відзначити роботи А. Кориневича, Т. Короткого та Е. Плешко [171]ю

Ці питання стосуються не лише нормативного забезпечення імплементації в Україні норм МГП – вони впливають на організаційно-правовий механізм імплементації та взагалі знижують ефективність застосування міжнародного гуманітарного права.

Процес імплементації на внутрішньодержавному рівні не обмежується нормотворенням. Важливе значення має організаційно-правова та правозастосовна діяльність щодо втілення приписів норм МГП.

На важливість організаційно-правового механізму в процесі імплементації звертає увагу Н. Мадзігон: процес імплементації потребує заходів не тільки правового характеру (як на національному, так і на міжнародному рівнях), але й організаційно-правових [127].

Система державних органів, які входять до організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права, їхня компетенція та завдання визначаються державою відповідно до міжнародно-правових зобов'язань з МГП та особливостей внутрішньодержавної правової системи. Вони можуть бути поділені на загальні та спеціальні відповідно до завдань і компетенції. Загальні органи здійснюють повноваження з імплементації міжнародного права взагалі, у тому числі щодо міжнародного гуманітарного права. Спеціальні мають спеціальну компетенцію у сфері МГП або спеціально створенні для імплементації міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку, до цього механізму слід долучити недержавні інституції, які роблять значний внесок в імплементацію МГП. Включення недержавних інституцій в організаційно-правовий механізм імплементації МГП є результатом фактичного внеску цих суб'єктів в імплементацію в Україні міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного

конфлікту та взаємодії цих суб'єктів з державними органами. Аналогічна картина спостерігається і в інших державах, особливо в період збройного конфлікту. На нашу думку, саме в умовах збройного конфлікту роль недержавних інституцій в імплементації МГП значно збільшується, хоча безпосередньо обов'язок дотримання МГП покладається на державу. Також слід мати на увазі, що деякі недержавні інституції мають згідно з міжнародними конвенціями мандат щодо діяльності у сфері МГП (МКЧХ, Національні товариства).

Важливим чинником є систематизація зобов'язань, напрямків і видів діяльності з внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права. На думку В. М. Репецького та В. М. Лисика, імплементація МГП є одним із елементів його реалізації, який передбачає: діяльність з розроблення і прийняття МГП; поширення знань про нього; діяльність щодо надання допомоги жертвам; діяльність, покликана припинити порушення, які вчинюються через звернення до влади безпосередньо після подій; діяльність, спрямована на запобігання порушенням і покарання винних [234]. Тобто фактично йдеться про безпосередню реалізацію норм міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, з виникненням відповідних правовідносин, що можна віднести до національної правозастосовної практики згідно з класифікацією В. Ю. Калугіна. На нашу думку, в умовах збройного конфлікту цей перелік доповнюється правовідносинами з дотримання норм МГП у період бойових дій, у період окупації, безпосередній захист жертв війни та притягнення до відповідальності за порушення МГП. Отже можна констатувати взаємодію усіх елементів внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП як окремої підсистеми.

За межами цієї діяльності та відповідних правовідносин стоїть питання імплементації МГП на міжнародному рівні. Наприклад, застосування міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за воєнні злочини, несення державою міжнародної відповідальності за порушення МГП.

Безпосередньо ці відносини реалізуються в рамках міжнародного механізму імплементації МГП, але значна кількість підготовчих дій здійснюється на внутрішньодержавному рівні, в рамках внутрішньодержавного механізму імплементації, причому щодо всіх його елементів. Це, перш за все, визнання юрисдикції органів міжнародного кримінального правосуддя (у випадку України – Міжнародного кримінального суду) або іншого механізму поширення юрисдикції міжнародних військових трибуналів чи Міжнародного кримінального суду, розслідування та документування воєнних злочинів на національному рівні, моніторинг шкоди, вчиненої внаслідок порушення міжнародного гуманітарного права, організація звернення до міжнародних судових установ для притягнення держави-порушниці до міжнародної відповідальності.

Ці дії реалізуються на внутрішньодержавному рівні, але в рамках міжнародного механізму імплементації МГП. Тобто можна зробити висновок про складну систему імплементації міжнародного гуманітарного права, яка складається з двох механізмів – міжнародного та внутрішньодержавного, елементи яких пов’язані між собою інституційними та функціональними зв’язками у процесі імплементації норм МГП.

1.3. Класифікація зобов’язань держави з міжнародного гуманітарного права

Для повного та ефективного виконання зобов’язань з міжнародного гуманітарного права необхідно мати уявлення про їх зміст і форми. Саме ці зобов’язання є предметом діяльності з імплементації МГП, уявлення про них дає можливість реалізувати загальні положення з теорії імплементації в конкретну практичну діяльність щодо імплементації МГП в певній державі.

Ці зобов’язання витікають з відповідних джерел міжнародного гуманітарного права, щодо яких держава прийняла на себе відповідні зобов’язання. Тобто першим кроком для усвідомлення обсягу міжнародно-

правових зобов'язань має бути визначення переліку міжнародних договорів, в яких бере участь держава, а також відповідних зобов'язань за звичаєвим міжнародним гуманітарним правом.

Другий крок – виявлення та систематизація зобов'язань з МГП відповідно до міжнародних джерел. Фактично, сама система джерел міжнародного гуманітарного права містить загальну систематизацію зобов'язань, які стосуються: 1) захисту жертв збройного конфлікту з виокремленням конкретних категорій жертв (ранені та хворі зі складу збройних сил, військовополонені, цивільне населення); 2) обмеження методів та засобів ведення бойових дій. Але виходячи з цілей імплементації норм МГП, більш важливими є зміст і мета відповідного міжнародно-правового зобов'язання (запровадження норм МГП у військове законодавство, поширення знань з МГП, захист медичного та духовного персоналу, закріплення кримінальної відповідальності за воєнні злочини), а також наявність відповідних інституційних механізмів забезпечення їх реалізації (ефективне управління та підтримання дисципліни, наявність юридичних радників, наявність системи правосуддя та військової юстиції, діяльність комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права), відповідна організаційна діяльність та ефективна правореалізація. В основі класифікації, з метою її практичного використання, знаходится виокремлення зобов'язань, реалізація яких пов'язана із застосуванням нормативно-правового механізму забезпечення імплементації норм МГП та організаційно-правового механізму імплементації норм МГП.

Також важливим чинником є вказівка на зобов'язання з МГП, які мають бути реалізовані в мирний час, та зобов'язання з МГП, які реалізуються протягом збройного конфлікту.

Щодо зобов'язань з МГП конкретної держави, яка є стороною збройного конфлікту, то важливим аспектом є, по-перше, кваліфікація збройного конфлікту (міжнародний/неміжнародний); по-друге – характеристика особливості конфлікту (наявність зобов'язань конкретної

держави щодо окупованих територій, особливості театру війни).

Не менш важливою є систематизація міжнародно-правових зобов'язань щодо галузей та інститутів національного права, які забезпечують імплементацію відповідних норм.

Конкретизуючи ці методологічні підходи в контексті України, пропонуємо наступну схему класифікації зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права та заходів, необхідних для їхньої імплементації:

1) аналіз участі України в міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх для України;

2) кваліфікація та особливості збройного конфлікту на території України в контексті імплементації міжнародного гуманітарного права;

3) класифікація основних зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права;

4) систематизація застосовних заходів, що забезпечують внутрішньодержавну імплементацію в Україні норм міжнародного гуманітарного права;

5) систематизація галузей та інститутів права України, які забезпечують імплементацію норм міжнародного гуманітарного права.

Щодо першого питання, то Україна є учасницею більшості міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, включаючи чинні Гаазькі конвенції 1907 року [89], Женевський протокол про застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року (чинний для України з 07.08.2003) [51], Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року (чинні для України з 03.08.1954) [47; 48; 49; 50], Додатковий протокол I від 8 червня 1977 року (чинний для України з 25.01.1990), Додатковий протокол II від 8 червня 1977 року (чинний для України з 25.01.1990) [40], Додатковий протокол III від 8 грудня 2005 року (чинний для України з 19.01.2010) [41], Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного

конфлікту від 14 травня 1954 року (чинна для України з 6.02.1957) [19], Протокол І до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (чинний для України з 6.02.1957) [219] та Протокол ІІ від 26 березня 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року (чинний для України з 30.06.2020) [220], Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року (чинна для України з 26.03.1975) [93], Конвенцію про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 18 травня 1977 року (чинна для України з 13.06.1978) [91], Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року (чинна для України з 28.08.1991) [95] з Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року (чинна для України з 11.07.2005) [255], Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року (чинна для України з 16.10.1998) [94], Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року (чинна для України з 23.06.1982) [90], з поправками від 21 грудня 2001 року (чинні для України з 29.06.2005), з Протоколом І про фрагменти, які не підлягають виявленню, від 10 жовтня 1980 року (чинний для України з 23.6.1982), Протокол ІІ про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв від 10 жовтня 1980 року (чинний для України з 23.06.1982) з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (чинні для України з 15.12.1999) [221], Протокол ІІІ про заборону або обмеження застосування запальної зброї від 10 жовтня 1980 року (чинний для України з 23.06.1982), Протокол IV про засліплюючу лазерну зброю від 13 жовтня 1995 року (чинний для України з 28.05.2003) [218], Протокол про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни від 28 листопада 2003 року

(чинний для України з 17.05.2005) [222], Конвенцію про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року (чинна для України з 27.12.2005) [92], Міжнародну конвенцію про захист всіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року (чинна для України від 14.08.2015) [137].

Значна кількість міжнародних договорів чинна для України в порядку правонаступництва [207]. Щодо цих договорів, залишається проблема офіційного перекладу їх на українську мову. Низка договорів була ратифікована після 1991 року Верховною Радою України. Більша частина міжнародних договорів була чинною для України на момент виникнення міжнародного збройного конфлікту на її території в 2014 році, окрім ратифікованих після 2014 року (Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року та Протокол II від 26 березня 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року).

Більшість міжнародних договорів з МГП підпадає під визначення ст. 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Це стосується і договорів, що були укладені від СРСР та УРСР і пройшли процедуру ратифікації. Такий висновок можна зробити зі ст. ст. 6, 7 Закону України «Про правонаступництво України» [207]. Виключенням, на нашу думку, є Гаазькі конвенції 1907 року та Женевський протокол про застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року, щодо яких процедура ратифікації не проводилася. Але вони також є чинними для України.

Декілька міжнародних договорів з МГП не ратифіковані Україною. Це Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року, Міжнародний договір про торгівлю зброєю від 2 квітня 2013 року та Конвенція про касетні

боєприпаси від 30 травня 2008 року. Україна є державою-підписантом Римського статуту Міжнародного кримінального Суду 1998 року, Міжнародного договору про торгівлю зброєю від 2 квітня 2013 року, – тобто несе обов'язки за цими договорами відповідно до ст. 18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. Щодо Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, то фактично Україна вже взяла на себе відповідні обов'язки, визнавши юрисдикцію Міжнародного кримінального суду [192], і це зобов'язання слід розглядати в загальному переліку зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права. Як підкреслює А. Кориневич, оскільки Україна взяла на себе зобов'язання співпрацювати з Міжнародним кримінальним судом, визнавати його юрисдикцію та виконувати всі його рішення, то на цій підставі всі зобов'язання перед МКС Україна вже має. Ратифікація Римського статуту є необхідною умовою для України, щоб набути статусу повноцінного члена Міжнародного кримінального суду. Це буде абсолютно логічний, виважений і правильний крок держави, яка вірить у верховенство права і хоче у найбільш ефективний спосіб використовувати міжнародні судові органи з метою притягнення до відповідальності осіб, що вчинили найтяжчі злочини в період міжнародного збройного конфлікту на території України, зокрема злочини проти людяності та воєнні злочини. І, безумовно, використання таких міжнародних судових механізмів сприятиме притягненню до відповідальності представників окупаційної влади в Криму, які вчиняють злочини людяності та воєнні злочини [99, с. 141–142].

Щодо звичаєвих норм МГП, то в силу їх універсального характеру Україна несе відповідні міжнародно-правові обов'язки, незважаючи на відсутність безпосереднього посилання на джерело міжнародного права у ст. 9 Конституції України. Звичаєві норми міжнародного права підпадають під зміст ст. 18 Конституції України «Зовнішньополітична діяльність України, спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами

міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права» [96]. Проте М. М. Гнатовський вважає, що конституційно проголошений намір базувати зовнішньополітичну діяльність на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права не тотожний відповіді на питання про співвідношення національної правової системи та звичаєвих норм міжнародного права, хоча б і «загальновизнаних». Та яким би не був зміст національних конституцій, держави повинні виконувати міжнародні зобов'язання, в тому числі й ті, що виникають із загального міжнародного права. Тому залишається незрозумілим, як в цю схему вписати зобов'язання держав, що випливають із загального звичаєвого міжнародного права. В законодавстві України такий механізм відсутній [23, с. 13]. Наскільки цю проблему вирішує посилання на звичаєве міжнародне гуманітарне право у підзаконних актах України, наприклад в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [66], питання залишається відкритим. З іншого боку, більшість норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права знайшла відображення у міжнародних договорах України. У будь якому випадку, держава пов'язана загальновизнаними нормами міжнародного права, навіть якщо її згоду на них не можна довести у кожному конкретному випадку. Достатньо, що така норма є загальновизнаною і важко уявити, що цивілізована держава відмовиться від її дотримання [287, p. 56–57].

Таким чином, зобов'язання України з МГП містяться у міжнародних договорах України та в звичаєвому МГП, які охоплюють практично весь сучасний корпус норм з міжнародного гуманітарного права.

Щодо впливу кваліфікації та особливостей збройного конфлікту на території України, в контексті імплементації міжнародного гуманітарного права, слід зауважити, що виходячи з фактичної ситуації Україна не має зобов'язань за ЖК IV та ДП I (але має права), які стосуються режиму окупації, – такі зобов'язання несе РФ як держава-окупант, як стосовно тимчасово окупованого Криму, так і стосовно тимчасово окупованих

територій окремих районів Донецької та Луганської областей. Збройний конфлікт на території України кваліфікується як міжнародний відповідно до загальної ст. 2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що підтверджено в актах міжнародних організацій [47; 48; 49; 50], законодавстві України [195; 208; 197; 139] та інших держав, у доктрині міжнародного права [22; 247; 297; 293; 253]. Тобто підлягають фактичному застосуванню положення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року від 8 червня 1977 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, міжнародних договорів з обмеження методів та засобів ведення війни, а також звичаєві норми міжнародного гуманітарного права, які підлягають застосуванню в умовах міжнародного збройного конфлікту. Отже, в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України зобов'язання України за міжнародним гуманітарним правом виникають відповідно до міжнародних договорів з МГП, в яких бере участь Україна, та звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, які містять зобов'язання щодо міжнародного збройного конфлікту, за винятком зобов'язань, за якими Україна не має фактичних обов'язків.

Серед наукових досліджень детальна систематизація заходів держав щодо імплементації МГП проведена Ю. В. Калугіним у монографії «Механізм імплементації міжнародного гуманітарного права». На підставі аналізу положень МГП, до найбільш значущих заходів, які мають бути вжиті державами, учений відносить наступні: 1) підготовка перекладів текстів Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них 1977 р. національними мовами; 2) припинення будь-яких порушень Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них 1977 р., зокрема впровадження в дію законодавства, необхідного для покарання за воєнні злочини; 3) максимально широке поширення текстів Женевських конвенцій та Додаткових протоколів, ознайомлення з ними як військовослужбовців, так і всього населення в цілому; 4) забезпечення заходів щодо розпізнавання,

визначення місцезнаходження й захисту осіб та об'єктів, що перебувають під захистом Женевських конвенцій і Додаткових протоколів; 5) запобігання неправомірному використанню емблем Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; 6) забезпечення під час збройного конфлікту основних судових гарантій; 7) набір та підготовка персоналу, що спеціалізується в галузі міжнародного гуманітарного права, включаючи юридичних радників у збройних силах; 8) створення та регулювання діяльності національних товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, інших добровільних товариств допомоги, організацій цивільної оборони, а також національних інформаційних бюро; 9) розміщення військових об'єктів, розроблення та застосування методів і засобів ведення війни з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права; 10) створення у разі потреби санітарних, нейтралізованих зон, зон безпеки та демілітаризованих зон тощо [73, с. 273–278].

Взагалі не можна не погодитися з Ю. В. Калугіним, що визначення єдиного повного переліку заходів щодо імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, який міг би бути використаний у будь-якій державі, є досить умовним завданням. Не можна очікувати, що перелік таких заходів стосовно конкретної держави буде відповідним об’єктивним обставинам у зв'язку з наявністю низки причин. По-перше, це неможливо забезпечити, оскільки не всі держави є учасницями всіх міжнародних договорів у гуманітарній сфері. По-друге, через особливості внутрішніх правових систем питання про віднесення тих чи інших положень МГП до самовиконуваних норм або вимагають допомоги з боку національного законодавства в різних державах, або вирішуватимуться по-різному. Тому важливо зауважити, що визначення переліку заходів стосовно імплементації міжнародного гуманітарного права, які мають бути вжиті на внутрішньодержавному рівні, для кожної держави має відбуватися окремо, з урахуванням їх участі в міжнародних договорах та особливостей національного механізму імплементації норм МГП [73, с. 273–279]. Тому ми

розглянемо зобов'язання та відповідні заходи з імплементації МГП в Україні з урахуванням особливостей фактичного стану – в умовах реального міжнародного збройного конфлікту. Слід зазначити, що в умовах мирного часу обсяг і перелік таких зобов'язань був значно меншим і дещо абстрактним. На такий висновок наводить порівняння не лише нормативних джерел з імплементації, їх кількості та змісту, але й кількості досліджень на тему імплементації МГП в Україні.

Основні зобов'язання України з МГП витікають із норм міжнародних договорів та звичаєвих норм МГП. Їх повний перелік навряд чи можливий та доцільний. Але з метою вивчення механізмів внутрішньодержавної імплементації в Україні норм МГП систематизація зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права має прикладне значення. Фактично, Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року структурують зобов'язання з МГП за категоріями захищених осіб (ранені, хворі, військовополонені, цивільне населення), але в рамках кожної конвенції є внутрішня структура. І Додатковий протокол від 8 червня 1977 р. має внутрішню структуру, в якій можна виокремити в якості окремих інститутів та зобов'язань, що імплементуються на національному рівні: захист і повага ранених, хворих та осіб, що потерпіли корабельну аварію (ст. 10–11 ДП І); захист медичних формувань і персоналу (ст. 12–17 ДП І); розпізнавальні емблеми (ст. 18 ДП І); санітарні перевезення (ст. 21–31 ДП І); особи, що пропали безвісти, та померлі (ст. 32–33 ДП І); методи та засоби ведення війни (ст. 43–49, 57–58 ДП І); цивільні особи і цивільне населення (ст. 50–51 ДП І); цивільні об'єкти (ст. 52, 54–56 ДП І); культурні цінності (ст. 53 ДП І); місцевості та зони, що перебувають під особливим захистом (ст. 59–60 ДП І); цивільна оборона (ст. 61–67 ДП І); допомога цивільному населенню на окупованих територіях (ст. 68–71 ДП І); поводження з особами, які перебувають під владою сторони, що бере участь у конфлікті (ст. 72–79 ДП І); діяльність Червоного Хреста та інших гуманітарних організацій (ст. 81 ДП І); юридичні радники у збройних силах (ст. 82 ДП І); поширення (ст. 83 ДП І); правила застосування (ст. 84 ДП

I); припинення серйозних порушень та вживання необхідних заходів щодо припинення всіх інших порушень (ст. 86 ДП I); обов'язки командирів (ст. 86 ДП I); взаємна допомога в питаннях кримінального переслідування та співробітництво (ст. 88–89 ДП I). Цей перелік вибірково доповнимо вимогами/зобов'язаннями з інших Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р.: встановлення кримінальної відповідальності за серйозні порушення МГП (ст. 49 ЖК I, ст. 50 ЖК II, 129 ЖК III, 146 ЖК VI); поводження з військовополоненими (ЖК III); інтернування (ст. 79–141 ЖК VI); окуповані території (ст. 47–78 ЖК VI). Також відповідні обов'язки встановлюються за міжнародними договорами, які стосуються обмеження методів і засобів ведення війни. Як правило, вони містять заборони та обмеження, імплементуються у національне законодавство безпосередньо або шляхом трансформації.

Важлива інформація щодо імплементації Україною норм МГП міститься у звіті «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні», підготовленому міжнародною групою *Global Rights Compliance* (станом на 2016 р.). В ньому надається огляд норм МГП та їх нормативної бази. Після такого викладу основних засад докладно розглядається інфраструктура правової системи України. У цій частині дається опис основних суб'єктів, відповідальних за забезпечення дотримання норм МГП, і розглядаються системи покарання за порушення МГП на національному рівні. Подальші розділи звіту здебільшого присвячені питанню, чи забезпечено дотримання положень міжнародних договорів у сфері МГП, та вимогам щодо їх імплементації на національному рівні за допомогою належних правових засобів або інших способів забезпечення ефективного функціонування та поширення дії відповідних принципів у межах правової системи України [65, с. 5].

Звіт містить наступну загальну структуру імплементації МГП в Україні: переклад і поширення інформації; припинення серйозних порушень МГП; основні та судові гарантії (за категорією осіб); медичний та духовний

персонал; медичний транспорт і засоби обслуговування; культурні цінності; небезпечні сили; посвідчення особи, картки повідомлення про взяття в полон та картки повідомлення про інтернування; використання / неправомірне використання емблем і символів; організації (національні товариства, цивільна оборона, довідкове бюро, змішані медичні комісії); воєнне планування; захищені зони і місцевості; договори про озброєння; Римський статут Міжнародного кримінального суду. Окремо розглядається національне законодавство в контексті переслідування за можливі порушення норм МГП [65]. Такий підхід носить інструментальний характер і дає можливість докладно проаналізувати стан імплементації МГП в Україні.

Отже, ми пропонуємо наступну систематизацію та класифікацію зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту, які корелюють з відповідними заходами щодо імплементації: 1) переклад міжнародних договорів з МГП на українську мову; 2) поширення знань з МГП; 3) визначення і позначення осіб, об'єктів та місцевостей, що перебувають під захистом МГП; 4) призначення та підготовка персоналу в галузі МГП, зокрема юридичних радників у Збройних Силах України; 5) створення умов для функціонування інституцій, передбачених МГП (Товариства Червоного Хреста України; діяльність на території України делегації МЧХУ та інших компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця України; Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту України та інших інституцій у сфері цивільної оборони; Комісія з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин); 6) вжиття заходів для запобігання неправомірного використання Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала й інших емблем і знаків, передбачених МГП; 7) розташування військових об'єктів, розроблення та прийняття на озброєння новітніх засобів і методів ведення війни з урахуванням вимог МГП; 8) організація санітарних, нейтралізованих і демілітаризованих зон; 9) безпосереднє дотримання норм міжнародного гуманітарного права у період ведення бойових дій; 10)

дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо осіб, які перебувають під захистом (ранених, хворих, військовополонених, цивільного населення, інтернованих осіб); 11) дотримання обов'язків щодо гуманітарного доступу; 12) забезпечення судових та інших гарантій особам, які перебувають під захистом у період збройного конфлікту; 13) встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини; 14) здійснення розслідування, переслідування та притягнення до відповідальності щодо осіб, які вчинили воєнні злочини; 15) створення механізмів відшкодування шкоди за порушення міжнародного гуманітарного права.

У Звіті «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» автори виокремлюють прогалини і невідповідності щодо імплементації МГП, зокрема пов'язані: з вимогами щодо поширення знань у сфері МГП, сприянням дотриманню таких норм і проведенням навчання з питань МГП; із законодавчою базою щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів і серйозних порушень МГП; з основними та судовими гарантіями, наданими «особам, які перебувають під захистом»; із захистом, наданим хворим і пораненим комбатантам; із захистом, наданим військовополоненим; із захистом цивільного медичного персоналу; із заходами щодо захисту культурних цінностей від передбачуваних наслідків конфлікту; із захистом цивільної оборони; з регуляторною базою щодо захищених зон і місцевостей; з істотними прогалинами у сфері імплементації договорів, пов'язаних з конкретними видами звичайної зброї, зокрема з недостатністю заборони застосування протипіхотних мін чи регуляторної бази щодо вибухонебезпечних залишків війни [65, с. 6].

Зобов'язання з МГП потребують створення відповідного національного законодавства та наявності внутрішньодержавних інституційних механізмів, які б забезпечували вчинення правових, адміністративних і технічних заходів, до яких відносять: а) превентивні заходи, які запроваджуються до

введення в дію положень МГП стосовно жертв до виникнення збройного конфлікту, тобто заходи, що забезпечують дію МГП у відповідний час; б) заходи контролю, тобто заходи, які дають можливість контролювати виконання положень щодо жертв у відповідний час; в) санкції, які є невід'ємною частиною кожної правової системи [139, с. 141–152].

Ми не згодні з вузьким трактуванням у цій класифікації поняття «превентивні заходи». На нашу думку, міжнародне гуманітарне право вже за своєю природою виконує превентивну функцію. Тому заходи, які вважаються превентивними, мають вчинятися у будь-який час, звісно, до моменту виникнення відповідних порушень. Так, наприклад, хіба поширення знань з МГП має здійснюватися лише у мирний час? Отже, до превентивних заходів належить: переклад договорів з МГП, поширення знань з МГП, визначення і позначення осіб, об’єктів та місцевостей, що перебувають під захистом МГП; призначення та підготовка персоналу в галузі МГП, зокрема юридичних радників; створення та забезпечення умов для функціонування інституцій, передбачених МГП; прийняття законодавства щодо вжиття заходів для використання Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та інших емблем і знаків, передбачених МГП; розташування військових об’єктів, розроблення та прийняття на озброєння новітніх засобів і методів ведення війни з врахуванням вимог МГП; організація санітарних, нейтралізованих і демілітаризованих зон; безпосереднє дотримання норм міжнародного гуманітарного права у період ведення бойових дій; дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо осіб, які перебувають під захистом (ранених, хворих, військовополонених, цивільного населення, інтернованих осіб); дотримання обов’язків щодо гуманітарного доступу; забезпечення судових та інших гарантій особам, які перебувають під захистом у період збройного конфлікту; встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини; створення механізмів відшкодування шкоди за порушення міжнародного гуманітарного права.

Щодо заходів контролю, то це заходи, які дають можливість контролювати виконання положень МГП. До них належить контроль командирів, моніторинг дотримання норм міжнародного гуманітарного права, використання Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала й інших емблем і знаків, передбачених МГП, діяльність юридичних радників, діяльність органів військової юстиції, діяльність правозахисних організацій з документування та захисту жертв, діяльність МКЧХ.

Третій елемент варто назвати відповідальністю, тобто це насамперед розслідування, переслідування та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. А також це загальна відповідальність за невиконання обов'язків (у тому числі посадових осіб) у сфері, пов'язаній з МГП. Наприклад, ігнорування посадовими особами деяких державних органів загального обов'язку поширювати МГП серед цивільного населення.

Окремим питанням стоїть систематизація галузей та інститутів права України, які забезпечують як імплементацію норм МГП, так і функціонування інституційних механізмів імплементації та нормативне забезпечення здійснення відповідних заходів. По-перше, це військове законодавство, яке забезпечує впровадження основних зобов'язань МГП щодо ведення бойових дій, поводження з військовополоненими, поширення МГП у збройних силах, діяльність юридичних радників. По-друге, це процесуальне законодавство щодо здійснення судових гарантій стосовно жертв війни. По-третє, це адміністративне законодавство, яке регулює питання використання та захисту відмітних Емблем, діяльність ТЧХУ, поширення МГП серед цивільного населення, діяльність, повноваження та компетенцію спеціальних інституцій, відповідальних за імплементацію МГП. По-четверте, це кримінальне законодавство, яке забезпечує притягнення до кримінальної відповідальності.

Взагалі процес діяльності, пов'язаний з виконанням на внутрішньодержавному рівні міжнародних зобов'язань з МГП, є дуже складним і різноманітним, значний за обсягом і характером вживаних

заходів. Це обумовлює необхідність диференціації та розподілу завдань з дослідження імплементації норм МГП в Україні. Деякі питання вже розглядалися в окремих працях, наприклад, про імплементацію норм МГП в Україні стосовно поводження з військовополоненими [31], про кримінальну відповідальність за воєнні злочини [125; 124], прикладний аналіз стану імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні [65] та інші питання [123].

Широкий спектр зобов'язань з питань міжнародного гуманітарного права, необхідність забезпечення повної та всебічної реалізації на внутрішньодержавному рівні приписів норм МГП обумовлюють необхідність виокремлення окремих проблем щодо імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту, які не знайшли належного відображення у наукових дослідженнях і практичних рекомендаціях. Розуміючи, що слабкою ланкою у всебічному дотриманні міжнародного гуманітарного права в Україні є організаційно-правовий механізм і відповідні заходи з імплементації МГП, ми сконцентруємося у другому та третьому розділах дисертації на окремих питаннях інституційного та нормативно-правового забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

РОЗДІЛ 2.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

2.1. Система внутрішньодержавних органів України з імплементації норм міжнародного гуманітарного права

Організаційно-правова складова посідає центральне місце у внутрішньодержавному механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. Саме її удосконалення може значно підвищити ефективність імплементації міжнародного гуманітарного права.

Дослідження цієї складової необхідно починати із загальної характеристики системи внутрішньодержавних органів України, які займаються імплементацією норм МГП. В. Г. Буткевич відносить до внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму реалізації норм міжнародного права державні органи, покликані здійснювати правову діяльність щодо розроблення та прийняття юридичних актів з метою забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань [142, с. 441]. На нашу думку, ці органи не лише розробляють і ухвалюють юридичні акти, але й виконують правозастосовну діяльність щодо реалізації повноважень, визначених у компетенції відповідних органів. Ю. В. Калугін включає до механізму імплементації норм МГП на внутрішньодержавному рівні державні органи, уповноважені на реалізацію зобов'язань, що випливають з міжнародного гуманітарного права [73, с. 280]. Важливо підкреслити, що відповідний підрозділ монографії Ю. В. Калугіна носить назву «Система державних органів, уповноважених на реалізацію міжнародних зобов'язань, що випливають із міжнародного гуманітарного права, які здійснюють правозабезпечувальну діяльність та формування національної правозастосовної практики, що відповідають вимогам міжнародно-правових норм у цій сфері» [73, с. 280]. А професор В.Г. Буткевич зауважує, що «крім

зазначених органів, суттєвими повноваженнями щодо забезпечення реалізації норм міжнародного права наділені спеціалізовані органи зовнішніх зносин, зокрема Міністерство економіки, інші міністерства, комітети та відомства України» [142, с. 443]. Тобто стосовно цих органів йдеться про забезпечення реалізації норм міжнародного права, тобто про правозастосовну діяльність. На нашу думку, органам першої групи також властива правозастосовна діяльність, але вони насамперед відповідальні за прийняття зобов'язань за міжнародними договорами та подальшу імплементаційну правотворчу діяльність.

Таким чином, першим етапом імплементації норм міжнародного права в національну правову систему є правотворча діяльність [71, с. 21]. Звісно, саме держави визначають систему органів імплементації міжнародного права відповідно до конституції та актів законодавства, які регулюють відносини щодо укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів, здійснення правотворчої діяльності. Ці питання добре вивчені в теорії та практиці. В Україні такі повноваження мають Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ України [142, с. 442–443]. Їхня компетенція закріплена у Конституції України та Законі України «Про міжнародні договори України».

Слід зазначити, що загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, в тому числі й іншими їх сторонами, здійснює Міністерство закордонних справ України. Також воно надає інформацію з питань, що виникають у зв'язку з виконанням міжнародних договорів України, на запит органів, які застосовують міжнародні договори України (п. 1,2 ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України») [198]. Обов'язок забезпечити дотримання і виконання зобов'язань, взятих за міжнародними договорами України, стежити за здійсненням прав, які випливають з таких договорів для України, і за виконанням іншими сторонами міжнародних договорів України їхніх зобов'язань, покладено на органи державної влади, до відання яких належать питання, що регулюються

міжнародними договорами України (п. 1, 2 ст. 17 Закону України «Про міжнародні договори України»). Саме це положення є загальною нормативною засадою функціонування внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації норм міжнародного права в Україні.

Розглядаючи проблеми імплементації норм МГП у сфері перекладу та поширення інформації, автори звіту «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» виокремлюють невиконання Україною обов'язку передати депозитарію офіційні переклади міжнародних договорів з МГП, законів і постанов, які вона приймає для забезпечення виконання своїх зобов'язань за кожним договором [65, с. 47–49]. Серед інших вимог – надання доповідей/інформації про виконання договорів. Щодо Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р., то ця вимога станом на 2016 р. не виконана не була, так само як і стосовно Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах [65, с. 47–49]. На нашу думку, цей напрямок діяльності МЗС України є дуже важливим в умовах збройного конфлікту на території України, не потребує значних матеріальних зусиль, але сприяє підвищенню авторитету України як держави, котра сумлінно виконує зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом.

Інший аспект діяльності МЗС України, пов'язаний з реалізацією функції контролю за виконанням міжнародних договорів та можливістю інформування Президента України й Кабінету Міністрів України у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язань України за міжнародними договорами (ст. 16, 17 Закону України «Про міжнародні договори України»), є недостатньо застосовуваним. На нашу думку, ці повноваження мають бути основою загального механізму контролю за дотриманням міжнародних договорів України, з наявністю у МЗС України відповідного фінансування та кадрів. Для координації цієї діяльності МЗС

України має координувати загальну та спеціальну міжвідомчі комісії з імплементації в Україні міжнародного права.

Конкретизуючи загальні положення організаційно-правового механізму імплементації міжнародного права щодо імплементації саме міжнародного гуманітарного права, слід відзначити, що державні органи, уповноважені на реалізацію зобов'язань, які випливають з міжнародного гуманітарного права та складають механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, утворюють єдину систему. А тому при дослідженні цього механізму в Україні необхідно застосовувати саме системний підхід, визначаючи місце і роль кожної інституції у цій системі.

Компетенція державних органів щодо реалізації зобов'язань, які випливають із конкретних міжнародних договорів, визначається на підставі повноважень, закріплених в актах національного законодавства, що встановлюють юридичний статус того чи іншого органу, – в законах або підзаконних актах, насамперед в положеннях про органи державної влади. До таких законів та підзаконних актів можна віднести Конституцію України, Регламент Верховної Ради України [230], Закон України «Про міжнародні договори України» [198], Положення про Міністерство закордонних справ України [182]. Стосовно міжнародного гуманітарного права – це Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [180], Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [179], Положення про Департамент нагляду в кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту Офісу Генерального прокурора [177] та інші нормативно-правові акти.

Також окремі повноваження щодо реалізації зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом можуть бути закріплені в інших видах імплементаційних нормативно-правових актів. Наприклад, це Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», Закон України «Про забезпечення прав і свобод

громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» [206], Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [66] та інші нормативно-правові акти.

Якщо зіставити повноваження цих органів та зобов'язання України з імплементації норм МГП, класифікацію яких ми здійснили у підрозділі 1.3, то складається наступна система, у якої позначено роль та місце певних органів у механізмі внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Щодо внутрішньодержавних механізмів, то маються на увазі всі інституційні механізми, залучені до імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права. Їх перелік відповідає систематизованим нами заходам з імплементації, включаючи діяльність недержавних органів:

1) щодо перекладу міжнародних договорів з МГП на українську мову – МЗС України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні;

2) поширення знань з МГП – Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти та науки України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, ТЧХУ, делегація МКЧХ в Україні, інші недержавні суб'єкти;

3) визначення і позначення осіб, об'єктів та місцевостей, що перебувають під захистом МГП, – Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Оперативно-рятувальна служба цивільного

захисту України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні;

4) призначення та підготовка персоналу в галузі МГП, зокрема юридичних радників у Збройних Силах України, – Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство освіти та науки України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, ТЧХУ, делегація МКЧХ в Україні;

5) створення умов для функціонування інституцій, передбачених МГП (Товариство Червоного Хреста України; діяльність на території України делегації МЧХУ та інших компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця України; Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту України та інші інституції у сфері цивільної оборони; Комісія з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин) – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство внутрішніх справ України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні, ТЧХУ;

6) вжиття заходів для запобігання неправомірного використання Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та інших емблем і знаків, передбачених в МГП, – Кабінет Міністрів України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство внутрішніх справ України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, Офіс Генерального прокурора, делегація МКЧХ в Україні, ТЧХУ;

7) розташування військових об’єктів, розроблення та прийняття на озброєння новітніх засобів і методів ведення війни з урахуванням вимог МГП – Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний

штаб ЗСУ, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні;

8) організація санітарних, нейтралізованих і демілітаризованих зон – Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство охорони здоров'я України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні;

9) безпосереднє дотримання норм міжнародного гуманітарного права у період ведення бойових дій – Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство внутрішніх справ України;

10) дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо осіб, які перебувають під захистом (ранених, хворих, військовополонених, цивільного населення, інтернованих осіб), – Кабінет Міністрів України, Офіс Генерального прокурора, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство внутрішніх справ України, Уповноважений ВР України з прав людини, Уповноважений ВР України з прав дитини, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні, правозахисні організації;

11) дотримання обов'язків щодо гуманітарного доступу – Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗСУ, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерство внутрішніх справ України, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, делегація МКЧХ в Україні, недержавні організації;

12) забезпечення судових та інших гарантій особам, які перебувають під захистом у період збройного конфлікту, – Верховна Рада України, судова система України, Офіс Генерального прокурора, Міжвідомча комісія з питань

застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, правозахисні організації;

13) встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Офіс Генерального прокурора, Комісія з питань правової реформи, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, правозахисні організації;

14) здійснення розслідування, документування, переслідування та притягнення до відповідальності щодо осіб, які вчинили воєнні злочини, – Міністерство внутрішніх справ України, судова система України, Офіс Генерального прокурора, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, правозахисні організації;

15) створення механізмів відшкодування шкоди за порушення міжнародного гуманітарного права – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Офіс Генерального прокурора, Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, правозахисні організації.

Зміст діяльності державних, а в деяких випадках і недержаних органів та організацій, стосовно імплементації на внутрішньодержавному рівні приписів міжнародного гуманітарного права є правозабезпечувальною діяльністю, яка включає: реалізацію повноважень у нормотворчій сфері щодо ухвалення, скасування або зміни національних нормативних правових актів, що здійснюється з метою виконання положень МГП; здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямованої на реалізацію приписів, які випливають із самовиконуваних норм міжнародних договорів у гуманітарній сфері та національних імплементаційних нормативних правових актів; проведення організаційної, матеріально-технічної та іншої діяльності в межах національної юрисдикції, необхідної для виконання міжнародних зобов'язань; забезпечення попередження, припинення та покарання за

вчинення порушень МГП та національного імплементаційного законодавства у цій сфері (правоохоронна діяльність) [65].

Ці теоретичні положення повною мірою знаходять відображення в діяльності державних органів та недержавних організацій в Україні. До їх компетенції також слід віднести наступні види діяльності: забезпечення гуманітарної допомоги та гуманітарного доступу; захист жертв і компенсація за шкоду, завдану внаслідок збройного конфлікту; документування порушень норм МГП; правозахисна діяльність.

Нормотворча діяльність забезпечує створення правових засад для досягнення мети міжнародного гуманітарного права – захисту жертв війни та обмеження методів і засобів ведення війни, забезпечує трансформацію норм міжнародного гуманітарного права у внутрішньодержавне законодавство, конкретизуючи повноваження та компетенцію органів, які здійснюють правозабезпечувальну діяльність у сфері імплементації норм МГП. Прикладами такої діяльності є ухвалення Законів України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти».

Виконавчо-розпорядча діяльність має на меті безпосередню реалізацію приписів, які містяться у нормах МГП та імплементуючого законодавства, а також видачу правових актів – нормативних та індивідуальних, спрямованих на досягнення мети міжнародного гуманітарного права та виконання міжнародних зобов’язань України. Серед прикладів – безпосередньо дотримання норм МГП при веденні бойових дій Збройними Силами України, видання бойових наказів з урахуванням норм МГП, ухвалення та застосування бойових статутів з урахуванням норм МГП, ухвалення та дотримання Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, регламентація повноважень і діяльність юридичних радників у Збройних Силах України, запровадження

курсу МГП у програмах навчальних закладів Міністерством освіти та науки України.

Організаційна, матеріально-технічна та інша діяльність дає можливість вести безпосередню практичну роботу з об'єднання, згуртування та спрямування в єдине русло заходів, котрі вживаються на національному рівні для імплементації норм МГП. До цих заходів належить моніторинг та аналіз національного законодавства щодо відповідності міжнародному гуманітарному праву, проведення нарад, засідань і конференцій, поширення знань з міжнародного гуманітарного права, підготовка доповідей щодо дотримання положень міжнародних договорів, документування порушень норм МГП. Важливим є створення та діяльність в Україні Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права [214], а також створення Міжнародної ради експертів з питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, при Офісі Генерального прокурора [211].

Питання імплементації норм МГП є важливим не лише для Збройних Сил України, але й стосовно інших військових та правоохоронних органів. Ми зосередимося на Службі безпеки України – державному органі спеціального призначення з правоохоронними функціями (ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України») [210]. Це питання не досліджувалось, але СБУ має у своєму складі військові формування, а кадри Служби безпеки України складають як співробітники-військовослужбовці, так і військовослужбовці строкової служби (ст. 9, 19 Закону України «Про Службу безпеки України»). Правовий режим збройного конфлікту на Сході України з 13 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р. кваліфікувався як антитерористична операція (Рішення РНБО «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України») [199]. СБУ є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, а координацію діяльності суб'єктів, які залучаються до боротьби з тероризмом, здійснює Антитерористичний

центр при Службі безпеки України (ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») [190]. СБУ, її військові формування зазначені в переліку сил і засобів, що залучені та використовуються для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях») [203]. Слід зауважити, що визначення ситуації на Сході України як АТО не виключало її кваліфікації відповідно до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. як збройного конфлікту та застосування норм міжнародного гуманітарного права [101; 21].

Виходячи із завдань та обов'язків СБУ (ст. 2, 24 Закону України «Про Службу безпеки України»), у період збройного конфлікту діяльність СБУ пов'язана з реалізацією норм МГП, як щодо дотримання в процесі діяльності (керівництва АТО, щодо забезпечення режиму воєнного стану, участі підрозділів у бойових операціях, контррозвідувальної діяльності, поводження з особами, затриманими у зв'язку зі збройним конфліктом), застосування (забезпечення внесення відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та підтримання таких відомостей в актуальному стані у межах, визначених законодавством) та забезпечення виконання іншими особами, включаючи реалізацію відповідальності за воєнні злочини. Зокрема, до завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства (частина друга ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України»), що є безпосередньою реалізацією норм міжнародного гуманітарного права.

Тобто СБУ здійснювало та здійснює діяльність в період збройного конфлікту, отже має застосовувати міжнародне гуманітарне право у своїй діяльності. Таким чином, СБУ є важливою інституцією в організаційно-правовому механізмі імплементації норм міжнародного права.

Але на нормативному рівні та в підзаконних актах СБУ немає прямої вказівки про необхідність дотримання норм МГП або проведення навчання з МГП. Є лише загальне посилання на міжнародні правові акти, визнані Україною, у ст. 4 Закону України «Про Службу безпеки України».

Слід відзначити, що в СБУ не існує документа, аналогічного «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», незважаючи на те, що в період збройного конфлікту військові формування СБУ можуть брати участь у бойових діях, у тому числі в процесі антитерористичної та контррозвідувальної діяльності.

На нашу думку, доцільно поширити на СБУ дію наведеної Інструкції, або на її основі розробити відповідну нормативно-правовий акт для СБУ. Слід зауважити, що Закон України «Про Службу безпеки України» містить посилання щодо поширення на військовослужбовців Служби безпеки України військових статутів Збройних Сил України та інших актів законодавства стосовно зберігання, носіння, використання і застосовування зброї та спеціальних засобів. Тобто положення МГП, імплементовані у ці статути, поширюються і на військовослужбовців Служби безпеки України. Але варто мати на увазі, що функції співробітників СБУ в період збройного конфлікту є значно ширшими, ніж просто участь у бойових діях. Тому, на наш погляд, розроблення внутрішнього документа щодо застосування МГП у СБУ є важливим завданням. З ним корелює необхідність проведення тренінгів зі співробітниками СБУ.

Навчальний посібник «Стандарти забезпечення прав людини у діяльності Служби безпеки України» [241] містить окремний розділ під назвою «Особливості забезпечення Службою безпеки України прав людини під час збройного конфлікту». Але питання МГП в ньому викладено поверхово, не завжди фахово, без прив’язки до міжнародного збройного конфлікту на території України та практичного використання цих норм, особливо в контексті кваліфікації злочинів за ст. 438 КК України та підготовки інформаційних матеріалів для Міжнародного кримінального суду.

У розділі переважно розглядається практика Європейського суду з прав людини, що має інший правовий режим, ніж міжнародне гуманітарне право, норми якого є обов'язковими для України. Тому вважаємо за потрібне підготувати практичний посібник з МГП для співробітників СБУ з урахуванням завдань і функцій СБУ в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України, із залученням фахових спеціалістів з міжнародного права [241].

Правоохоронна діяльність має на меті превенцію щодо скоєння порушень норм МГП і створення умов для невідворотного притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Щодо попередження порушень норм МГП, важливим чинником є створення умов неможливості скоєння воєнних злочинів шляхом реагування на ранніх стадіях, застосування заходів відповідальності (дисциплінарної, адміністративної) щодо правопорушень, які сприяють скоєнню воєнних злочинів (непроведення навчання з МГП, порушення дисципліни, недотримання статутних положень). Окрім наявності ефективного кримінального законодавства щодо відповідальності за воєнні злочини, яке відповідає міжнародним стандартам (на жаль, в Україні це питання досить не вирішено), для попередження та покарання за воєнні злочини повинна існувати ефективна правоохоронна система. Збройний конфлікт знижує ефективність функціонування правоохоронної системи держави, особливо щодо воєнних злочинів. Тому, на нашу думку, важливою є наявність системи військової юстиції та запровадження механізмів міжнародного правосуддя.

Міжнародне гуманітарне право не встановлює конкретних інституційних вимог до системи військової юстиції. Але воно містить низку обов'язків держав щодо попередження здійснення порушень норм МГП та здійснення кримінального переслідування за воєнні злочини. Дотримання державою цих обов'язків, які носять міжнародно-правовий характер (виходячи із загальних положень міжнародного права), має бути сумлінним, повним і точним.

Їх дотримання, по-перше, безпосередньо пов’язано з наявністю в державі ефективної правоохоронної системи. Як правило, така система розрахована на мирний час, а в умовах збройного конфлікту вона зазнає значних викликів і загроз, насамперед щодо ефективності. По-друге, збройний конфлікт породжує необхідність превенції, розслідування та притягнення до відповідальності за правопорушення, які відсутні у мирний час, – за воєнні злочини та інші злочини, пов’язані з конфліктом, кількість яких може бути вельми значною. По-третє, виникає питання забезпечення правопорядку в збройних силах в умовах збройного конфлікту – завдання, на яке не розрахована загальна правоохоронна система. Усі ці питання мають безпосереднє значення для дотримання міжнародного гуманітарного права, застосування якого припадає саме на надзвичайні умови для правоохоронної системи та правопорядку у державі в цілому.

Тому військова юстиція, основним завданням якої є забезпечення правопорядку у збройних силах, а військовослужбовці є її основним суб’єктом, є важливим чинником виконання приписів міжнародного гуманітарного права та інституційним запобіжником вчинення воєнних злочинів.

Сама по собі військова юстиція – це інститути правоохоронної системи, органів правосуддя, які потрібні державі як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. Структура та функції військової юстиції повинні відповідати загальним вимогам створення й діяльності правоохоронних органів та об’єктивним потребам забезпечення справедливого правосуддя, включаючи дотримання норм МГП та невідворотність покарання за здійснення воєнних злочинів у період збройного конфлікту. І в першому, і в другому випадках держава безпосередньо вирішує питання форми, структури, функцій, повноважень, компетенції органів військової юстиції. Хоча практика держав представляє значне різноманіття систем військової юстиції, але вони мають загальну тенденцію – у держав, які володіють значними за кількістю збройними силами та/або беруть участь у збройному

конфлікті, система військової юстиції більш потужна та включає всі три компоненти (військова поліція, військова прокуратура, військові суди) (Велика Британія, Ізраїль, Італія, Іспанія, Канада, КНР, Польща, США).

У деяких державах залежно від наявності/відсутності збройного конфлікту система військової юстиції розрізняться у мирний та воєнний час (наприклад, у Німеччині), там військові суди створюються лише у воєнний час. Також підпорядкованість компонентів військової юстиції, їхнє місце в системі (військові суди, військові прокурори) залежить від особливостей побудови правоохоронної системи держави загалом, але наявність і спеціалізація, безумовно, створюють механізм забезпечення правопорядку в збройних силах.

Важливим завданням військової юстиції є підтримання правопорядку в збройних силах – саме правопорядок, керованість і дисципліна є важливим чинником дотримання міжнародного гуманітарного права та запобіжником скоєння воєнних злочинів.

Саме тому ми безпосередньо пов’язуємо наявність ефективної системи військової юстиції з дотриманням норм МГП і сумлінним виконанням державою своїх зобов’язань за МГП. Слушно, що ці зобов’язання пов’язані з наявністю ефективного кримінального законодавства щодо воєнних злочинів, але навіть за наявності такого законодавства держава не в змозі сумлінно виконати зобов’язання за міжнародним гуманітарним правом без ефективної системи військової юстиції.

Зосередимося на зобов’язаннях держави за МГП, які стосуються необхідності забезпечення правопорядку в збройних силах і дотримання норм МГП. Із загальних зобов’язань – це положення Норми 139 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права [54], згідно з якою кожна сторона конфлікту повинна дотримуватись і забезпечувати дотримання МГП своїми збройними силами, а також особами чи групами, які фактично діють за її вказівками або під її керівництвом чи контролем. Тобто в контексті дотримання норм МГП основна увага приділяється саме збройним силам

держави, а інституційною основою імплементації цих норм є органи військової юстиції. Військові радники з інституційної точки зору не належать до органів військової юстиції, але з функціональної – саме на військових юристів (помічників командирів з правової роботи в Україні) покладаються окремі повноваження щодо забезпечення правопорядку в збройних силах і дотримання міжнародного гуманітарного права. Тому доречно навести Норму 141, відповідно до якої кожна держава повинна забезпечити наявність юридичних радників, які в разі потреби могли б консультувати військових командирів на відповідному рівні щодо застосування норм МГП.

Відповідно до Норми 144, держави не повинні заохочувати порушення приписів МГП сторонами збройного конфлікту. Вони мають використовувати, наскільки це можливо, свій вплив, щоб зупинити порушення міжнародного гуманітарного права. Ця норма має декілька рівнів реалізації та, на нашу думку, пов'язана також з діяльністю правоохоронних органів, у тому числі щодо військовослужбовців.

Значна кількість норм МГП присвячена індивідуальній відповідальності за воєнні злочини (Норми 151, 152, 153, 155, 157), які здебільшого вчиняються комбатантами (військовослужбовцями). Тому в більшості статей (Норми 152, 153, 155, 158) йдеться саме про спеціального суб'єкта – особовий склад збройних сил (щодо збройного конфлікту неміжнародного характеру – про осіб, що входять до складу недержавних збройних угрупувань). Наявність спеціального суб'єкта і умов збройного конфлікту обумовлюють використання саме системи військової юстиції щодо реалізації зазначених положень.

Безсумнівно, вимоги щодо стандартів здійснення правосуддя мають поширюватися на органи військової юстиції, а саме – нікого не може бути визнано винним або засуджено окрім як за вироком справедливого й компетентного суду, який має забезпечувати всі основні гарантії справедливого судочинства (Норма 100). Хоча ця норма за своєю сутністю стосується жертв конфлікту, тобто осіб, які перебувають під захистом

міжнародного гуманітарного права, але її зміст відповідає загальним стандартам здійснення правосуддя, які мають поширюватися на всіх осіб, включаючи і особовий склад збройних сил. Але оскільки до військовополонених застосовується зазвичай система військової юстиції, то це положення безпосередньо стосується умов виникнення та застосування відповідальності щодо військовополонених.

Тому, на наш погляд, створення в Україні ефективної та повноцінної системи військової юстиції є запорукою сумлінного виконання зобов'язань з міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту, який триває на території України та викликаний агресією Російської Федерації.

2.2. Комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права як складова механізму імплементації міжнародного гуманітарного права: світовий досвід та практика України

Оскільки імплементація міжнародного гуманітарного права потребує комплексного підходу та залучення до імплементації різних державних органів, то зазвичай у державах створюються комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права як один із проявів організаційно-правової форми імплементації МГП [77, с. 115].

Організаційно-правові основи діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права та відповідна практика України практично не були предметом спеціального аналізу в Україні. Виключенням є стаття «Проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права» [6], але вона має інші акценти та не розглядає особливості діяльності комісій з імплементації МГП в Україні у період агресії РФ проти України. Саме ця обставина актуалізує предмет дослідження, адже в умовах збройного конфлікту діяльність комісій з імплементації МГП набуває інших форм і має

величезне значення для забезпечення реалізації міжнародного гуманітарного права саме в тих умовах, на які воно розраховано.

Як правило, у більшості держав створено комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права. Наразі більше ніж у 112 державах існують комісії/комітети з міжнародного гуманітарного права (станом на 31.07.2018) [290]. Тобто більшість держав надає перевагу саме такій формі координації МГП, а запровадження їхнього досвіду діяльності має велике теоретичне та практичне значення [76].

У Керівництві «Імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні» зазначається: «Створення національного комітету з МГП може виявитися корисним і дійсно вирішальним кроком для забезпечення всебічної імплементації МГП. Це свідчить про рішучість надати основні гарантії, що передбачаються для жертв збройних конфліктів, а також про те, що держава вживає заходи для виконання своїх основних обов'язків щодо дотримання та забезпечення дотримання МГП» [61, с. 127].

Цей формат імплементації МГП підтримується міжнародними інституціями, насамперед МКЧХ (Міжнародним Комітетом Червоного Хреста). Також на міжнародному рівні створена Міжнародна асоціація національних комітетів з імплементації міжнародного гуманітарного права, що підкреслює важливість дослідження цієї інституційної форми імплементації міжнародного гуманітарного права.

Серед принципів організації та діяльності комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права: офіціальний статус; безперервність діяльності; наявність повноважень з поширювання знань та інформації з міжнародного гуманітарного права, надання консультацій і координування усіх питань, пов'язаних з імплементацією МГП; надання висновків і рекомендацій з імплементації МГП; контроль за виконанням висновків та рекомендацій; співробітництво з іншими комісіями/комітетами з міжнародного гуманітарного права [61, с. 127–128]. На підтримку своєї роботи деякі комісії/комітети з міжнародного гуманітарного права можуть

створювати підкомітети або технічні групи, які спеціалізуються на питаннях МГП [76, с. 181].

Наведемо приклад декількох Комісій/Комітетів з міжнародного гуманітарного права та розглянемо досвід роботи відповідних органів іноземних держав.

Канадський комітет з міжнародного гуманітарного права створено у 1998 р. як координуючий орган з питань реалізації МГП. Комітет складається з представників міністерств уряду Канади та представників Червоного Хреста Канади. Секретаріатом Комітету є Червоний Хрест Канади. До участі в засіданнях Комітету можуть залучатися представники академічних кіл. Основним завданням Комітету є сприяння реалізації МГП у Канаді. [285].

В 2000 році у Шрі-Ланці відповідно до Меморандуму Кабінету Міністрів Шрі-Ланки було створено Національний комітет з міжнародного гуманітарного права. Мандат Комітету стосується питань, пов'язаних з національною імплементацією МГП. До складу Комітету входять представники Міністерства закордонних справ, Міністерства оборони, Міністерства юстиції, Міністерства культури, Міністерства охорони здоров’я, Офісу Генерального прокурора, Юридичних департаментів армії та поліції Шрі-Ланки [283].

У Марокко до Національної комісії з міжнародного гуманітарного права входять дві підкомісії з конкретними завданнями: перша відповідає за дослідження та законодавство, друга – за поширення знань з МГП і навчання [282].

У Нікарагуа діє Національна комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права, до якої входять три підкомітети: щодо захисту культурних цінностей, щодо законодавства, щодо навчання та поширення МГП [282].

Для України важливе значення має досвід створення та діяльності комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права на пострадянському просторі. Це обумовлено однаковим рівнем імплементації МГП на момент

набуття незалежності, подібним рівнем правосвідомості та культури правотворчості.

У Республіці Білорусь Комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права здійснює свої функції при Раді Міністрів Республіки Основні завдання Комісії: сприяння приведенню законодавства Республіки Білорусь у відповідність до положень конвенцій у галузі МГП; сприяння у встановленому порядку оформлення участі Республіки Білорусь у міжнародних договорах у сфері МГП; вивчення та оцінка стану законодавства Республіки Білорусь в частині його відповідності нормам МГП; підготовка пропозицій щодо імплементації норм МГП в законодавство Республіки Білорусь; розгляд пропозицій заінтересованих органів і підготовка консультативних висновків з питань формування позиції Республіки Білорусь щодо проблематики МГП; розгляд і підготовка консультативних висновків щодо проєктів міжнародних договорів, актів законодавства Республіки Білорусь у сфері МГП; координація діяльності зацікавлених органів, спрямованої на імплементацію норм МГП в законодавство Республіки Білорусь; сприяння поширенню знань про МГП та збір інформації про розвиток МГП; контроль за виконанням прийнятих Комісією рішень; підготовка та подання до Ради Міністрів Республіки Білорусь щорічної доповіді про стан і тенденції реалізації міжнародних зобов'язань Республіки Білорусь у сфері МГП; проведення досліджень, підготовка доповідей і пропозицій у галузі застосування та подальшого вдосконалення МГП; організація взаємодії, обміну інформацією з МКЧХ, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють діяльність у галузі МГП.

Для виконання покладених на неї завдань Комісія: проводить оцінку ефективності участі Республіки Білорусь у Женевських конвенціях 1949 року, Додаткових протоколах 1977 року та інших міжнародних договорах у галузі МГП; надає інформацію про МГП зацікавленим органам; сприяє проведенню заходів щодо поширення знань про МГП; поширює інформацію

про діяльність МКЧХ та інших міжнародних організацій із захисту жертв війни; співпрацює з Білоруським Товариством Червоного Хреста та іншими організаціями Республіки Білорусь, діяльність яких пов'язана з МГП; підтримує відносини і розробляє пропозиції взаємодії з комісіями (комітетами) з МГП інших держав-учасниць конвенцій, а також з різними міжнародними організаціями, до компетенції яких належать питання імплементації МГП та захисту жертв війни. Засідання Комісії проводяться мірою необхідності, але не рідше одного разу на півроку [163].

У Вірменії не існує національної комісії з міжнародного гуманітарного права, однак створено робочу групу для розроблення законопроєкту про осіб, зниклих безвісти, і про права їх сімей. Ще одну робочу групу створено для правового захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [291].

У Грузії Міжвідомча комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права була створена постановою Уряду Грузії № 408-1 від 28 жовтня 2011 р. Робота Комісії ґрунтується на затвердженому плані дій. Так, у 2012 Комісія ухвалила План дій на 2012–2013 рр., який включав, зокрема, проведення аналізу чинного законодавства Грузії на предмет його відповідності МГП, розгляд питань захисту емблем, захисту зниклих безвісти, захисту культурних цінностей, а також проведення діяльності, спрямованої на поширення знань та інформації про МГП серед конкретних цільових груп, таких як журналісти, медичний персонал і державні службовці [291].

Постановою Уряду № 382-Р від 9 вересня 1996 р. Молдова запровадила Національну комісію з консультацій та координації імплементації міжнародного гуманітарного права. Комісія працює під головуванням Міністерства юстиції, а завдання секретаріату виконує Міністерство закордонних справ. До сфери повноважень Комісії належить: розгляд і оцінка національного законодавства в контексті договорів МГП, учасницею яких є Молдова; подання висновків і рекомендацій уряду з питань, пов'язаних з

імплементацією на рівні держави та моніторинг їх застосування; координація діяльності відповідних державних органів і поширення знань про МГП в державі [291].

При Уряді Киргизької Республіки діє Міжвідомча комісія Міністерства юстиції Киргизької Республіки з імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Положення про цю комісію було затверджено Постановою Уряду Киргизької Республіки від 18 червня 2003 року. Основні завданнями Комісії: сприяння приведенню законодавства Киргизької Республіки у відповідність до положень конвенцій у сфері МГП, учасницею яких є Киргизька Республіка; вивчення та оцінка стану законодавства Киргизької Республіки в частині його відповідності нормам МГП; підготовка пропозицій щодо імплементації норм МГП в Киргизькій Республіці; розгляд і підготовка консультативних висновків щодо проєктів міжнародних договорів, актів законодавства Киргизької Республіки у сфері МГП; координація діяльності органів державного управління, спрямованої на імплементацію норм МГП в Киргизькій Республіці; сприяння поширенню знань про МГП та збір інформації про розвиток МГП; контроль за виконанням рішень Комісії; організація взаємодії, обміну інформацією з МКЧХ, іншими міжнародними організаціями, що здійснюють діяльність у сфері МГП. [176].

Комісія при Уряді Республіки Таджикистан з імплементації міжнародного гуманітарного права була створена постановою «Про утворення Комісії при Уряді Республіки Таджикистан з імплементації міжнародного гуманітарного права». Основним завданням Комісії є сприяння забезпеченню виконання міжнародно-правових зобов'язань Республіки Таджикистан у сфері МГП. Засідання Комісії проводяться мірою необхідності, але не рідше одного разу на півроку [175].

Постановою № 117886 від 12 серпня 2011 р. Туркменістан розширив сферу повноважень Комісії з прав людини, заснувавши Міжвідомчу комісію із забезпечення імплементації міжнародних зобов'язань Туркменістану в

галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права. До сфери повноважень Комісії входить сприяння участі в договорах з МГП та імплементації міжнародних зобов'язань на національному рівні, участь у сприянні виконанню МГП і поширенню знань про нього, а також співпраця з іншими організаціями в галузі МГП, моніторинг застосування рекомендацій Комісії та виконання всіх інших видів діяльності згідно мандату. У 2012 р. в рамках Міжвідомчої комісії було створено робочу групу високого рівня з МГП. Вона складається з першого заступника міністра закордонних справ, заступника міністра освіти, заступника міністра юстиції, заступника міністра оборони, директора Туркменського інституту демократії і прав людини та голови Товариства Червоного Півмісяця Туркменії. Було ухвалено план дій, кожному члену робочої групи надано конкретні завдання і поставлено терміни їх виконання [301].

Існують деякі загальні тенденції щодо роботи комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права.

Перш за все, це використання соціальних медіа. Кілька національних комітетів здійснюють свою діяльність через Інтернет і створили громадські вебсайти. Прикладами є діяльність Національних комісій з міжнародного гуманітарного права Об'єднаних Арабських Еміратів, Бельгії, Перу та Швейцарії [282]. На жаль, цій тренд не застосовується в роботі Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

По-друге, поширюється міжнародна співпраця комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права. Наприклад, Національний комітет з міжнародного гуманітарного права Сальвадору допомагав Національному комітету з міжнародного гуманітарного права Гватемали скласти національний перелік культурних об'єктів і майна, що перебуває під захистом. Марокканська Національна комісія з міжнародного гуманітарного права співпрацює з Перуанською Національною комісією з міжнародного гуманітарного права, так само як Комісія з імплементації міжнародного

гуманітарного права при Раді Міністрів Республіки Білорусь співпрацює з Міжвідомчою комісією при Міністерстві юстиції Киргизької Республіки з імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Сербський Комітет з міжнародного гуманітарного права співпрацює з Швейцарською Міжвідомчою комісією з міжнародного гуманітарного права [282]. Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права співпрацювала з Комісією з імплементації міжнародного гуманітарного права при Раді Міністрів Республіки Білорусь [235].

По-третє, сполучною ланкою роботи всіх комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права є МКЧХ. Як правило, делегації МКЧХ сприяють створенню комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права (як це мало місце на пострадянському просторі) та беруть активну участь у їх роботі. Це дозволяє спрямувати діяльність комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права на найбільш актуальні для країни проблеми імплементації МГП. У Керівництві, виданому МКЧХ («Імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні»), значна увага приділяється рекомендаціям щодо діяльності Національних комітетів з міжнародного гуманітарного права (Глава 8. Допомога в процесі імплементації міжнародного гуманітарного права) [61, с. 127–132]. Керівництво містить «Типовий план дій», «Типовий контрольний перелік» і «Щорічний звіт для Національних комітетів з міжнародного гуманітарного права» [61, с. 391–394]. Також Консультативна служба МКЧХ опублікувала цілий ряд документів і брошур про роботу національних комітетів [281].

По-четверте, створено Міжнародну асоціацію національних комітетів з імплементації міжнародного гуманітарного права, яка є механізмом співпраці комісій/комітетів з міжнародного гуманітарного права. Метою Асоціації є надання допомоги зацікавленим державам Східної Європи та Центральної Азії в імплементації міжнародного права стосовно захисту осіб у ході збройних конфліктів та інших ситуацій насильства [76, с. 187].

Асоціація ставить перед собою наступні завдання: забезпечення узгодження дій комітетів з МГП у сфері імплементації міжнародного гуманітарного права на основі інноваційних підходів і передової практики; координація діяльності учасників Асоціації з імплементації МГП на національному та міжнародному рівнях; сприяння максимально широкій участі зацікавлених держав у міжнародних договорах у галузі МГП; приведенню національних законодавств у відповідність до положень таких міжнародних договорів, а також сприяння поширенню знань про МГП та збір інформації про його розвиток; сприяння заінтересованим державам у створенні міжвідомчих органів з імплементації МГП; підтримка проведення досліджень, підготовка доповідей і пропозицій у галузі застосування та подальшого вдосконалення Асоціації; організація взаємодії (передусім інформаційної) учасників Асоціації з МКЧХ та іншими міжнародними організаціями, що здійснюють діяльність у галузі МГП. Асоціація виконує завдання, зазначені у ст. 3 Статуту Асоціації, через застосування таких функцій: організація регулярного обміну інформацією про останні тенденції розвитку МГП та практики його імплементації зацікавленими державами; колективне представлення інтересів учасників Асоціації; участь в організації наукових конференцій, семінарів та інших зустрічей, спрямованих на досягнення мети; проведення консультацій з питань імплементації МГП як між учасниками Асоціації, так і з організаціями, які не беруть у ній участі; участь у видавничій діяльності.

Отже, можна зробити висновок, що комісії/комітети з міжнародного гуманітарного права є важливим державним інструментом в інституційному механізмі імплементації МГП. Вони виконують координаційні, імплементаційні, дорадчі, консультативні та контрольні функції, а також є платформою для співпраці держави, Національних товариств і недержавних суб’єктів з питань МГП. Вони забезпечують численні вертикальні зв’язки у системі державного управління та горизонтальні зв’язки з недержавними

акторами й іншими комісіями/комітетами з міжнародного гуманітарного права у питаннях поширення МГП та його імплементації.

В Україні Міжвідомча комісія з імплементації міжнародного гуманітарного права була створена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» [213]. Цією Постановою було затверджено Положення про Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права [178].

Відповідно Постанови, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права утворена з метою реалізації міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають з Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., Додаткових протоколів до них та інших міжнародних договорів з питань гуманітарного права.

Слід зазначити, що обов’язки України випливають не лише з міжнародних договорів МГП, а й з звичаєвого міжнародного гуманітарного права, що не відображено у Постанові. Також у тексті Постанови та Положення зустрічається поняття «гуманітарне право», яке не має чіткого змісту на відміну від поняття «міжнародне гуманітарне право».

Відповідно Положення, Міжвідомча комісія з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права була утворена як постійно діючий координаційний орган (п. 1). Організаційне, матеріально технічне та фінансове забезпечення діяльності Комісії мало забезпечувати Міністерство юстиції України (п. 15).

Відповідно до Положення, основними завданнями Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права були: 1) вивчення і аналіз законодавства України та підготовка пропозицій щодо приведення його у відповідність до положень міжнародних договорів з питань гуманітарного права, учасником яких є Україна; 2) координація діяльності міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, заінтересованих громадських

організацій з питань імплементації в Україні МГП; 3) інформаційно-методичне забезпечення діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також заінтересованих установ і організацій, пов’язаної з імплементацією МГП, сприяння пропаганді та роз’ясненню його норм (п. 3). Порівнюючи мету створення Комісії та основні завдання слід зауважити, що мета є значно ширшою і виходить за рамки національного рівня, не обмежується лише питаннями зміни законодавства та поширення знань. Також, на наш погляд, невдало сформульовано третє завдання Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, яке традиційно формулюється відповідно до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року як поширення знань з МГП [81].

Пункт 4 Положення містив перелік форм діяльності Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, серед яких: організація підготовки проєктів нормативно-правових актів з питань імплементації в Україні гуманітарного права, проведення наукових досліджень та експертних оцінок, утворення з цією метою підкомісій та робочих груп; розгляд проєктів нормативно-правових актів з питань імплементації в Україні МГП, подання Кабінету Міністрів України відповідних пропозицій з цих питань; участь у розробленні та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України, що випливають з Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 р., Додаткових протоколів до них та інших міжнародних договорів з питань гуманітарного права, підготовка в установленому порядку пропозицій щодо укладення міжнародних договорів з цього питання; заслуховування на своїх засіданнях інформації керівників міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань імплементації в Україні МГП; подання в установленому порядку пропозицій щодо скасування прийнятих органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, установами і організаціями рішень, які суперечать нормам МГП; в установленому порядку участь у заходах, що

проводяться міжнародними організаціями, зокрема у семінарах, конференціях, нарадах тощо з питань імплементації міжнародного гуманітарного права; здійснення контролю за виконанням прийнятих Комісією рішень.

Відповідно п. 8 Положення, персональний склад Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права затверджувався Кабінетом Міністрів України. Комісію очолював голова, яким за посадою є Міністр юстиції України (п. 9). Склад Комісії відповідно Додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 на підставі постанов Кабінету Міністрів України змінювався двічі – у 2003 [200] та 2006 [196] роках. Але ні разу він не включав (за незначним винятком) фахівців з міжнародного права. Подальше, відповідно абз. 2 п. 8 Положення, зміни до складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права вносилися наказами Міністерства юстиції України. Відповідно Наказу Міністерства юстиції України від 16 квітня 2009 р. № 337/7 були внесені деякі зміни до персонального і кількісного складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права [267].

Відповідно до п. 10 Положення, заступником Голови Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права був голова Національного комітету Товариства Червоного Хреста. Але, в порушення цього пункту, до складу Комісії відповідно Додаткам до Постанов Кабінету Міністрів України входив президент ТЧХУ. Президент ТЧХУ та голова Національного комітету Товариства Червоного Хреста (у Положенні Кабінету Міністрів України приведено не повну назву Товариства Червоного Хреста України) – це дві різні посади відповідно Статуту ТЧХУ, отже Додаток Постанови, а фактично і персональний склад Комісії, з цього приводу не відповідав змісту Положення.

Пункт 11 Положення передбачав, що організаційною формою роботи Комісії є засідання. Засідання Комісії проводяться мірою потреби, але не

рідше ніж двічі на рік. У період 2006–2007 рр. предметом розгляду Комісії були: приєднання України до Міжнародної конвенції про захист всіх осіб від насильницьких зникнень (2006); дослідження нормативно-правових актів України, які регулюють питання щодо осіб, зниклих без вісті, у тому числі у зонах збройних конфліктів, на предмет їх відповідності нормам міжнародного гуманітарного права; розгляд законопроєктів «Про ратифікацію Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується затвердження додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III)» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується затвердження додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III)» (2008) [235].

Іншими формами роботи Комісії було проведення у м. Києві 7 грудня 2004 р. спільно з Делегацією МКЧХ круглого столу, присвяченого 50-річчю ухвалення Гаазької конвенції про захист культурних цінностей із залученням представників центральних органів виконавчої влади, науковців і експертів з Республіки Беларусь та Молдови тощо. У 2007 р. Комісією спільно з Регіональною делегацією МКЧХ в Україні, Білорусі та Молдові проведено круглий стіл з імплементації звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права (м. Львів, жовтень 2007 р.) та круглий стіл на тему «Правовий статус осіб, зниклих безвісти в зонах озброєного конфлікту» (м. Київ, грудень 2007 р.). [235].

З метою поширення знань про діяльність Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права представники Мін'юсту брали участь у заходах, що організовуються МКЧХ та національними комісіями інших країн з імплементації МГП. Працівники Міністерства юстиції брали участь у Другій всесвітній зустрічі національних комісій та інших органів з міжнародного гуманітарного права (м. Женева, березень 2007 р.) та в 30-й Міжнародній конференції Червоного Хреста та

Червоного Півмісяця щодо викликів гуманітарної сфери на наступні 4 роки (м. Женева, листопад-грудень 2007 р.).

Міжнародна співпраця на рівні комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права здійснювалася між Міжвідомчою комісією з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права та Комісією з імплементації міжнародного гуманітарного права Республіки Білорусь. Представники Міністерства юстиції України у 2007 р. брали участь у роботі двох заходів, організованих зазначеною Комісією з імплементації міжнародного гуманітарного права при Раді Міністрів Республіки Білорусь, зокрема у конференції «Міжнародне гуманітарне право: нові виклики, нові випробування» (м. Мінськ, вересень 2007 р.) та в круглому столі з питань звичаєвих норм міжнародного права (м. Мінськ, грудень 2007 р.) [235].

Але з 2010 до початку 2015 року засідання Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права не проводилися, що стало прямим порушенням Положення. Ця ситуація була відображена в Резюме звіту за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини за період 1 грудня 2015 – 1 грудня 2017 рр. щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення [231, с. 5]. У Звіті є декілька помилок: Комісія була утворена ще у 2000 р., за період з 2015 по 2016 рр. провела декілька засідань [77, с. 119].

Перше засідання після п’ятирічної перерви відбулося 22 квітня 2015 року. На засіданні Комісії Перший заступник Міністра юстиції Н. Севостьянова зазначила, що проблеми забезпечення громадян України гуманітарною допомогою можна поділити на три основні напрями, серед яких питання так званих «гуманітарних» конвоїв із Російської Федерації, питання загального доступу до гуманітарної допомоги в зоні антитерористичної операції та труднощі пересування уповноваженого персоналу, який надає цю міжнародну гуманітарну допомогу безпосередньо в зоні проведення АТО.

26 квітня 2017 року Кабінет Міністрів України видав Постанову № 329 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні» [214], а Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157 «Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» та Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 р. № 91 «Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права» втратили чинність.

Замість Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права у 2017 р. була створена Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Привертають увагу певні неузгодження у назві нової Комісії. У міжнародному праві (й загалом у праві в цілому) застосування норм права є одним із способів його реалізації [142, с. 432]. Тому, на наш погляд, у назві зайвою є вказівка на застосування. На нашу думку, назва попередньої комісії була більш вдалою та відповідала термінології, яка застосовується в теорії та практиці міжнародного гуманітарного права щодо використання спеціального терміну «імплементація».

На відміну від Постанови про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, Постанова про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні не містила вказівки про мету утворення Комісії. Пряма вказівка на мету відсутня і в Положенні про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [179].

Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є дорадчим органом, який діє при Кабінеті Міністрів України щодо сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов’язань України у сфері міжнародного гуманітарного права (п. 1 Положення).

Формулювання правових джерел діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні (п. 2 Положення) не містить вказівки на міжнародні договори України, на відміну від аналогічної норми Положення про Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права (п. 2), що з урахуванням предметної сфери діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні викликає деякі питання.

Відповідно п. 13 Положення, організаційне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні покладається на Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Тобто фактично відбулася зміна відповідального міністерства. В інших державах такі комісії перебувають у зоні відповідальності різних державних органів (безпосередньо уряду, міністерства юстиції, міністерства оборони, міністерства іноземних справ), тобто не існує одноманітної практики з цього питання. З урахуванням ексординарного статусу та повноважень Міністерства, така зміна відповідального за діяльність Комісії міністерства уявляється можливою. До основних завдань Міністерства належить «застосування норм міжнародного гуманітарного права на території України» (абз. 5 підп. 1 п. 3 Положення про Міністерство) [181]. Це формулювання не вельми вдале, однак пояснює використання у назві Комісії поняття «застосування».

Відповідно до п. 3 Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, основними завданнями Комісії є: підготовка пропозицій щодо застосування та реалізації норм МГП в Україні; сприяння у здійсненні заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов’язань України у галузі МГП, сприяння забезпеченню координації дій органів виконавчої влади з питань застосування та реалізації норм міжнародного в

Україні; збір і здійснення моніторингу інформації про дотримання норм МГП в Україні та випадки їх порушення, а також сприяння розробленню механізму належної фіксації таких порушень, надання пропозицій щодо вжиття заходів реагування на них, проведення аналізу ефективності усунення виявлених порушень; забезпечення взаємодії органів державної влади з питань дотримання норм МГП в Україні, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права; поширення інформації про норми МГП та обов'язковість їх дотримання.

На наш погляд, формулювання завдань діяльності Комісії не є оптимальним. Перш за все, на наш погляд, важливо було прописати необхідність розгляду питань щодо участі України в міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права. По друге, серед завдань Комісії не згадується аналіз законодавства України з приводу відповідності його міжнародному гуманітарному праву. Це питання міститься у абз. 3, 4 п. 4 Положення, але на нашу думку, це має бути окремим завданням Комісії. Абз. 6 п. 3 Положення місить вказівку щодо «поширення інформації про норми міжнародного гуманітарного права», що в міжнародних договорах України сформульовано як «розповсюдження знань» про міжнародне гуманітарне право.

Склад Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні визначено в Додатку до Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329, на відміну від Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, він включає перелік посад без вказівки на конкретних осіб, що, на наш погляд, більш доцільно. Кількісний склад Комісії значно ширше порівняно зі складом Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права, що в умовах збройного конфлікту на території України вельми доцільно. Значно підвищено рівень представництва у Комісії – на рівні заступників міністрів, але є сумніві щодо фактичної

присутності на засіданнях Комісії саме цих осіб та включенні у персональний склад Комісії саме цих осіб відповідно абз. 4 п. 8 Положення. Тобто необхідно в складі Комісії зазначати відповідальних посадових осіб від кожного державного органу. Включення у склад Комісії представників ЗС України та правоохоронних органів є необхідною умовою імплементації в Україні норм МГП, але, на наш погляд, це включення має бути на обов'язковій основі, а не за згодою, що випливає із завдань Комісії.

Щодо включення у склад Комісії Президента ТЧХУ, то вважаємо, має йтися про представника (представників) ТЧХУ, і це включення має бути на обов'язкової основі. Важливим є включення до складу Комісії представників МКЧХ та Моніторингової місії Організації Об'єднаних Націй з прав людини в Україні. Включення до складу Комісії представників наукових / науково-навчальних установ, що спеціалізуються на проведенні системних наукових досліджень у сфері МГП, та представників громадських організацій, які сприяють поширенню та застосуванню норм МГП, дало можливість значно підвищити присутність у Комісії фахівців з міжнародного гуманітарного права. Тобто можна зробити висновок, що принципи формування складу Комісії дозволили сформувати оптимальний (зважаючи на завдання та ситуацію) склад Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Варто зауважити, що організаційною формою роботи Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є засідання, які проводяться мірою потреби, але не рідше ніж двічі на рік. Перше засідання Комісії відбулося 18 грудня 2017 р. Під час засідання було затверджено персональний склад Комісії – 30 представників органів влади, громадських об'єднань, наукових установ та міжнародних організацій. А також обговорено формат подальшої роботи і низку питань щодо впровадження механізмів імплементації МГП у підзаконні та відомчі нормативно-правові акти [262].

На другому засіданні Комісії, яке відбулося 22 лютого 2018 р., основними питаннями було ведення бойових дій в умовах міст, життєзабезпечення міст в умовах збройного конфлікту, відновлення правопорядку та життєдіяльності в містах після завершення бойових дій тощо. Під час засідання Комісії також обговорювались питання відновлення правопорядку та життєдіяльності в містах після завершення бойових дій та імплементації норм МГП щодо обмежень під час ведення конфлікту в міських умовах в національне законодавство [249].

Основними питаннями Комісії на засіданні 22 грудня 2018 р. були питання небезпеки від мін для цивільного населення та дотримання Україною своїх зобов'язань з міжнародного гуманітарного права [250].

Безсумнівно, комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права є важливим компонентом внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації МГП. На міжнародному рівні сталася не лише уніфікація права шляхом імплементації міжнародно-правових норм, а й уніфікація механізмів їх імплементації, яскравим прикладом якої є створення комісій з імплементації МГП, які є координуючою ланкою для інших державних органів та установ з питань імплементації МГП [77, с. 124].

В умовах збройного конфлікту роль комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права значно підвищується, що відобразилося у повноваженнях Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Важливим фактором ефективності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні є залучення фахівців з міжнародного гуманітарного права Комісії та ініціативна діяльність в аналітичній та нормотворчій сферах.

2.3. Інститут юридичних радників у збройних силах як складова організаційно-правового механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права та його застосування в Україні

Міжнародне гуманітарне право надає важливу роль застосуванню його норм саме у збройних силах держави. Значна кількість норм міжнародного гуманітарного права, насамперед Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р., має характер прямих приписів саме збройним силам, як правило, у формі заборон на певні дії. Деякі норми Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. покладають певні обов'язки на конкретних осіб, здебільшого на командирів.

Водночас застосування міжнародного гуманітарного права в збройних силах пов'язано насамперед із поширенням знань про нього. Вже Гаазька конвенція IV (1907) про закони та звичаї війни містить норму щодо обов'язку держави поширювати знання про право збройних конфліктів серед збройних сил [33, с. 624]: «Договірні Держави видають своїм сухопутним військам накази, які відповідають Положенню про закони і звичаї війни на суходолі, що додається до цієї Конвенції» (ст. 1 Гаазької конвенції IV 1907 р. про закони та звичаї війни) [89]. Тому важливим є створення організаційно-правових засад поширення знань з міжнародного гуманітарного права серед особового складу збройних сил. Ця робота має проводитись як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. Але в період збройного конфлікту виникає проблема безпосереднього правозастосування норм міжнародного гуманітарного права – завдання другого рівня, яке засновано на знанні його положень, але включає необхідність правильної кваліфікації та тлумачення відповідних норм. Ми згодні з Л. Д. Тимченко та В. П. Кононенко, що тлумачення норм міжнародних договорів є важливою складовою їх імплементації у національну правову систему України [246, с. 432].

Поінформованість військових щодо міжнародного гуманітарного права, з ускладненням його нормативної частини після Другої світової війни та особливо у зв'язку з підготовкою Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, актуалізувала проблему кваліфікованого тлумачення і роз'яснення положень МГП саме щодо його застосування військовими у період збройного конфлікту. Тому в Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій 1949 року від 8 червня 1977 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, запроваджено новелу щодо зобов'язань договірних сторін стосовно наявності та компетентності юридичних радників командирів: «Високі Договірні Сторони в будь-який час і сторони, що перебувають у конфлікті, в період збройного конфлікту забезпечують наявність юридичних радників, які могли б у разі необхідності давати поради командирам на відповідному рівні про застосування Конвенцій і цього Протоколу та відповідний інструктаж збройним силам з цього питання» (ст. 82 ДП I). Отже, оскільки військові дії стали набагато складнішими як з правової точки зору, так і з технічної, то держави, що брали участь у переговорах про ухвалення Додаткового протоколу I, визнали за необхідне надати в розпорядження військових командирів юридичних радників, з тим, щоб останні допомагали командирам застосовувати міжнародне гуманітарне право і здійснювати підготовку в цій сфері [269]. Цей обов'язок не зазначається безпосередньо у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. та в Додатковому протоколі II до них від 8 червня 1977 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

Це важлива новела, пов'язана як із об'єктивними, так і з суб'єктивними чинниками, серед яких складність застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах, ускладнення самого МГП, наявність у збройних силах юристів, зміни у правосвідомості та прагнення держав уникнути обвинувачення у скоєнні воєнних злочинів. Ця норма була прийнята на Дипломатичній конференції в 1977 р. з урахуванням того, що

застосування норм МГП потребує фахових знань. Це, у тому числі, пов’язано з ускладненням нормативного змісту МГП після другої світової війни.

Стаття 82 ДП I була прийнята шляхом консенсусу, а держави, що приєдналися до Додаткового протоколу I, не висунули застережень щодо цієї статті [159, с. 638], що свідчить про універсальність і прийнятність зазначеного положення. Водночас практика держав встановлює цю норму як звичаєве міжнародне гуманітарне право для державних збройних сил. Аналіз практики свідчить, що не існує відмінностей у проведенні консультацій щодо застосовності МГП під час збройних конфліктів міжнародного характеру від тих, що мають неміжнародний характер [159, с. 637].

Таким чином, до загальних зобов’язань поширювати знання про міжнародне гуманітарне право належить інституційний обов’язок держави мати у складі збройних сил юридичних радників, які могли б давати поради командирам щодо застосування МГП [33, с. 625]. Висновок, що ст. 82 є частиною більш ширшого зобов’язання, підтверджується коментарем МКЧХ, а саме: незважаючи на те, що ст. 82 містить лише одне із положень ДП I, передбачені ним обов'язки є складовою частиною більш широкого зобов'язання, яке лежить на державах і вимагає від них якомога поширювати положення МГП, зокрема включаючи їх вивчення в програми військової підготовки [269].

На нашу думку, ст. 82 ДП I є деталізацією більш загального зобов’язання щодо дотримання міжнародного гуманітарного права державами: через його імплементацію у законодавстві, обов’язок поширення знань, безпосереднє застосування та створення відповідних інституційних умов. Всі ці елементи містяться у ст. 82 ДП I: забезпечити наявність юридичних радників, що включає наявність відповідного законодавства та організаційно-правових механізмів; проведення юридичними радниками відповідного інструктажу збройним силам щодо застосування МГП, що, на наш погляд, дещо ширше, ніж поширення МГП, та включає інструктаж щодо правозастосування у конкретних умовах; спроможність і обов’язок

юридичних радників давати поради командирам на відповідному рівні про застосування ЖК та ДП І.

Що стосується Норми 141 звичаєвого міжнародного гуманітарного права, то ця норма випливає із зобов'язання дотримуватися і забезпечувати дотримання МГП (Норма 139), особливо тому, що командирам надається важлива роль у системі забезпечення дотримання МГП: вони відповідають за підготовку з МГП в частинах і підрозділах, які перебувають під їх командуванням (Норма 142); вони повинні віддавати накази і розпорядження, які забезпечують дотримання МГП (Норма 139); вони несуть кримінальну відповідальність за воєнні злочини, скоєні за їхнім наказом (Норма 152), а також за воєнні злочини, скоєні їх підлеглими, яким вони не запобігли або за вчинення яких вони не застосували покарання, будучи зобов'язаними зробити це (Норма 153) [159, с. 638].

Зазначені питання слабо досліджені у вітчизняній науці [164], але в працях закордонних учених вони знайшли широке відображення [278; 276; 279; 53]. Серед навчальних видань для підготовки курсантів (студентів) за спеціальністю «Правознавство» на посади офіцерського складу військово-юридичного профілю варто відзначити навчальний посібник «Правова робота в Збройних Силах України» за заг. ред. В. І. Кириленка [187], в якому докладно викладено всі аспекти правової роботи в Збройних Силах України, включаючи правову роботу щодо забезпечення приписів міжнародного гуманітарного права [187, с. 347–384]. Декілька інших практичних видань розглядають окремі аспекти міжнародного гуманітарного права [186; 37; 39; 38; 183]. З точки зору практики важливе значення мають документи та видання, підготовлені й опубліковані під егідою МКЧХ [268; 269]. Важлива інформація міститься у звітах держав щодо застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. [299; 300; 298] в аналітичній інформації МКЧХ [268]. Аналіз цієї інформації свідчить, що держави здебільшого виконують приписи 82 ДП І та створюють інститут юридичних радників у збройних силах.

Аналіз ст. 82 Додаткового протоколу I (1977) до Женевських конвенцій 1949 р., яка має назву «Юридичні радники у збройних силах», уможливлює дійти певних висновків. По-перше, вона накладає договірний обов'язок лише на державу, яка є учасницю Додаткового протоколу I (1977) до Женевських конвенцій 1949 р. (включаючи національно-визвольні рухи [269]). Але цей обов'язок має застосуватися не лише на положення Додаткового протоколу I (1977) до Женевських конвенцій 1949 р., але й на всі Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р. По-друге, йдеться про юридичних радників у збройних силах у сенсі, який закладено в поняття «збройні сили» в Додатковому протоколі I (1977). Це поняття тлумачиться у п. 1 ст. 43 Додаткового протоколу I (1977) до Женевських конвенцій 1949 р. «Збройні сили»: «Збройні сили сторони, що перебуває у конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, які перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів». На нашу думку, у зв'язку з цим і з безперечною кваліфікацію збройного конфлікту на Сході України як міжнародного [202], слід забезпечити наявність юридичних радників у всіх підрозділах, які беруть участь в операції Об'єднаних сил. Так, відповідно до п. 1 ст. 8, «Для забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: 1) Генеральним штабом Збройних Сил України за погодженням з відповідними керівниками залучаються та використовуються сили і засоби (особовий склад та спеціалісти окремих підрозділів, військових частин, зброя, бойова техніка, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань

(Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, Державної спеціальної служби транспорту), правоохоронних органів спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівники закладів охорони здоров'я».

Тобто у підрозділах, залучених до проведення бойових операцій, наявність юридичних радників у сенсі ст. 82 Додаткового протоколу I (1977) є обов'язковою. Мова може йти про відповідні підрозділи Служби безпеки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, правоохоронних органів спеціального призначення Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України. По-третє, в контексті ст. 82 ДП I йдеться саме про юридичних радників з міжнародного гуманітарного права. Про це свідчить положення щодо їх компетенції: «…які могли б у разі необхідності давати поради командирам на відповідному рівні про застосування Конвенцій і цього Протоколу та відповідний інструктаж збройним силам з цього питання». Тобто юридичні радники повинні мати достатню компетенцію щодо міжнародного гуманітарного права в широкому сенсі, а як мінімум – щодо застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткового протоколу I від 8 червня 1977 року.

По-четверте, стаття містить дві функції юридичних радників: 1) давати поради командирам на відповідному рівні про застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткового протоколу I від 8 червня 1977 р. (в широкому розумінні – щодо застосування МГП взагалі, включаючи звичаєві норми міжнародного гуманітарного права); 2) надавати відповідний інструктаж збройним силам щодо застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткового протоколу I від 8 червня 1977 року.

По-п’яте, обов’язок мати юридичних радників у збройних силах держава несе тільки в період збройного конфлікту. Але вважаємо, що реалізація цього обов’язку пов’язана з підготовкою юридичних радників у збройних силах у мирний час, тобто до початку збройного конфлікту. Отже, юридичні радники виконують подвійну функцію: вони дають поради командирам щодо правильного застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і ДП І, а також консультують командирів щодо підготовки особового складу збройних сил, який перебуває в їх підпорядкуванні. Хоча це й різні завдання, вони доповнюють одне одного, оскільки проведена належним чином підготовка військовослужбовців у мирний час підвищує ефективність рекомендацій, пропонуємих радником у воєнний час [269].

Аналогічно, звичаєве міжнародне гуманітарне право містить Норму 141: «Кожна держава повинна забезпечити наявність юридичних радників, які у разі потреби могли б консультувати військових командирів на відповідному рівні щодо застосування міжнародного гуманітарного права» (МЗК/НМЗК) [54, с. 37]. На відмінність від договірної норми та незважаючи на відсутність відповідної договірної норми у ДП ІІ до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, Норма 141 застосовується як у випадку міжнародного, так і неміжнародного збройного конфлікту. Також у Нормі 141 йдеться лише про консультування військових командирів, але на «відповідному рівні», і щодо «застосування міжнародного гуманітарного права» загалом, а не лише Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них. Також привертає увагу адресат норми – держава. Тобто тлумачення цієї норми дозволяє зробити висновок, що у випадку неміжнародного збройного конфлікту обов’язок забезпечити наявність юридичних радників має тільки одна сторона конфлікту – держава, а не антиурядові сили чи інші учасники неміжнародного збройного конфлікту. Але в коментарі до Норми 141 зазначено, що хоча збройні опозиційні групи також повинні дотримуватися і забезпечувати дотримання

міжнародного гуманітарного права (Норма 139), на практиці не було виявлено прикладів, щоб такі групи мали юридичних радників. Водночас відсутність юридичних радників не може виправдовувати порушення МГП жодною стороною в будь-якому збройному конфлікті [159, с. 639].

Отже, Норма 141 в деяких питаннях звужує, а в деяких – розширює сферу дії та предмет відповідної договірної норми [75, с. 71]. Як констатує Е. Давід, сьогодні норми, що стосуються поширення міжнародного гуманітарного права та підготовки спеціалізованих юридичних радників, характеризуються як звичаєві й такі, що застосовуються до неміжнародних збройних конфліктів [33, с. 625]. Рада Безпеки ООН у загальному вигляді нагадала про ці норми, не наводячи відмінностей між міжнародними та неміжнародними збройними конфліктами (Пункт 7 Резолюції СБ ООН 1894 (2009) від 11 листопада 2009 р. S/RES/1894 (2009) [302]). Це ще раз підтверджує, що інститут юридичних радників у збройних силах є важливим і реальним механізмом імплементації норм МГП на інституційному рівні.

На нашу думку, саме юридичні радники у збройних силах (військові юристи, радники з правових питань) виконують дві основні функції щодо імплементації міжнародного гуманітарного права у збройних силах: перш за все, це поширення знань щодо МГП; по-друге – роз'яснення положень міжнародного гуманітарного права командирам безпосередньо в процесі його застосування при веденні бойових дій. Це пов'язано з цим, що застосування правових норм, особливо міжнародних за змістом, створених у іншій правовій техніці, ніж норми національного права, потребує спеціальних знань і навичок. Безперечно, командири зобов'язані мати знання з міжнародного гуманітарного права, але тлумачення, інтерпретація цих норм, юридична кваліфікація умов їх застосування в оперативних обставинах потребує спеціальних знань, якими мають володіти юридичні радники у збройних силах [75, с. 71–72].

У західній практиці використовується окреме поняття «operational law» – оперативне, операційне право, право, що безпосередньо застосовується при

проведенні військових операцій. Саме застосування цього права – першочергове завдання військових юристів, кінцевою метою якого є забезпечення законності ведення військових дій і окремий бойових операцій. Засноване на МГП та міжнародному праві прав людини, «operational law» є дещо ширшим і включає положення актів національного, а за необхідності – застосування й іноземного права (наприклад, права Іраку при проведенні військової операції «Свобода Іраку» об'єднаними силами США та антиіракською коаліцією (спочатку «Шок і трепет»)). Оперативне право розвивається у США з 70-х років XX століття. Американська школа військових юристів видає щорічні вісники (збірники) з «Operational Law» (*Operational Law Handbook*) [288]. Аналогічно, у ФРГ розроблено та застосовується оперативне право, яке детально регламентує застосування військової сили як у мирний час, так і в період збройних конфліктів [240].

На нашу думку, запровадження в Україні концепції оперативного права є вкрай необхідним. Це найбільш реалістичний і прагматичний підхід до застосування правових норм у період збройного конфлікту. Фактично, оперативне право, яке складається із міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, внутрішньодержавного воєнного права, за необхідності – окремих норм міжнародного права та іноземного права, – є найбільш ефективним спеціальним нормативним інструментом для застосування в період збройних конфліктів, який повинні застосовувати саме юридичні радники збройних сил.

Стаття 82 Додаткового протоколу I (1977) не визначає рівень органів військового командування й управління, в якому мають бути призначені юридичні радники. Ми згодні з В. Пашинським, що вибір методів і засобів виконання зобов’язання щодо призначення юридичних радників залишено на вирішення держави [164], тобто структуру, повноваження, функціональні обов’язки юридичних радників держава визначає самостійно. Тому важливим є вивчення досвіду іноземних держав. В. Пашинський наводить приклад Федеративної Республіки Німеччини, де з 1956 р. діє система юридичних

радників. У ФРН юридичні радники були призначені у всі воєнні штаби й установи – від дивізії та вище, а з 1970 р. – до начальників штабів всіх родів військ і заступника начальника штабу Федеральних Збройних Сил. Подібна система існує і в Нідерландах. У доповіді, поданій Італією, відзначається, що потреба в юридичних радниках може існувати і на більш низьких рівнях командування й управління, наприклад, у штабах бригад і нижче, якщо відсутня можливість контакту з командуванням дивізії. У Швейцарії станом на кінець 90-х років XX ст. юридичні радники призначаються на бригадному рівні [268]. Тобто зазвичай юридичні радники призначаються при штабах не нижче рівня дивізії.

У Доповіді Генерального секретаря ООН за 2018 г. «Про стан Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 року, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів» міститься в тому числі інформація щодо виконання зобов'язань за ст. 82 Додаткового протоколу I. Зокрема, Ліван повідомив, що в 2017 р. як перший крок на шляху здійснення ст. 82 Додаткового протоколу I Міністерство оборони заснувало посаду юрисконсульта з міжнародного гуманітарного права, до обов'язків якого входить надання консультативних послуг з правових аспектів планування і здійснення операцій міністру оборони, командувачу армією та оперативному штабу армії. Наступний етап передбачав включення в 2018 р. консультантів з питань міжнародного гуманітарного права до складу керівництва основних оперативних підрозділів. Словенія повідомила, що для військових юристів, які надають додаткову підготовку і консультації командному складу, організована спеціальна підготовка.

Цікавим є досвід Бельгії, який доцільно використовувати в Україні: Міністерство оборони Бельгії здійснило ряд заходів щодо подальшої імплементації норм міжнародного гуманітарного права у свою діяльність і в систему підготовки кадрів: в 2013 році міністерство створило оперативну правову структуру (Протокол I, ст. 82), що складається з юридичних радників, до повноважень яких входить надання різнім підрозділам

Генерального штабу Збройних Сил і військовим командирам консультацій щодо правових аспектів планування і здійснення військових операцій; міністерство також заснувало військову комісію з питань права збройних конфліктів, яка відповідає за підготовку переліку заходів, що вживаються міністерством з метою здійснення права збройних конфліктів, а також за організацію і контроль застосування цих заходів; у навчальну програму кадетів Королівської військової академії включено спеціальний курс міжнародного гуманітарного права; наразі готується до випуску юридичний довідник для військових командирів і радників з юридичних питань [299]. На нашу думку, є важливою наявність у складі Міністерства оборони України Комісії з питань права збройного конфлікту як дорадчого органу (саме так, з більш широким переліком питань, ніж міжнародне гуманітарне право), та видання юридичного довідника для військових командирів і радників з юридичних питань.

У Литві в 2006 р. постановою міністра оборони затверджено національну концепцію військових радників з юридичних питань. У ній визначено статус радників з юридичних питань у збройних силах, їх функції, відповідальність, порядок ротації в ході військових операцій і питання підготовки. У 2008 р. наказом командувача Збройними силами було затверджено список військових радників з юридичних питань.

Туреччина, яка є державою-учасницею Додаткового протоколу I (1977), вважає необхідним, у тому числі, забезпечити підготовку радників з юридичних питань у збройних силах. Аналогічною є ситуація в Литві: «У 2006 році з метою здійснення статті 82 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій постановою міністра оборони була затверджена національна концепція військових радників з юридичних питань. У ній визначено статус радників з юридичних питань в збройних силах, їх функції, відповідальність, порядок ротації в ході військових операцій і питання підготовки. У 2008 році наказом командувача Збройними силами був затверджений список військових радників з юридичних питань» [299].

В інформації Канади йдеться, що «…експерти і радники з питань міжнародного гуманітарного права зі складу збройних сил Канади, що входять до Військово-юридичної служби, консультують командний склад і штабних офіцерів канадських збройних сил на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях і забезпечують підготовку другого рівня для офіцерів канадських збройних сил і для сержантського складу відповідно до статті 82 Додаткового протоколу I. Всі оперативні плани канадських збройних сил переглядаються на предмет забезпечення відповідності до норм міжнародного гуманітарного права» [298].

Важливим питанням є навчання та підвищення кваліфікації юридичних радників збройних сил. Ця інформація також міститься у звітах держав щодо виконання зобов'язань за Додатковим протоколом I (1977). Так, міністерство оборони і спорту Австрії регулярно організовує «Віденські курси з міжнародного права для військових радників з юридичних питань», які проводяться при Європейському коледжі безпеки й оборони. Основне завдання курсів – надати ключові знання про застосування норм міжнародного права, зокрема про права прав людини і міжнародне гуманітарне право, в умовах проведення міжнародних операцій із врегулювання криз з використанням збройних сил і сил безпеки [299].

В Україні становлення інституту юридичних радників збройних сил та еволюція їх функціональних обов'язків відбувались у декілька етапів.

Певний час після 1991 р. в Україні діяли нормативні документи колишнього СРСР. Норма про юридичних радників була вперше застосована наказом Міністра оборони СРСР № 75 від 1990 р., а точніше, на офіцерів юридичної служби Міністерства оборони СРСР було покладено функції юридичних радників, передбачені ст. 82 ДП I. В тому ж наказі зазначалося, що при вирішенні питань щодо застосування норм МГП командири (начальники) в разі необхідності мають звертатися по допомогу до юридичних радників.

В 1995 р. у ЗС України розпочалась робота, спрямована на організацію вивчення різними категоріями військовослужбовців основних положень МГП. Зокрема підготовлено та надіслано до військ посібник для військовослужбовців строкової військової служби – «Кодекс поведінки учасників бойових дій». У 1996 р. відпрацьовано порадник для командного складу ЗС України «Право війни» [187, с. 348].

У 1997 р. було видано Наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України «Про організацію навчання військовослужбовців Збройних Сил України основним положенням міжнародного гуманітарного права» [201]. Удосконалення роботи з поширення міжнародного гуманітарного права було запропоновано наказом начальника Генерального штабу Збройних Сил України «Про подальшу роботу щодо вивчення, розповсюдження та застосування міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» від 1999 р. [205]. Згідно Наказу, у відповідних штабах і управліннях призначалася посадова особа, відповідальна за координацію вивчення і застосування МГП.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений у 1999 р. [242], містив главу «Юрисконсульт полку», яка в 2004 р. змінена на «Помічник командира полку з правової роботи (юрисконсульт полку)». В 2019 р. вона получила назву «Помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади)». Ця глава містить дві статті – 99 та 100, які розкривають статус, права й обов’язки помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульта бригади).

Значним кроком у поширенні знань з МГП серед особистого складу ЗС України стало ухвалення у 2004 р. Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України [86]. У підрозділі 1.6. Керівництва передбачено обов’язки помічника командира військової частини з правової роботи (юрисконсульта військової частини) – юридичного радника. Під час збройного конфлікту офіцери та працівники юридичної служби ЗС України, помічники командирів військових частин з

правової роботи (юрисконсульти військових частин) виконують обов'язки юридичних радників (п. 1.6.1. Керівництва). Юридичні радники повинні надавати необхідні консультації командуванню з питань практичного виконання норм міжнародного гуманітарного права та правил застосування сили, а також проводити відповідні інструктажі особового складу. Відповідно до п. 5.1.4. Керівництва, організацію та безпосереднє керівництво вивчення норм міжнародного гуманітарного права в органі військового управління, об'єднанні, з'єднанні, військовій частині здійснюють командувач, командир та його заступник з гуманітарних питань за безпосередньої участі помічника командира військової частини з правової роботи (юрисконсульта військової частини) – юридичного радника. У кожній військовій частині, де проходять військову службу військовослужбовці строкової військової служби, помічник командира військової частини з правової роботи (юрисконсульт військової частини) – юридичний радник, повинен не менше двох разів на рік (у підготовчі періоди) проводити навчання з командирами взводів і рот з методики навчання особового складу нормам міжнародного гуманітарного права (п. 5.1.5. Керівництва).

Тобто Керівництво вперше на системному та детальному рівні імплементувало в Україні інституційно-нормативні механізми реалізації положень МГП щодо наявності юридичних радників у збройних силах, їхніх функцій і повноважень. Це підтверджує п. 5.2.3. Керівництва, відповідно до якого «…крім вимог до навченості офіцерів тактичної ланки Керівництва, викладачі-юристи, офіцери та працівники юридичної служби Збройних Сил України додатково повинні: знати і вміти застосовувати норми міжнародного гуманітарного права; вміти виконувати обов'язки юридичного радника командира з'єднання, військової частини з питань застосування норм права війни; володіти методикою проведення занять з різними категоріями військовослужбовців». Впровадження Керівництва стало результатом ефективної взаємодії України з МКЧХ і прикладом реалізації державою обов'язків за міжнародним гуманітарним правом.

Наступний етап розвитку інституту юридичних радників збройних сил та удосконалення їхньої діяльності пов'язані зі збройним конфліктом на території України. У 2017 р. було видано Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [66], яка фактично замінила Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України. Згідно з наказом Міністра оборони України від 19 липня 2017 р. № 376, втратив чинність наказ Міністра оборони України від 11 вересня 2004 року № 400 «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» (зі змінами) [191].

Отже, відповідно до ст. 82 ДП І у Збройних Силах України запроваджено штатні посади юридичних радників. Основними нормативними актами, що регулюють правовий статус і функціональні обов'язки посадових осіб, які виконують функції юридичних радників у ЗС України, є Статут внутрішньої служби Збройних Сил України та Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України.

Відповідно до ст. 99 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, під час збройного конфлікту помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує обов'язки юридичного радника командира бригади. Юридичний радник командира бригади під час збройного конфлікту надає консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права та правил застосування сили, проводить інструктаж особового складу з їх виконання.

Тобто згідно Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України посада юридичного радника як така відсутня. Йдеться про функціональні обов'язки, які виконуються посадовою особою (помічником командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади)) лише в період збройного конфлікту. Така ситуація в цілому відповідає змісту ст. 82 ДП І та є виконанням обов'язків України з цього питання. З іншого боку – щодо

поширювання знань з МГП в мирний час – то ці питання вирішує в рамках своїх функціональних обов’язків та ж особа, але не в статусі юридичного радника, а в статусі помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульта бригади), яка відповідає за організацію і стан правової роботи в бригаді як у мирний, так і у воєнний час. Отже, відповідно до ст. 99 Статуту, в мирний час помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) відповідає за організацію і стан правової роботи в бригаді; у період збройного конфлікту (на нашу думку, словосполучення «у воєнний час» є неконкретним і не співпадає зі змістом поняття «у період збройного конфлікту») виконує обов’язки юридичного радника командира бригади та відповідає за організацію і стан правової роботи в бригаді.

Безпосередньо до обов'язків помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульта бригади), передбачених у ст. 100 Статуту, не належать питання, пов’язані з МГП. Висновок про обов’язки щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права та застосування міжнародного гуманітарного права можна зробити при широкому тлумаченні абз. 1, 2, 3, 11, 12 ст. 100 Статуту, але цього, на нашу думку, не достатньо. Тому ми пропонуємо доповнити ст. 100 Статуту обов’язками помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) щодо поширення знань з МГП та застосування міжнародного гуманітарного права як у мирний час, так і в період збройного конфлікту, які будуть деталізувати положення ст. 99 Статуту.

Взагалі, в мирний час помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) зобов’язаний брати участь у навчанні нормам МГП, які застосовуються в період збройних конфліктів, а саме: навчання особового складу штабів; навчання офіцерів підрозділів нижчого рівня; проведення занять з особовим складом підрозділів; за можливості долучатися до підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах. У період збройного конфлікту помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує функціональні обов’язки юридичного

радника. Ця діяльність за своєю суттю носить превентивний характер. Вона пов'язана із застосуванням і дотриманням норм МГП. Виходячи з цього, юридичні радники повинні давати поради та висновки командирам щодо відповідності нормам міжнародного гуманітарного права запланованих і здійснюваних бойових операцій. Це основна, але не повна характеристика обов'язків юридичних радників. На нашу думку, вона є значно ширшою та включає інші напрями діяльності щодо застосування МГП.

У мирний час на помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульта бригади) у ЗС України мають бути покладені, як мінімум, наступні обов'язки з питань міжнародного гуманітарного права: 1) координація роботи щодо вивчення норм і приписів МГП в бригаді, надання при цьому необхідної методичної допомоги особам, до функціональних обов'язків яких входить діяльність з навчання особового складу підрозділів бригади; 2) контроль щодо включення тематики з МГП до програм бойової підготовки військ, гуманітарної та професійної підготовки особового складу в обсязі питань, визначених у нормативних документах ЗС України; 3) проведення навчання з командирами взводів і рот щодо вивчення МГП, з тим, щоб у подальшому вони самі проводили відповідні заняття зі своїми підлеглими; 4) виконання функцій юридичного радника під час проведення командно-штабних навчань, контроль за засвоєнням положень МГП особовим складом; 5) інформування командира в разі потреби про незадовільне засвоєння норм міжнародного гуманітарного права особовим складом; 6) надання інформації та консультацій окремим військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, пов'язаних із застосуванням норм і приписів МГП.

У період збройних конфліктів помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує функції юридичного радника з наступними обов'язками: 1) перевірка відповідності службових документів про ведення воєнних операцій (бойових дій) нормам і приписам МГП та візування їх перед прийняттям рішення відповідним командуванням.

Надання необхідної допомоги командиру у вирішенні складних питань щодо застосування МГП, вибору способу дій, які відповідають міжнародному гуманітарному праву та воєнній необхідності; 2) надання допомоги командиру у вирішенні правових питань, що виникають, та усуненні перешкод, що можуть виникнути при реалізації воєнних операцій (бойових дій). У випадку необхідності – безпосередня участь в них; 3) перевірка відповідності планів майбутніх воєнних операцій (бойових дій) нормам і вимогам міжнародного гуманітарного права. Перевірка відповідності дій командира положенням міжнародного гуманітарного права. Якщо порушення МГП не усувається, юридичний радник зобов'язаний доповісти про це вищому командуванню, як в усній, так і в письмовій формі; 4) на юридичного радника на початковій стадії покладається фіксація та проведення розслідування порушень МГП, скоєних як своїми військовослужбовцями, так і учасниками супротивної сторони.

Важливим є не лише нормативне забезпечення, але й фактична реалізація імплементуючих актів держави. Наприклад, Директор Юридичного департаменту Міністерства оборони України В. П. Коваль у 2018 р. в інтерв'ю відзначав, що співробітники Департаменту долучалися «…до організації правового забезпечення штабу АТО, відповідних секторів, Координаційного центру з питань режиму та економічної діяльності на територіях, прилеглих до смуги безпеки вздовж лінії розмежування при штабі ООС, і Спільного центру контролю та координації припинення вогню тощо». Далі акцентував увагу, що «…проводили заняття з військовослужбовцями ЗС України щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів щодо інтеграції його норм у нормативно-правові акти Міноборони України» [153].

Важливим питанням є підготовка юридичних радників. На жаль, в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України вона явно недостатня. Тому важливий внесок у підвищення кваліфікації юридичних радників робить делегація МКЧХ в Україні. У 2018 р. понад 1 000

військовослужбовців ЗС України взяла участь у семінарах, присвячених діяльності МКЧХ і застосуванню МГП в бойових діях. У Військовому інституті КНУ імені Тараса Шевченка відкрито аудиторію з міжнародного гуманітарного права [280]. За 2019 р. більше ніж 1 400 військовослужбовців ЗС України взяли участь у семінарах, присвячених діяльності МКЧХ і застосуванню МГП в бойових діях. Також у 2019 р. відкрито дві навчальні аудиторії з міжнародного гуманітарного права, одна з яких – у НЮУ ім. Ярослава Мудрого, котрий готує військових юристів [151].

Таким чином, на семінарах МКЧХ надаються важливі практичні навички юридичним радникам щодо застосування МГП. Виходячи з того, що юридичні радники складають більшість учасників семінарів, можна зробити висновок, що домінуюча кількість юридичних радників ЗС України. Такий висновок впливає із загальної кількості юристів у ЗС України: «У військових частинах, а також у складі підприємств, установ та організацій, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, – понад 1100 осіб» [153] отримала практичні навички щодо застосування МГП.

Отже, аналіз доктрини, положень міжнародного гуманітарного права, іноземного та вітчизняного законодавства дає можливість здійснити систематизацію завдань і функцій юридичних радників у збройних силах.

У мирний час це:

- методична підготовка (підготовка методичних рекомендацій і програм з МГП для проведення занять з особовим складом збройних сил; допомога в розробленні методичних рекомендацій і програм з МГП для проведення занять з особовим складом військових навчальних закладів; розроблення начальних посібників з МГП та алгоритмів його застосування в період збройного конфлікту);

- навчальна діяльність (проведення занять з особовим складом збройних сил; поширення серед особового складу джерел з МГП; формування позитивного ставлення до МГП як універсальної цивілізаційної цінності);

- нормативна діяльність (систематизація норм міжнародного гуманітарного права та імплементуючих його положень на рівні підрозділу; врахування вимог міжнародного гуманітарного права та впровадження його положень при розробленні наказів, інструкцій, положень, статутів, проєктів нормативних актів);

- контрольна діяльність (здійснення контролю за відповідністю міжнародному гуманітарному праву проєктів наказів та інших нормативних і розпорядчих документів);

формування практичних навичок (участь в організації та проведенні військових навчань і тактичних занять із застосуванням положень міжнародного гуманітарного права).

У період збройного конфлікту це:

- консультаційна діяльність (консультування командирів з питань застосування МГП при проведенні бойових операцій; консультування командирів та особового складу підрозділу з питань затримання осіб у зв'язку зі збройним конфліктом і поводження з ними; консультування військовополонених та осіб, затриманих у зв'язку зі збройним конфліктом, щодо їхнього статусу; надання рекомендацій з питань заподіяної шкоди збройними силами, а також шкоди, заподіяної збройним силам);

- нормативна діяльність (участь у розробленні нормативних документів, які регулюють порядок бойового застосування відповідних підрозділів з урахуванням норм МГП).

- діяльність з документування (документування порушень міжнародного гуманітарного права; сприяння діяльності інституцій зі встановлення фактів; надання допомоги командирам з питань проведення дізнань і розслідувань у зв'язку з вчиненням порушень особовим складом норм МГП);

- аналітична діяльність (узагальнення, систематизація та аналіз порушень МГП особовим складом; розроблення рекомендацій і пропозицій командирам щодо припинення порушень МГП, запровадження превентивних

заходів щодо вчинення особовим складом протиправних діянь у період військових дій);

- інформаційна діяльність (поширення знань з МГП; поширення інформації з МГП; проведення профілактичних заходів, спрямованих на попередження порушення МГП;

- комунікаційна діяльність (участь у проведенні перемов з представниками міжнародних організацій; за необхідності взаємодія з міжнародними, державними та громадянськими організаціями, у тому числі з Національними товариствами, медичними установами);

- діяльність з підготовки договорів (підготовка та юридична оцінка договорів щодо оренди, використання майна, забезпечення підрозділу продовольством у державі перебування).

Слід відзначити, що важливим аспектом ефективної діяльності юридичного радника з питань застосування положень МГП в період збройного конфлікту є взаємодія з командиром. Саме командир, якому надано право приймати рішення, несе повну відповідальність за здійснену бойову операцію, а висновок (порада) юридичного радника є однією із багатьох складових процесу прийняття остаточного рішення командиром, яке, безумовно, має враховувати необхідність дотримання і виконання норм МГП. Саме командир несе відповідальність як за порушення норм МГП, допущені ним особисто, так і за порушення, допущені його підлеглими. Юридичний радник несе відповідальність лише за власні помилки, які мали місце в ході виконання власних обов'язків. Саме чіткі та злагоджені дії командирів і юридичних радників є запорукою правильного і повного виконання МГП в період збройного конфлікту.

Отже, можна зробити висновок, що інститут юридичних радників у збройних силах є самостійною підсистемою в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, який має важливе значення для застосування МГП збройними силами держави [75, с. 74]. Такий висновок пов'язаний також зі швидкістю визнання відповідного

положення договірного міжнародного гуманітарного права звичаєвою нормою міжнародного гуманітарного права. На нашу думку, є важливим створення у Збройних Силах України окремого департаменту з метою застосування міжнародного гуманітарного права та поліпшення координації діяльності юридичних радників з поширення знань щодо застосування МГП особовим складом ЗС України.

2.4. Роль недержавних суб'єктів в імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права

В умовах поширення демократичного ладу та розвитку громадянського суспільства збільшується роль недержавних суб'єктів у всіх сферах, і перш за все у сфері захисту прав людини. Ця тенденція не могла не торкнутися питань реалізації міжнародного гуманітарного права. Слід зазначити, що саме виникнення, розвиток та застосування міжнародного гуманітарного права нерозривно пов'язано з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста і з діяльністю Національних товариств. Це особливий випадок, але він підкреслює значення для реалізації норм МГП саме недержавних суб'єктів. Їх гуманітарна діяльність в різних збройних конфліктах дуже відрізняється та залежить від соціально-політичних факторів, розвитку громадянського суспільства, інтенсивності, впливу збройного конфлікту на суспільні відносини. Діяльність недержавних суб'єктів щодо впровадження норм МГП і взагалі щодо гуманітарної діяльності на внутрішньодержавному рівні має місце в мирний час (перш за все Національне товариство, академічні круги), але вона значно посилюється у період збройного конфлікту (правозахисні та інші громадські організації, академічні круги, ЗМІ, волонтери, релігійні організації, гуманітарні організації, міжнародні неурядові організації).

Взагалі роль недержавних суб'єктів в імплементації міжнародного гуманітарного права можна розглядати й під іншим кутом, який є загальною тенденцію, – передання функцій держави приватним установам. Стосовно

імплементації норм МГП – ця діяльність як правило здійснюється некомерційними організаціями, але саме така діяльність відповідає загальній тенденції, одним із проявів якої є, наприклад, залучення приватних охоронних і воєнних компаній у період збройного конфлікту [30; 29; 28]. Іншою сферою, де роль недержавних установ має велике значення, є міжнародне право прав людини. Саме правозахисні організації значно сприяють імплементації міжнародного права прав людини.

Тому, на наш погляд, варто дослідити роль недержавних суб'єктів в імплементації норм міжнародного гуманітарного права, їхнє місце в організаційно-правовому механізмі такої імплементації. Це, дійсно, дещо розширює уявлення про імплементацію МГП. Як було відзначено раніше, МКЧХ і Національні товариства з моменту виникнення МГП займалися його розвитком та застосуванням, допомагали державі у його імплементації, маючи на це відповідний мандат. Новелою є включення недержавних суб'єктів як самостійного елементу внутрішньодержавного механізму імплементації на підставі зростання ролі та самостійної діяльності з реалізації МГП.

Незважаючи на наявність значної кількості інформації про діяльність недержавних суб'єктів у сфері МГП, зокрема в Україні, академічне дослідження цих питань практично не проводилось, за деякими виключеннями [111; 113]. На нашу думку, це має бути завданням окремого дослідження, як і уявлення щодо впливу недержавних суб'єктів на реалізацію МГП. Ми обмежимося завданням вивчення основних форм і напрямів діяльності недержавних суб'єктів у сфері МГП на окремих прикладах, а також визначенням їхнього місця в організаційно-правовому механізмі імплементації МГП.

Доцільно виокремити наступні напрямки діяльності недержавних суб'єктів у сфері реалізації норм міжнародного гуманітарного права: 1) ініціювання змін або розроблення нормативно-правових актів, які забезпечують імплементацію МГП. Серед прикладів (зміни до

Кримінального Кодексу України щодо міжнародних злочинів, Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти», концепція перехідного правосуддя [129; 9; 135]); 2) участь у розробленні проєктів нормативно-правових актів (зміни до Кримінального Кодексу України щодо міжнародних злочинів, концепція перехідного правосуддя [100]); 3) адвокація законопроєктів щодо прийняття чи зміни законодавства України (ратифікація Римського статуту, зміни до Кримінального Кодексу України щодо міжнародних злочинів, впровадження концепції перехідного правосуддя [135]); 4) аналітична та дослідницька діяльність (дослідження «Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини» [21], «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні», підготовлене в рамках Української Гельсінської спілки з прав людини [13], «Правосуддя на Сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації – звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України [189]); 5) моніторингова діяльність [98] (звіт *Global Rights Compliance LLP* «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» [65], аналітичні доповіді «Ситуація з правами людини в Криму за сім років окупації» [238] та «На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України» [155]); 6) діяльність щодо поширення знань з МГП (тренінги Української Гельсінської спілки з прав людини, МКЧХ, Товариства Червоного Хреста України [113], Женевського заклику [270; 26]); 7) документування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту (Центр документування Української Гельсінської спілки з прав людини [259], ГО «Трус Хаундс» [25]); 8) правова допомога жертвам конфлікту (правова допомога жертвам конфлікту Української Гельсінської спілки з прав людини); 9) взаємодія з правоохоронними органами щодо застосування відповідальності за воєнні злочини (Українська Гельсінська спілка з прав людини, ГО «Трус Хаундс»);

10) підготовка та направлення інформаційних повідомлень в Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (Українська Гельсінська спілка з прав людини); 11) участь представників організацій у роботі консультативних органів (робоча група з реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи [169]**,** Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [179]); 12) підготовка навчальних матеріалів та посібників з міжнародного гуманітарного права («Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» – навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти [16], «Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права» [54]).

Серед організацій, які здійснюють таку діяльність в Україні, організації з різним статусом, але всі вони не є державними органами – це громадські організації, іноземні неурядові організації або міжнародні неурядові організації: делегація в Україні Міжнародного комітету Червоного Хреста, Національне Товариство Червоного Хреста України, Фінський Червоний Хрест, Данський Червоний Хрест, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Восток-SOS, Крим-SOS, Global Rights Compliance LLP, ГО «Трус Хаундс», Центр прав людини «Zміна» та інші.

Поширення знань з МГП стало першим напрямком діяльності громадських організацій в Україні з початку збройного конфлікту. Досліджуючи роль і завдання неурядових організацій правозахисної спрямованості та академічних кіл у сфері МГП в Україні, Т. Короткий та Н. Хендель вважають, що в умовах збройного конфлікту їх діяльність щодо поширення знань про МГП серед населення набуває важливого значення, що не виключає загального обов’язку держави у цьому напрямку. І така реальність цілком відповідає знанням і устремлінням перших та цілям і завданням других. Саме взаємодія цих двох суб'єктів дає можливість значно підвищити рівень знань і, як наслідок, – реалізацію міжнародного гуманітарного права [111, с. 33]. У своєму дослідженні експерти сформулювали пропозиції щодо поширення знань про міжнародне

гуманітарне право із залученням потенціалу неурядових організацій та академічних кіл, що особо важливо – в перші роки збройного конфлікту на території України: 1) розроблення програм і методик для тренінгів та семінарів з міжнародного гуманітарного права для різних цільових груп із залученням експертів з міжнародного гуманітарного права; 2) проведення тренінгів і семінарів для різних цільових груп із залученням експертів з міжнародного гуманітарного права в рамках неурядових організацій; 3) залучення експертів з міжнародного гуманітарного права до роботи в Міжвідомчій комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права та інших державних органів; 4) оцінювання компетенції в галузі міжнародного гуманітарного права для різних цільових груп з виробленням рекомендацій щодо підвищення знання міжнародного гуманітарного права; 5) підготовка серії довідників з міжнародного гуманітарного права для різних цільових груп; 6) включення у галузевий стандарт вищої освіти з галузі знань «Право» напряму підготовки «Правознавство» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» дисципліни «Міжнародне гуманітарне право» [111, с. 35] як обов'язкової.

Важливо, що ці фахові рекомендації, з якими ми згодні, прозвучали в 2015 році, але можна констатувати, що незважаючи на численність недержавних суб'єктів, що діють у цьому напрямку, наведені пропозиції не повністю втілені в життя, перш за все у зв'язку з пасивністю профільних установ. Особливо це стосується питання поширення знань з МГП в юридичних закладах вищої освіти. Щодо шкільної освіти, то можна відзначити професійний, потужний і комплексний проєкт УГСПЛ «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», результатом якого вже є навчально-методичній посібник «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» [16], програма спецкурсу для шкіл, курс підготовки тренерів з МГП для освітян, онлайн-курс. Ця діяльність є фактичним виконанням зобов'язань держави з поширення МГП серед цивільного населення та значним кроком в реалізації концепції перехідного правосуддя. Варто зазначити, що зазначений

проєкт, до якого приєдналися Товариство Червоного Хреста України та Міністерство освіти і науки України з поширення знань з МГП, – це унікальний досвід взаємодії держави в особі Міністерства освіти та науки України, правозахисників і Товариства Червоного Хреста України – діяльність, яка завдяки взаємодії має синергічний ефект щодо поширення знань з МГП серед освітян.

На нашу думку, компетентності з МГП мають стати частиною Державного стандарту профільної школи, тож для освітян важливо знати і усвідомлювати основні поняття та стандарти МГП в умовах міжнародного збройного конфлікту на території України.

Саме поєднання досвіду в правозахисній діяльності з поширенням МГП дає максимальний синергічний ефект і уможливлює забезпечення якісного рівня як правозахисної діяльності щодо жертв війни, так і поширення знань з МГП в умовах збройного конфлікту. Діяльність УГСПЛ з його широким спектром активностей у сфері реалізації МГП (адвокація [170; 15], документування [254; 55; 56], розроблення проєктів нормативних актів [252], захист жертв війни [188; 34], аналітична діяльність [263; 166], боротьба з безкарністю щодо воєнних злочинів [251]) – кращий приклад участі громадської організації в застосуванні МГП. Тому ми згодні з думкою, що діяльність правозахисних неурядових організацій багатогранна і включає поширення знань про права людини, – знання, без яких неможлива будь-яка інша правозахисна діяльність. Роль неурядових організацій у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право в Україні дуже значна завдяки гнучкості методів і форм їх діяльності, а також завдяки сформованості системи правозахисних організацій, які в умовах збройного конфлікту переміщають свою увагу на нові категорії громадян, котрі потребують допомоги і захисту. При цьому поширення знань про міжнародне гуманітарне право поєднується з його застосуванням [111, с. 34].

Але первісно діяльність з імплементації МГП в Україні була сферою діяльності делегації МКЧХ. За статусом вона є міжнародною неурядовою

організацією, яка, незважаючи на спеціальний статус і мандат відповідно до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., є недержавним суб'єктом. Саме діяльність першої Київської делегації МКЧХ значно посприяла імплементації МГП в Україні, як у нормативному, так і в інституційному сенсі. Як констатують Т. Короткий і Н. Хендель, склад фахівців з міжнародного гуманітарного права в Україні нараховує кілька десятків експертів, підготовлених переважно завдяки діяльності Київської делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста у 2000–2008 роках і подальшої наукової та практичної діяльності старшого покоління експертів [111, с. 35]. Це заклало потужний фундамент для застосування МГП в Україні після 2014 року. Безумовно, делегація МКЧХ в Україні є одним із найбільш впливових недержавних суб’єктів щодо імплементації МГП, її діяльність включає усі напрямки, наведені вище, водночас вона здебільшого не є публічною, хоча саме МКЧХ сприяє та допомагає державі імплементувати норми МГП. Приклади її діяльності – ініціювання розроблення та експертиза законопроєктів [149]; поширення знань з МГП [150]; тренінги, і насамперед для особового складу ЗС України; гуманітарна діяльність [157]; безпосередня діяльність щодо захисту жертв конфлікту [261; 148]; експертна діяльність [143; 167]. Враховуючи досвід і експертні можливості МКЧХ, її внесок є важливим фактором імплементації МГП в Україні.

Як обґрунтовано вважають Т. Короткий та М. Доценко, унікальна система взаємодії МКЧХ, національних товариств і представників держав у форматі Міжнародних конференцій Червоного Хреста забезпечує поступовий розвиток міжнародного гуманітарного права. Особлива роль у реалізації Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року належить МКЧХ, чиї права і повноваження прямо прописані в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. Як хранитель міжнародного гуманітарного права, МКЧХ на національному рівні сприяє імплементації та поширенню знань про міжнародне гуманітарне право в мирний час і його правильному застосуванню під час збройного конфлікту [107].

Значний внесок в реалізацію норм міжнародного гуманітарного права належить Товариству Червоного Хреста України. Поширення знань про МГП і захист відмітних Емблем є окремими напрямками його діяльності, що прямо передбачено Законами України «Про Товариство Червоного Хреста України» (ст. 12) та «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» (ст. 16). Унікальним є досвід Товариства щодо співпраці з військовими капеланами для поширення знань з міжнародного гуманітарного права [107].

Значна роль у розвитку та реалізації міжнародного гуманітарного права належить Національним товариствам. По-перше, вони є прямими адресатами норм Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, які забезпечують правові рамки для їх діяльності та захисту в період збройного конфлікту (наприклад, ст. 26, 28, 44 ЖК І). По-друге, делегації Національних товариств мають вплив на створення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема в процесі роботи Міжнародних конференцій Червоного Хреста. По-третє, Національні товариства беруть активну участь у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право [107].

Серед міжнародних організацій, які діють в Україні у сфері міжнародного гуманітарного права, варто відзначити «Женевський заклик» *(Geneva Call),* з 2018 року вона проводить тренінги з МГП [26; 270] та реалізує іншу діяльність з поширення міжнародного гуманітарного права.

Це не вичерпний перелік недержавних суб'єктів, які забезпечують реалізацію МГП в Україні, як і не повний перелік форм та напрямків їх діяльності в галузі міжнародного гуманітарного права. Але навіть обмежена кількість таких організацій має потужний вплив на імплементацію МГП і виконує превентивні, дорадчі, консультативні та контрольні функції. Максимальний ефект від діяльності недержавних суб'єктів у цій сфері можливий лише при взаємодії з державними органами, відповідальними за імплементацію міжнародного гуманітарного права.

РОЗДІЛ 3.
ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

3.1. Забезпечення виконання зобов'язань щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права в Україні

Поширення знань про міжнародне гуманітарне право – невід'ємна складова частина його реалізації, оскільки без знання та розуміння неможливо забезпечити дотримання принципів МГП.

В умовах наявності міжнародного збройного конфлікту на території України важливим завданням є створення передумов щодо забезпечення ефективного застосування МГП, що можливо лише за умов поширення знань про нього та закріплення в індивідуальній і суспільній свідомості необхідності його неухильного дотримання. Це питання практично не знайшло відображення у сучасній вітчизняній доктрині міжнародного права, хоча в сучасній спеціальній літературі приділяється значна увага питанням міжнародного гуманітарного права та його дотримання. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити праці М. М. Гнатовського [24], Т. Р. Короткого [46] та Н. В. Хендель [286; 111], які вивчають питання удосконалення викладання МГП. Цікавою є стаття Е. Чіслова «Поширення знань про міжнародне гуманітарне право» [264].

У західній доктрині однією з фундаментальних праць є публікація Даніеля Муньоса-Рохаса і Жан-Жак Фрезара «Поведінка людини на війні: зрозуміти і попередити порушення міжнародного гуманітарного права» [154]. Важливим є дослідження МКЧХ «Витоки поведінки в умовах війни», спрямоване на виявлення факторів, що відіграють вирішальну роль у визначенні поведінки комбатантів у період збройного конфлікту, воно допомагає зрозуміти повною мірою політику МКЧХ щодо запобігання порушень МГП.

Але в сучасних наукових працях відсутні дослідження, які базувалися би на аналізі практичного досвіду крізь призму синергетичного підходу при формуванні інституційної системи поширення знань про міжнародне гуманітарне право в період збройного конфлікту. Тому мета цього підрозділу – проаналізувати діяльність держави та недержавних суб'єктів щодо поширення знань про МГП з перспективою створення стабільної системи взаємодії різних суб'єктів.

Ефективне застосування та дотримання міжнародного гуманітарного права можливе лише за умови його знання та розуміння. Особливості усвідомлення МГП полягають у тому, що в повсякденному мирному житті його норми не застосовні та здаються непотрібними, можливість настання умов їх застосування – далекою від реальності. Тому на держави покладено особливий обов'язок поширювати знання про міжнародне гуманітарне право. Це ж завдання проголошено одним із пріоритетних для Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця. Книга «Спогади про Сольферіно» стала найбільш вдалою спробою поширення знань про необхідність захисту жертв війни за допомогою міжнародного права, саме вона підштовхнула держави до створення МГП. Тому в минулому, в сучасному і в майбутньому синергія державних і недержавних суб'єктів з поширення МГП є важливим чинником досягнення його цілей – захисту жертв війни через неухильне дотримання його норм, запорукою якого є знання цих норм [113, с. 61].

Саме тому Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та додаткові протоколи 1977 р. до них включають статті, які містять безумовне зобов'язання держав щодо поширення знань про міжнародне гуманітарне право (Ст. 47 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; ст. 48 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; ст. 127 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими; ст. 144 Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. про захист цивільного

населення під час війни; ст. 83 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів; ст. 19 Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру). Це є прямим та безпосереднім зобов'язанням держав, форми реалізації якого можуть бути різними.

У Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них прямо зазначені такі форми: 1) якомога більше поширення тексту Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року / Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р. (ст. 47 ЖК I; ст. 48 ЖК II; ч. 1 ст. 127 ЖК III; ч. 1 ст. 144 ЖК IV; п. 1 ст. 83 ДП I; ст. 19 ДП II); 2) включення вивчення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року / I Додаткового протоколу до них від 8 червня 1977 р. до навчальних програм військової освіти (воєнної підготовки) (ст. 47 ЖК I; ст. 48 ЖК II; ч. 1 ст. 127 ЖК III; ч. 1 ст. 144 ЖК IV; п. 1 ст. 83 ДП I); 3) по можливості, включення вивчення Женевських конвенції від 12 серпня 1949 року до навчальних програм цивільної освіти (ст. 47 ЖК I; ст. 48 ЖК II; ч. 1 ст. 127 ЖК III; ч. 1 ст. 144 ЖК IV); 4) заохочення вивчення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року / I Додаткового протоколу до них від 8 червня 1977 р. цивільним населенням (п. 1 ст. 83 ДП I); 5) наявність тексту та спеціальне ознайомлення з положеннями Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року воєнної та іншої влади (ч. 2 ст. 127 ЖК III; ч. 2 ст. 144 ЖК IV).

Метою поширення знань є: 1) ознайомлення всього населення з принципами Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року в цілому (ст. 47 ЖК I; ст. 48 ЖК II; ч. 1 ст. 127 ЖК III; ч. 1 ст. 144 ЖК IV); 2) спеціальне ознайомлення з положеннями Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року воєнної та іншої влади (ч. 2 ст. 127 ЖК III; ч. 2 ст. 144 ЖК IV); 3) ознайомлення з Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року та ДП I збройних сил і цивільного населення (п. 1 ст. 83 ДП I); 4) повне ознайомлення з текстами Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та

ДП І будь-яких воєнних або цивільних влад, які під час збройних конфліктів беруть на себе відповідальність (п. 2 ст. 83 ДП І).

У період збройного конфлікту основна роль у застосуванні та дотриманні норм МГП надається військовослужбовцям, які є основним об'єктом діяльності з поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Бенефіціарами отримання знань є насамперед збройні сили (ст. 47 ЖК І; ст. 48 ЖК ІІ; ст. 127 ЖК ІІІ; ст. 144 ЖК ІV; п. 1 ст. 83 ДП І) [82].

І Додатковий протокол від 8 червня 1977 р. містить декілька спеціальних положень з цих питань, зокрема щодо юридичних радників у збройних силах (ст. 82): щодо надання порад командирам про застосування Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та ДП І, а також про відповідний інструктаж збройним силам з цього питання. Окрім цього, відповідно п. 2. ст. 87 ДП І, «З метою попередження та припинення порушень Високі Договірні Сторони і сторони, що перебувають у конфлікті, повинні вимагати, щоб командири в межах покладеної на них відповідальності вживали заходів до того, щоб особи, які входять до складу підпорядкованих їм збройних сил, були обізнані про обов'язки, що накладаються на них Конвенціями і цим Протоколом».

Тобто Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 р. містять достатньо чітко конкретизовані зобов’язання держав не тільки щодо мети і змісту зобов’язання, але й способів та форм його забезпечення, особливо стосовно збройних сил. Щодо населення взагалі, то конкретизація засобів виконання зобов’язання значно нижча, бенефіціаром отримання знань є населення в цілому. На нашу думку (і це підтверджено практикою застосування міжнародного гуманітарного права та діяльністю недержавних суб’єктів з поширення знань про МГП), значущість знань міжнародного гуманітарного права у окремих цільових груп неоднакова: вони потребують різних підходів, різною є результативність використання цих знань для досягнення загальної мети – дотримання МГП. Тому доцільно формувати цільові групи: журналісти,

медики, юристи, члени гуманітарних організацій тощо, які першочергово повинні знати й розуміти положення МГП та створювати умови для його дотримання всім населенням держави. Не менш важливою є наявність у всього населення держави, на території якої відбувається збройний конфлікт, уявлень про основні принципи цього права, про статус цивільного населення в умовах збройного конфлікту, про захисні емблеми [113, с. 62].

Обов'язок поширення знань про міжнародне гуманітарне право держави реалізують за допомогою різних організаційно-правових форм. Тому зосередимося саме на виконанні цих зобов'язань Україною.

В Україні діє Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права [214], яка прийшла на зміну Міжвідомчій комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права [213] (діяла з 21 липня 2000 р.). До завдань обох Комісій входили питання поширення міжнародного гуманітарного права. Так, до основних завдань Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права належить інформаційно-методичне забезпечення діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також заінтересованих установ і організацій, пов'язаних з імплементацією міжнародного гуманітарного права, сприяння пропаганді та роз'ясненню його норм (ч. 3, п. 5) [213]. Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні до основних завдань Комісії відносить поширення інформації про норми міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх дотримання (ч. 5, п. 3) [214]. Комісія має «сприяти інформаційно-методичному забезпеченню діяльності центральних органів виконавчої влади, місцевих держадміністрацій та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, пов'язаної із застосуванням та реалізацією норм міжнародного гуманітарного права» (ч. 5, п. 4) [214]. Не аналізуючи у цьому дослідженні фактичну діяльність Комісій, слід зазначити, що, на жаль, у

сфері поширення знань про міжнародне гуманітарне право ця діяльність була не дуже результативною та ефективною.

Щодо поширення міжнародного гуманітарного права у ЗС України слід звернутися до «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [66]. Відповідно до п. 1 п. 5 Інструкції, до загальних обов'язків командувачів (командирів, начальників) щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права належить «…у мирний час: організовувати і брати участь у поширенні знань про МГП серед підпорядкованого особового складу; забезпечувати вивчення права збройних конфліктів у процесі військового навчання і виховання військовослужбовців; звертати увагу підлеглих на те, що за серйозні порушення норм МГП чинним законодавством України передбачається притягнення до кримінальної відповідальності… Під час збройного конфлікту: …вимагати від підлеглих знання і неухильного виконання норм права збройних конфліктів» [66]. Питання забезпечення військових частин текстами Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни, Додаткових протоколів до них 1977 року та Додаткового протоколу до них 2005 року визначає п. 2 п. 5 Розділу І Інструкції. Відповідні обов'язки стосовно поширення МГП покладені на помічника командира військової частини з правової роботи (юрисконсульта військової частини) – юридичного радника щодо забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права (п. 1, 2 п. 6 Розділу І Інструкції). Окрема увага приділяється морально-психологічному забезпеченню, до якого відносять «…проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи з особовим складом щодо порядку застосування норм МГП, поширення інформаційно-довідкових матеріалів» (ч. 2 пп. 1 п. 6 Розділу V Інструкції). Окремий розділ Інструкції присвячений вивченню норм міжнародного гуманітарного права (Розділ VI). Він включає наступні пункти: 1) вивчення норм МГП у системі оперативної (бойової) підготовки; 2) вивчення норм МГП у вищих військових навчальних закладах і військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів.

Не менш важливою є діяльність недержавних суб'єктів у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право. Серед них основну роль відіграє Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, насамперед МКЧХ. Поширення знань про міжнародне гуманітарне право є одним із найважливіших завдань Національних товариств. Це завдання реалізується в тісній співпраці та при взаємодії МКЧХ відповідно до стандартів та процедур.

Поширення знань про МГП випливає з цілей МКЧХ та є одним із його статутних завдань. Відповідно п. 1 (g) ст. 4 Статуту МКЧХ від 18 грудня 2014 р., до функцій МКЧХ належить роз'яснювати положення «міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів, і поширювати знання про нього, а також готувати його розвиток» [147]. Як правило, лише МКЧХ і Національні товариства виконують цю діяльність як у мирний час, так і в умовах збройного конфлікту. Інші неурядові організації займаються поширенням знань про МГП, як правило, ситуативно, лише в період збройного конфлікту. Тому з точки зору результативності та професіоналізму альтернативі діяльності МКЧХ у цій діяльності немає [див. : 146].

Форми та масштаби діяльності МКЧХ щодо поширення знань про міжнародне гуманітарне право заслуговують на спеціальне дослідження. Ми здебільшого зосередимось на діяльності делегації МКЧХ в Україні з поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Це проведення семінарів для ЗС України та правоохоронних органів України (наприклад, у березні 2018 р. проведено 4 семінари для співробітників правоохоронних органів, присвячених стандартам правоохоронної діяльності та міжнародного гуманітарного права, у яких взяло участь 103 поліцейських, та 3 семінари для військовослужбовців з міжнародного гуманітарного права, у яких взяв участь 71 військовий) [151], видання посібників з міжнародного гуманітарного права [57], висвітлення на сайті Делегації питань міжнародного

гуманітарного права [1], підтримка діяльності ТЧХУ щодо захисту відмітних Емблем, інша діяльність.

Загалом за 2017 р. у напрямі поширення знань про міжнародне гуманітарне право делегація МКЧХ в Україні: провела для військовослужбовців п’ятнадцять семінарів, присвячених застосуванню міжнародного гуманітарного права в період бойових операцій, в яких взяли участь 350 офіцерів Збройних Сил України; провела чотирнадцять навчальних сесій з питань діяльності МКЧХ, в яких взяли участь понад 900 офіцерів; в Національному університеті оборони за підтримки МКЧХ було відкрито Центр з вивчення міжнародного гуманітарного права; 314 офіцерів правоохоронних органів взяли участь у п’ятнадцяти семінарах, присвячених міжнародним стандартам правоохоронної діяльності та міжнародному гуманітарному праву; для правоохоронних органів проведено три навчальні сесії про використання сили й застосування вогнепальної зброї; проведено два круглих столи, присвячених веденню бойових дій [161].

Обов'язок поширювати знання про міжнародне гуманітарне право покладається також на Національні товариства. Вони сприяють державі у забезпеченні реалізації її міжнародних зобов'язань. Такий висновок підтверджується, зокрема, положеннями ст. 35 Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України», згідно з якими «Товариство, його органи та місцеві організації надають підтримку органам державної влади та органам місцевого самоврядування в розповсюдженні серед населення текстів Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них 1977 року, в поширенні знань про міжнародне гуманітарне право». Цей напрямок діяльності ТЧХУ знаходить відображення у ст. 12 Закону України «Про Товариство Червоного Хреста України», що передбачає право Товариства «поширювати інформацію про Міжнародний червонохресний рух, про міжнародне гуманітарне право та про свою діяльність, пропагувати ідеї та завдання Товариства» [212].

Тому співробітники та члени ТЧХУ повинні володіти необхідними знаннями не тільки для забезпечення ефективного виконання своєї гуманітарної місії, але й задля просвітницької роботи серед цивільного населення – поширення знань про статус та діяльність Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, відмітні Емблеми, їхнє значення та функції, принципи надання гуманітарної допомоги, про умови гуманітарного доступу, про статус цивільного населення в період збройного конфлікту.

Як наслідок, співробітники, члени та волонтери ТЧХУ – адресати діяльності з навчання МГП. Безсумнівно, обсяг і глибина знань про міжнародне гуманітарне право для цієї цільової групи має певну специфіку, обумовлену, по-перше, необхідністю знання та розуміння базових принципів міжнародного гуманітарного права; по-друге, здійсненням гуманітарної діяльності, особливо в зоні збройного конфлікту, на основі та відповідно до міжнародного гуманітарного права; по-третє, використанням захисту, що надається міжнародним гуманітарним правом; по-четверте, знанням правил використання відмітних Емблем, забезпеченням їх захисту від порушень; по-п'яте, можливістю пояснення міжнародного гуманітарного права широкому колу осіб.

Завдання щодо оволодіння знаннями про МГП співробітниками, членами та волонтерами Товариства Червоного Хреста України ускладнено двома обставинами: 1) як правило, зазначена категорія осіб не має спеціальної юридичної підготовки, необхідної для освоєння міжнародного гуманітарного права як юридичного феномена; 2) відсутність широкої тренерської бази для достатнього та систематичного поширення знань про міжнародне гуманітарне право. Однак потреба в поширенні знань про міжнародне гуманітарне право настільки значна та вагома, що існує необхідність кардинальної зміни організації цієї діяльності та (використовуючи поширений підхід) її децентралізації [113, с. 65].

Одним із найбільш успішних прикладів поширення знань про міжнародне гуманітарне право в рамках національних товариств Червоного

Хреста є досвід Фінського товариства. Фінський Червоний Хрест спільно з МКЧХ організували підготовку волонтерів ТЧХУ з міжнародного гуманітарного права [84]. Особливістю концепції Фінського Червоного Хреста, є підготовка із числа волонтерів тренерів з міжнародного гуманітарного права, які пояснюють основні положення МГП на рівні та в обсязі, необхідних для практичної діяльності Червоного Хреста. Головна ідея проєкту, реалізованого Фінським Червоним Хрестом в Україні, – поширення знань про міжнародне гуманітарне право шляхом альтернативних методів навчання. У рамках курсу «Тренер з міжнародного гуманітарного права» було проведено три етапи (модулі) підготовки, після успішного освоєння яких і складання іспитів учасники отримали сертифікат тренера з міжнародного гуманітарного права.

В умовах трансформації суспільних відносин і викликів, які стоять перед ТЧХУ в умовах збройного конфлікту, саме неформальні та новаторські методи навчання, використання напрацювань, досвіду та сприяння всіх компонентів Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця допоможуть підвищити ефективність діяльності ТЧХУ не тільки у сфері МГП, а й у статутній діяльності в цілому. Плідне співробітництво з академічною спільнотою призвело до оприлюднення низки публікацій [118; 54; 106] та проведення тренінгів з МГП для співробітників ТЧХУ.

Серед інших неурядових організацій активність у поширенні міжнародного гуманітарного права проявляють громадські організації, перш за все правозахисного напрямку. Це, безпосередньо, діяльність Української Гельсінської спілки з прав людини, що полягає у висвітленні інформації про міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право в рамках форумів [215; 109] та тренінгів [108]. Одним із результатів участі у тренінгу стала підготовка посібника: «Міжнародне гуманітарне право. Довідник для юристів громадських приймалень» [138]. У рамках співробітництва Української Гельсінської спілки з прав людини з академічною спільнотою

підготовлено посібник з міжнародного гуманітарного права [141] та декілька відео [271] з питань міжнародного гуманітарного права.

Важливим є поширення знань про міжнародне гуманітарне право серед журналістів та поширення у ЗМІ публікацій з цього питання. Слід відзначити тренінг для журналістів «Особливості висвітлення в ЗМІ військового конфлікту, роль ЗМІ в подоланні негативних наслідків для суспільства», проведений у рамках проєкту «Граматика діалогу» Центру соціальних і трудових досліджень (м. Київ) [14; 248]. Одна із сесій тренінгу включала курс міжнародного гуманітарного права для журналістів, який втілився у виданні: «Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів» [140].

Серед ЗМІ, які постійно приділяють увагу тематиці міжнародного гуманітарного права, слід відзначити Інформаційне агентство «Українське право» [68], яке систематично висвітлює питання міжнародного гуманітарного права та діяльності МКЧХ в рубриці «Міжнародне публічне право» [87; 110; 106; 3].

Неможливо не відзначити роль академічних кіл у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право. Це викладання курсу МГП, що, на жаль, здійснюється лише в декількох закладах вищої освіти в Україні. Це участь у конференціях, круглих столах, експертні виступи та публікації у ЗМІ, поширення та популяризація міжнародного гуманітарного права [185]. Така діяльність проводиться як особисто, так і у співпраці з органами державної влади, МКЧХ, ТЧХУ, громадськими організаціями. Залучення національних експертів з питань МГП – запорука ефективності та результативності цієї діяльності.

Саме в об’єднанні зусиль, побудові горизонтальної та вертикальної взаємодії між усіма учасниками діяльності з поширення знань про МГП і полягає успіх цієї діяльності, як у масштабах окремої держави, так і на регіональному та світовому рівнях.

Аналіз поширення знань про міжнародне гуманітарне право як окрему систему взаємодії між державними та недержавними акторами, виявлення

механізмів і принципів такої взаємодії, вивчення ефективності цієї діяльності на рівні кожної підсистеми (державних, міжнародних недержавних, громадських організацій, академічних кіл) дає можливість побудувати найбільш результативну взаємодію, яка має створювати потужний синергічний ефект.

3.2. Імплементація міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України

Головним адресатом норм міжнародного гуманітарного права є військовослужбовці – насамперед вони повинні неухильно виконувати усі приписи міжнародного гуманітарного права. Про це свідчить значна кількість норм Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них 1977 р., які безпосередньо розраховані на застосування саме особовим складом збройних сил, та приписи, що прямо покладають обов'язок дотримання цих норм на військовослужбовців, наприклад, ст. 80, 82, 82, 87 Додаткового протоколу I від 8 червня 1977 року до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру [83, с. 307].

Незважаючи на те, що норми, які містяться у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколах до них (як і інші численні норми міжнародного гуманітарного права, включаючи звичаєве міжнародне гуманітарне право), є нормами прямої дії, тобто вони повинні застосовуватися безпосередньо, незважаючи на наявність внутрішньодержавного законодавства, яке імплементує ці норми у національну правову систему [257]. Ефективність виконання приписів норм МГП у збройних силах пов'язана саме з наявністю чітких і доступних приписів саме військового законодавства – у статутах та наказах, які більш зрозумілі й доступні особовому складу збройних сил.

Тому важливим завданням для держави, на території якої відбувається збройний конфлікт, є максимально ефективна імплементація норм міжнародного гуманітарного права у військове законодавство та створення організаційно-правового механізму його імплементації в широкому сенсі саме в системі збройних сил. Отже аналіз цих питань є надактуальним для України в період збройного конфлікту на її території.

Ці питання на загальному рівні висвітлені в працях В. П. Базова, М. М. Гнатовського, М. В. Грушко, В. Ю. Калугина, А. О. Кориневича, Т. Р. Короткого, В. М. Лисика, В. П. Поповича, В. М. Репецького, В. Х. Ярмакі та інших, але вони не торкалися системно саме імплементації норм МГП у військове законодавство України.

Серед вітчизняних дослідників загальні питання щодо військового права та законодавства досліджували П. П. Богуцький, Е. А. Плешко, М. М. Прохоренко, С. М. Скуріхін, В. В. Шульгін, але вони не розглядали окремо імплементацію міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України. Більш докладно це питання вивчалося М. В. Грушко у дисертаційній роботі [32] та монографії «Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених» [31]. У більш вузькому аспекті щодо імплементації норм про поводження з військовополоненими, станом на 2016 р. М. В. Грушко відзначає: «Незважаючи на значний доробок, особливо в частині розвитку військового законодавства, що імплементувало положення міжнародного гуманітарного права, збройний конфлікт на сході України, агресія РФ виявила проблемні питання імплементації положень міжнародного гуманітарного права в Україні, слабкість організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права....» [31, с. 206–228]. Ми згодні з цим висновком, які був актуальним на 2016 р., хоча з точку зору виконання загальних обов’язків щодо формальної імплементації міжнародного гуманітарного права у мирний час [144] (у частині змін законодавства), на нашу думку, Україна в основному виконала міжнародно-правові зобов’язання. Безсумнівно, щодо кримінальної

відповідальності за воєнні злочини питання ефективності ст. 438 КК України залишаються відкритими, але наявність цієї норми в КК України дозволяє притягнути осіб, винних у воєнних злочинах, до кримінальної відповідальності.

Важливим аналітичним джерелом також є Звіт «Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні», підготовлений міжнародною групою «Global Rights Complianc» у травні 2016 р. [65].

Предметом нашого аналізу є тільки військове законодавство, система якого була докладно вивчена М. М. Прохоренко [223]. Особливу цінність уявляють дослідження П. П. Богуцького [7] і С. М. Скуріхіна [8], які розглядають військове законодавство як сукупність нормативно-правових актів, ухвалених вищими державними органами законодавчої і виконавчої влади, та міжнародних договорів, які мають своїм предметом суспільні відносини у сфері формування, розвитку та функціонування Збройних Сил України [8, с. 16]. Дослідники наводять систематизацію та характеристику джерел військового законодавства [8, с. 19–59] та військового права [7, с. 57–113], яка була вивчена нами для здійснення відповідної класифікації джерел в контексті дослідження імплементації норм міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України.

Військовослужбовці, а ширше комбатанти, є основними адресатами приписів міжнародного гуманітарного права. Так, відповідно до ст. 45 ЖК I, кожна сторона конфлікту, діючи через своїх головнокомандувачів, забезпечує детальне виконання попередніх статей і вживає заходів у непередбачених випадках відповідно до загальних принципів цієї Конвенції. І хоча у статті не йдеться про адресатів приписів цієї Конвенції, але зрозуміло, що вони повинні виконуватися перш за все військовослужбовцями. Пряма вказівка на військовослужбовців міститься у ст. 47 Конвенції, але з приписом на програми військового навчання та бойові війська щодо поширення тексту Конвенції. Аналогічні приписи містяться в

інших Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року, Додаткових протоколах до них (Розділ VIII «Виконання конвенції» Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12 серпня 1949 р. [49]; Розділ VII «Виконання конвенції» Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. [50]; Розділ VI «Виконання конвенції» Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [48]; Частина IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [47]; Частина V «Виконання Конвенцій і цього Протоколу» Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. [43]; ст. 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р. [42]) та в інших міжнародних договорах з цих питань [74].

Щодо України, то ми здебільшого згодні з думкою, що основна відповідальність за застосування та дотримання норм і принципів міжнародного гуманітарного права в Україні покладається на Збройні Сили України, зокрема на Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України [65, с. 33]. Йдеться про застосування та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в безпосередній діяльності Збройних Сил України як у мирний час, так і (особливо) в період збройного конфлікту, поза його фактичної кваліфікації на внутрішньодержавному рівні [97] (антитерористична операція, операція Об’єднаних сил). Безсумнівно, є й інші рівні та суб’єкти імплементації норм міжнародного гуманітарного права, але саме ЗСУ є основним і найбільш важливим адресатом приписів МГП у період збройного конфлікту. В більш широкому сенсі слід говорити про імплементацію міжнародного гуманітарного права у воєнній сфері, включаючи до суб’єктів імплементації МГП та адресатів його

норм усі силові формування, задіяні в Антитерористичній операції / операції Об'єднаних сил [83, с. 309].

Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. і Додаткові протоколи до них за деякими виключеннями щодо конкретних норм (щодо Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. це абз. 1 ст. 49, ст. 54; щодо Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.це абз.1 ст. 129) не містять вимог щодо конкретних форм імплементації їхніх норм у внутрішньодержавну правову систему; поширеною є думка, що норми цих конвенцій є нормами прямої дії [257]. Наприклад, про це свідчать статті Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. і Додаткових протоколів до них щодо поширення текстів Конвенцій. Але найбільш ефективним способом імплементації положень міжнародних договорів є рецепція, яка широко використовується для імплементації положень міжнародного гуманітарного права. З одного боку, це не принижує той факт, що держава несе обов'язок щодо поширення знань про саме Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року і Додаткові протоколи до них, а також те, що вони мають застосовуватися безпосередньо, як частина внутрішньодержавного законодавства. Саме формулювання цих конвенцій уможливлює таку форму застосування. З іншого боку, в деяких випадках без внутрішньодержавного законодавства в широкому сенсі не обійтися, наприклад, щодо захисту емблем, кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Також рецепція положень МГП більш доступна, зрозуміла, здійснюється із застосуванням національної термінології та звичайної юридичної техніки, а відповідні правила можуть диференціюватися щодо окремих адресатів та бути вписаними у контекст нормативно-правового акту.

Саме військове законодавство є найбільш важливим об'єктом рецепції норм міжнародного гуманітарного права з причин, викладених вище. Особливо це важливо для держав, які знаходяться в стані збройного конфлікту, тобто саме в умовах безпосереднього застосування норм

міжнародного гуманітарного права. Але це не применшує обов'язок поширення та вивчення текстів Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них у збройних силах.

Вважаємо, що для досягнення мети цього підрозділу військове законодавство доцільно поділити на чотири групи, відповідно до рівня та цілей регулювання. По-перше, це положення міжнародних договорів з МГП, обов'язкових для України, реалізація норм яких безпосередньо пов'язана з діяльністю Збройних Сил України. По-друге, це положення законодавчих актів, які визначають основні положення щодо організації та діяльності Збройних Сил України, містять загальні положення щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Ми виходимо не з формального поділу їх на закони та підзаконні акти, а з фактичного впливу на відносини, пов'язані з імплементацією МГП у діяльності Збройних Сил України. По-третє, це закони (меншою мірою) та підзаконні акти, перш за все ЗСУ, пов'язані з безпосереднім застосуванням положень міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. До четвертої групи варто віднести Закони України, безпосередньо ухвалені в умовах збройного конфлікту, які розповсюджуються на ЗСУ. Наразі це насамперед Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях».

Доцільно провести окремий аналіз цих питань у законодавстві, яке регулює діяльність інших силових органів (Міністерства внутрішніх справ України, СБУ, Державної прикордонної служби України).

До першої групи належать усі міжнародні договори України, які містять норми щодо ведення бойових дій, поводження з особами, затриманими у зв'язку зі збройним конфліктом, та поводження з мирним населенням на окупованій території. Перш за все це норми Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них, Гаазької Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. та інші міжнародні договори у сфері

міжнародного гуманітарного права. Важливим критерієм належності цих норм до військового права як галузі національного законодавства України є їх самовиконуваність. Для більшості норм міжнародного гуманітарного права є характерною пряма дія. Тобто вони не обов'язково потребують додаткових нормотворчих заходів на національному рівні [31, с. 216], що однак не виключає можливість створення імплементаційного акту, як це мало місце з прийняттям, наприклад, «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» [66], що підвищує ефективність реалізації цих норм. Про це свідчить, наприклад, обов'язок держави «…як у мирний час, так і під час війни якомога ширше розповсюджувати текст цієї Конвенції у своїх державах та зокрема включити її вивчення до своїх програм військового та, по можливості, цивільного навчання, щоб її принципи могли стали відомі всім збройним силам та всьому населенню. Будь-які військові або інші власті, які під час війни беруть на себе відповідальність за військовополонених, повинні мати текст Конвенції та бути спеціально ознайомленими з її положеннями» (ст. 127 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.). Ця вимога опосередковано свідчить про пряму дію як цієї, так і інших Женевських конвенцій 1949 року. Відповідно до ст. 9 Конституції України, «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Тобто міжнародні договори з міжнародного гуманітарного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, вони повинні виконуватися як норми законодавства України. Тобто окрім тих положень міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, які безпосередньо потребують рецепції, інші повинні виконуватися усіма суб'єктами права України. Але потребує додаткової аргументації належність до категорії міжнародних договорів, «згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», договорів, які обов'язкові для України в порядку правонаступництва – з точки зору

відповідності цих міжнародних договорів юридичному статусу міжнародних договорів «згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», а це переважно більшість міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права.

При аналізі другої групи джерел військового законодавства слід виокремити норми, які містять загальні вимоги щодо застосування норм міжнародного права, та норми, які прямо вказують на застосування міжнародного гуманітарного права. Щодо першої групи норм, до них належать положення Закону України «Про оборону України», Воєнної доктрини України, окремі положення кримінального законодавства (вони є об’єктом окремого аналізу); до другої – на нашу думку, Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» та інші.

Відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про оборону України», «Правовою основою оборони держави є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Але слід відзначити, що деякі міжнародні договори з питань МГП породжують міжнародні зобов’язання України без надання згоди на обов'язковість Верховною Радою України, але вони, безсумнівно, є частиною законодавства України. Найбільш екзотичний приклад – Гаазькі конвенції 1907 року.

Відповідно до ч. 5 ст. 2 Закону України «Про оборону України», «Визначаючи способи забезпечення власної безпеки у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій, Україна додержується принципів і норм міжнародного права, враховує законні інтереси безпеки інших держав». Це більш ємна за своїм змістом норма, яка допускає застосування всього корпусу джерел міжнародного права, тобто переважно основних принципів міжнародного права, міжнародно-правових звичаїв, міжнародних договорів саме у період збройного конфлікту, у тому числі міжнародного гуманітарного права. Ми не згодні з М. В. Грушко, що «...на жаль, у жодному

з цих документів [йдеться у тому числі про ч. 5 ст. 2 Закону України «Про оборону України». – *Авт.*] не згадуються ані загальновизнані норми і принципи міжнародного права, ані Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., ані міжнародного гуманітарного права. Тому вважаємо необхідним доповнення цих та інших нормативно-правових актів України посиланням на: 1) загальновизнані норми і принципи міжнародного права; 2) Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. і Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 р.; 3) звичаєві норми міжнародного права чи міжнародного гуманітарного права» [31, с. 214–215], оскільки в аналізованій нормі використовується більш широкий підхід до переліку міжнародних джерел, які застосовуються «у процесі підготовки держави до оборони та під час воєнних дій».

Абзац 18 ст. 9 Закону України «Про оборону України» до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері оборони відносить встановлення порядку «…здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період відповідно до норм міжнародного права», тобто згідно сенсу цієї норми, йдеться саме про міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини.

Щодо Воєнної доктрини України в редакції рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року, то «Правовою основою Воєнної доктрини є Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (п. 2). На нашу думку, недоліком цієї норми є також відсилання до «міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», а не до «міжнародних договорів України».

Необхідно відзначити неузгодженість термінології Воєнної доктрини України, яка використовується з термінологією, усталеною в міжнародному гуманітарному праві, у тому числі в міжнародних договорах України з

питань міжнародного гуманітарного права. Так, збройний конфлікт розуміється як «збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)» (абз. 6 п. 4). Але в міжнародному гуманітарному праві використовуються два види збройного конфлікту – міжнародний та неміжнародний. Також визиває сумніви термін «воєнний конфлікт» як «форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт» (абз. 5 п. 4), особливо в контексті протипоставлення термінів «війна» та «збройний конфлікт». Термін «війна» у сучасному міжнародному праві не використовується, його замінив термін «міжнародний збройний конфлікт» [83, с. 312].

Відповідно п. 31 Воєнної доктрини України, «Україна залишає за собою право на використання з метою відбиття збройної агресії всіх можливих форм, способів та наявних засобів збройної боротьби, а також завдання ударів противнику на його території з дотриманням принципів і норм міжнародного права». Тобто у цій нормі застосовано широке відсилання до міжнародного права, включаючи принципи та звичаєві норми.

Єдина вказівка на МГП міститься в абз. 5 п. 33 Воєнної доктрини України, згідно якої «Застосування Україною воєнної сили та реалізація заходів цивільного захисту здійснюватимуться відповідно до норм міжнародного гуманітарного права». На нашу думку, це важливе положення, оскільки мова йде саме у період «застосування Україною воєнної сили», тобто у період збройного конфлікту; по-друге, посилання саме на норми міжнародного гуманітарного права – як на його принципи, положення міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права, звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Як констатувала з цього приводу М. В. Грушко, «Таке формулювання можна вважати більш вдалим з

позицій міжнародного гуманітарного права загалом та захисту військовополонених зокрема, оскільки воно містить посилання на дотримання міжнародних договорів, які регулюють захист жертв збройного конфлікту, до яких належать військовополонені, на противагу попередньому варіанту Воєнної доктрини України (в редакції 2004 р.), п. 32 якої вказував, що "під час застосування воєнної сили Україна керується принципами", серед яких "дотримання норм міжнародного права"» [31, с. 215–216].

Важливим є посилання на принципи ведення бойових дій, прийнятих у державах-членах НАТО, серед яких «гуманність – відповідність (неперевищення) рівня збройного насильства загальнолюдським цінностям і нормам міжнародного гуманітарного права, а також поставленій меті бойових дій» (п. 56 Воєнної доктрини України). Позитивним є посилання саме на норми міжнародного гуманітарного права та на гуманність як принцип, але саме формулювання принципу дуже невдале. Також невдалим, на наш погляд, є вказівка на цій підхід тільки у зв'язку з НАТО. Дотримання гуманності, і взагалі міжнародного гуманітарного права, – це загальне, універсальне міжнародно-правове зобов'язання держави. Вважаємо, що Воєнна доктрина України має приділяти цим питанням більше уваги, включаючи питання імплементації міжнародного гуманітарного права.

До третьої групи належать загальновійськові статути, накази та інші відомчі документи Міністерства оборони України.

Основні положення міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права у систематизованому вигляді найшли відображення послідовно у двох нормативно-правових актах: у Керівництві щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України (2004) [86] (втратило чинність) та в чинній Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (2017). Ці нормативно-правові акти є прикладом трансформації відповідних договірних норм міжнародного гуманітарного права у

внутрішньодержавну систему України, а саме – у військове законодавство України.

Важливим джерелом, що імплементує норми міжнародного гуманітарного права, є військові статути Збройних Сил України.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 квітня 1999 р., зі змінами у Розділі «Зобов'язанні іноземця та особи без громадянства» (включений до Статуту в 2015 р.), містить зобов'язання про те, що «під час виконання завдань і наказів в умовах воєнного стану або бойових чи воєнних дій – діяти відповідно до загальновизнаних принципів та норм міжнародного гуманітарного права». Але Військова присяга не містить такого зобов'язання. На нашу думку, наявність такого зобов'язання у Військовій присязі значно підвищило б повагу до міжнародного гуманітарного права.

Далі, у Статуті серед обов'язків військовослужбовців виокремлюється обов'язок «знати й неухильно дотримувати прийняті Україною норми міжнародного гуманітарного права» (ст. 15). Важливе значення щодо знання й застосування норм міжнародного гуманітарного права мають також ст. 16 і 17 Статуту, які передбачають виконання кожним військовослужбовцем своїх службових і спеціальних обов'язків, визначених статутами Збройних сил, а також іншими нормативно-правовими актами, що приймаються на основі законів і статутів Збройних Сил України, до яких належить Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України.

Серед обов'язків посадових осіб і військовослужбовців рядового складу, що мають відношення до імплементації МГП, можна виокремити три групи обов'язків. По-перше, це загальні обов'язки, пов'язані з підтриманням дисципліни, правопорядку, роз'ясненням законодавства, правовим вихованням військовослужбовців, попередженням правопорушень та інше. Наприклад, командир бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого

батальйону) зобов'язаний: керувати правовим вихованням військовослужбовців бригади, у разі вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення негайно повідомляти про його вчинення органу досудового розслідування (ст. 67); заступник командира бригади (полку, окремого батальйону) з морально-психологічного забезпечення зобов'язаний організовувати та проводити роз'яснення законодавства та брати участь у забезпеченні додержання військовослужбовцями його вимог (ст. 73); помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) зобов'язаний організовувати та проводити заходи з правової підготовки та брати участь у правовому вихованні особового складу бригади, правовому інформуванні особового складу, надавати консультації з питань, пов'язаних із діяльністю бригади (абз. 12 ст. 100); заступник командира батальйону (корабля 3 рангу) з морально-психологічного забезпечення зобов'язаний організовувати роз'яснення законодавства України та брати участь у забезпеченні додержання військовослужбовцями його вимог (абз. 16 ст. 108).

До другої групи належать повноваження посадових осіб та військовослужбовців рядового складу щодо безпосереднього знання та дотримання міжнародного гуманітарного права. Зокрема головний сержант (головний старшина) батальйону (дивізіону, ескадрильї, корабля 2 рангу, бойової частини корабля 1 рангу) зобов'язаний знати, дотримуватися особисто та вимагати від підлеглого особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права (абз. 4 ст. 102-2); головний сержант роти (батареї) зобов'язаний знати, дотримуватися особисто та вимагати від підлеглого особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права (абз. 4 ст. 112-2); головний сержант взводу (обслуги, заступник командира взводу) зобов'язаний знати, дотримуватися особисто та вимагати від підлеглого особового складу неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права (абз. 5 ст. 124); командир відділення зобов'язаний знати, дотримуватися особисто та

забезпечувати неухильне дотримання підлеглим особовим складом норм міжнародного гуманітарного права (абз. 5 ст. 126); солдат (матрос) зобов'язаний знати та неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права (абз. 3 ст. 128).

Третя група – це обов'язки помічника командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади), який у мирний і воєнний час відповідає за організацію і стан правової роботи в бригаді (ч. 2 ст. 99). Важливо, що під час збройного конфлікту помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) виконує обов'язки юридичного радника командира бригади та надає консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили та щодо проведення інструктажу особового складу з їх виконання (ч. 3, 4 ст. 99). Слід зауважити, що в питаннях організації правової роботи помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) керується вказівками юридичної служби вищого рівня (ч. 2 ст. 99).

У частині четвертій вступу Статуту міститься перелік військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями та військовослужбовців, на яких поширюється дія Статуту. Це свідчить про поширення усіх положень на усіх військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Отже, питання імплементації міжнародного гуманітарного права у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України з точки зору функціональності можна поділити таким чином: поширення знань з МГП; контроль за дотриманням МГП; безпосередньо дотримання МГП;

консультації щодо дотримання норм МГП; застосування відповідальності за недотримання.

На нашу думку, в частині обов'язків посадових осіб та військовослужбовців рядового складу, що мають відношення до імплементації міжнародного гуманітарного права, у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України потрібно, по-перше, доповнити обов'язки офіцерського складу щодо поширення знань і дотримання норм міжнародного гуманітарного права; по-друге, прямо зазначити, що саме помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) відповідає за організацію навчання з міжнародного гуманітарного права (ст. 99) [83, с. 315].

У Статуті гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затвердженого Законом України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року зі змінами, значно менша увага приділяється міжнародному гуманітарному праву. Заступник начальника гарнізону з морально-психологічного забезпечення зобов'язаний організовувати гуманітарну підготовку, проводити суспільно-політичне і правове інформування військовослужбовців, членів їх сімей, цивільного персоналу військових частин гарнізону (ч. 4 ст. 12).

У Бойовому Статуті механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України (Частина ІІІ. Взвод, відділення, екіпаж), затвердженому Наказом командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 25.05.2016 № 238, містяться окремі положення щодо застосування міжнародного гуманітарного права. Так, відповідно п. 65 розділу 2, «При організації оборонного бою в населеному пункті особлива увага звертається на наявність у населеному пункті об'єктів, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права». У абз. 1 п. 13 розділу 5 Статуту вказано, що інші специфічні завдання (збір трофейного і кинутого озброєння та майна, конвоювання військовополонених, поховання загиблих (померлих)) виконуються у відповідності до чинної нормативно-правової

бази і вимог міжнародного гуманітарного права. Далі йдеться, що під час конвоювання з військовополоненими необхідно поводитися гуманно, не допускати актів насильства, залякування та образ (п. 13 розділу 5). Відповідно абз. 7, 8 п. 4 розділу 8, опитування місцевого населення має здійснюватися з урахуванням його національних традицій і релігійних правил, з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, а допит полонених і перебіжчиків проводитися з метою отримання лише тих відомостей, які необхідні підрозділу для ведення бою, без порушення норм міжнародного гуманітарного права. Таким чином, можна зробити висновок, що на відміну від Бойового Статуту Сухопутних військ Збройних Сил України (Частина ІІІ. Взвод, відділення, екіпаж) 1994 р., у Статуті 2016 р. виключені окремі додатки, пов'язані з міжнародним гуманітарним правом. Це можна пояснити тим, що всі положення щодо міжнародного гуманітарного права сконцентровані в «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України».

У Бойовому Статуті механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України (Частина ІІ. Батальйон, рота), затвердженому Наказом командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 30 грудня 2016 № 605, також містяться окремі положення щодо застосування міжнародного гуманітарного права. Серед них: «…під час оцінювання обстановки командир батальйону (роти) додатково уточнює... Крім того, він вивчає місця розташування потенційно небезпечних промислових об'єктів та об'єктів життєзабезпечення, які не підлягають пошкодженню (знищенню), а також наявність культурних, історичних об'єктів, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права; під час організації всебічного забезпечення дій командир батальйону (роти), крім звичайних питань, додатково визначає... правила дотримання встановленого правового режиму, норм міжнародного права про статус, права та обов'язки учасників воєнних дій... захист цивільного населення; у ході підготовки батальйону (роти) до участі в стабілізаційних діях з особовим складом додатково проводяться

заняття з вивчення особливостей виконання завдань в умовах цивільного середовища, норм міжнародного гуманітарного права (п. 15 розділ 7); У замислі командир визначає... заходи щодо забезпечення безпеки цивільного населення у районі виконання завдання; під час постановки завдань підрозділам командир батальйону (роти).... доводить заходи щодо забезпечення безпеки цивільного населення та об'єктів, що мають статус захищених; обмеження щодо ведення дій і застосування озброєння (п. 24 розділ 7); підрозділи батальйону (роти) під час участі у проведенні антитерористичній операції на військових об'єктах... сприяють евакуації цивільного населення з районів розташування військових об'єктів (п. 26 розділ 7); під час визначення способів дій... обов'язково передбачаються заходи щодо недопущення втрат серед цивільного населення і руйнування об'єктів місцевої інфраструктури (п. 27 розділ 7); допит полонених та перебіжчиків в батальйоні (роті) проводиться стисло з метою отримання лише тих відомостей, які необхідні підрозділу для ведення бою, без порушення норм міжнародного гуманітарного права (п. 9 розділ 10); до соціально-правового забезпечення відноситься діяльність щодо створення необхідних соціальних і правових умов... дотримання норм міжнародного гуманітарного права; підтримання високої дисципліни, організованості та порядку; основними завданнями соціально-правового забезпечення є... досягнення свідомого виконання особовим складом вимог законів України; норм міжнародного гуманітарного права (права війни); підтримання високої дисципліни, організованості та порядку (п. 83 розділ 10)».

В Положенні про корабельну службу у Військово-Морських Силах Збройних Сил України, затвердженого Наказом Міністра оборони від 25 листопада 2003 р. № 415, містяться вказівки щодо дотримання міжнародного гуманітарного права у Військово-Морських Силах Збройних Сил України. Так, серед зобов'язань командира з'єднання кораблів міститься вимога постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, посилаючись на загальновизнані принципи міжнародного права (абз. 15 п. 52); начальник

штаба з'єднання кораблів відповідає за підготовку офіцерів штабу з'єднання кораблів з міжнародного морського та гуманітарного права (абз. 1 п. 57); заступник командира з'єднання зобов'язаний готувати командирів кораблів з міжнародного морського та гуманітарного права (абз. 3 п. 61); командир корабля зобов'язаний досконально знати норми міжнародного морського та гуманітарного права й додержуватись їх (абз. 17 п. 77). Ці норми Положення стосуються насамперед старшого офіцерського складу Військово-Морських Силах Збройних Сил України, але на відміну від Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України не містять вимог щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права іншими військовослужбовцями.

Безпосередньо питанням міжнародного гуманітарного права присвячені два спеціальні нормативні акти, затверджені Міністром оборони України, послідовно прийняті у 2004 та 2017 рр. «Керівництво по застосування норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» було ухвалено Наказом Міністра оборони України від 11.09.2004 № 400 «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» (втратив чинність відповідно Наказу Міністерства оборони України від 19.07.2017 № 376). Цей Наказ замінив Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України». Це найбільш повний і системний внутрішньодержавний нормативно-правовий акт, у якому здійснена рецепція норм міжнародного гуманітарного права. Інструкція містить основні положення міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройних конфліктах, загальні обов'язки командувачів (командирів, начальників) щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, обов'язки помічника командира військової частини з правової роботи (юрисконсульта військової частини) – юридичного радника щодо забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права, положення щодо відповідальності за порушення норм міжнародного

гуманітарного права. Окремі розділи присвячені врахуванню норм міжнародного гуманітарного права у ході підготовки та ведення воєнних дій (розділ II), врахування норм міжнародного гуманітарного права під час організації бойового забезпечення (розділ III), особливостям ведення воєнних дій з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами Повітряних і Військово-Морських Сил Збройних Сил України з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права (розділ IV), вивченню норм міжнародного гуманітарного права (розділ V), порядку застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів (розділ VI), основним питанням, що стосуються заборони або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (розділ VII).

Пункт 5 глави 1 розділу I Інструкції зазначає, що дія цієї Інструкції поширюється на Збройні Сили України, Державну спеціальну службу транспорту та Національну гвардію України під час виконання ними завдань із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії. Це формулювання не співпадає з частиною 4 вступу Статуту щодо відповідних суб'єктів, що потребує, на наш погляд, прийняття аналогічних нормативно-правових актів для відповідних військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Також викликають питання обставини, за яких діє Інструкція, – перелік цих обставин не відповідає зобов'язанням України за Женевськими конвенціями 1949 р. і Додатковими протоколами до них щодо умови застосування міжнародного гуманітарного права – наявність міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту. З іншої сторони, п. 33 та 40 глави 2 розділу I Інструкції містить визначення міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту. Важливо також, що Інструкція містить главу про особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права у неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та норм права прав людини. Тобто є непряме

визнання поширення Інструкції на міжнародний та неміжнародний збройний конфлікт, що доцільно було би закріпити у пункті 5 глави 1 розділу І Інструкції.

Таким чином, з точку зору виконання Україною міжнародних зобов'язань та забезпечення впровадження і дотримання норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями варто зробити висновок, що в цілому, незважаючи на наявність окремих недоліків, у системі військового законодавства належним чином відображені основні процедурні та фактичні вимоги Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них, а саме – щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права, обов'язків командирів щодо забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права, наявності юридичних радників, обов'язків військовослужбовців Збройних сил України дотримуватися принципів і норм міжнародного гуманітарного права, наявності системи підтримання належної дисципліни та правопорядку, яка гарантуватиме дотримання всіма військовослужбовцями норм міжнародного гуманітарного права.

На нашу думку, необхідною передумовою ефективної імплементації міжнародного гуманітарного права у збройних силах є створення відповідного організаційно-правового механізму, який би включав: 1) безпосередню імплементацію норм міжнародного гуманітарного права у військове законодавство; 2) тлумачення та роз'яснення норм міжнародного гуманітарного права; 3) поширення знань про міжнародне гуманітарне право у збройних силах; 4) забезпечення неухильного виконання приписів міжнародного гуманітарного права у збройних силах; 5) контроль за виконанням міжнародного гуманітарного права у збройних силах.

3.3. Імплементація у законодавство України норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту відмітних Емблем

З початком збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право починає виконувати саму ту роль, яка була закладена засновником МКЧХ Анрі Дюнаном. Найбільш явно це проявляється у використанні відмітних Емблем із захисною метою, тобто з метою, для якої вони були створені, з метою, яка зробила ці Емблеми впізнаваними у всьому світі як символи гуманності та захисту.

Незважаючи на те, що держава несе відповідні зобов'язання щодо забезпечення правового регулювання використання та захисту Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала у мірний час, ці зобов'язання істотно змінюються у період збройного конфлікту. Для України, на території якої відбувається збройний конфлікт, вкрай важливо неухильно виконувати зобов'язання за Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них. Це стосується як імплементації відповідних норм у законодавство України, так і створення інституційних засад для забезпечення виконання цих норм [80].

Слід відзначити, що проблематика відмітних Емблем достатньо відображена у спеціальній літературі [133, с. 184–189], включаючи значну кількість практичних видань Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Серед вітчизняних авторів це питання також розглядалось у підручниках, посібниках, монографіях, статтях з міжнародного гуманітарного права. Але у відкритих джерелах відповідний спеціальний аналіз вітчизняного законодавства майже не проводився у чотирьох площинах: 1) наявність підзаконних актів або процедур, яких потребують норми міжнародного гуманітарного права, міжнародні стандарти Міжнародного Руху Червоного та Червоного Півмісяця щодо захисту відмітних Емблем або внутрішньодержавне законодавство; 2) безпосередня реалізація в Україні законодавства щодо відмітних Емблем і захист відмітних Емблем, наявність

відповідних механізмів поза збройного конфлікту; 3) безпосередня реалізація в Україні законодавства щодо відмітних Емблем і захист відмітних Емблем, наявність відповідних механізмів захисту у зв'язку зі збройним конфліктом; 4) відповідальність за порушення законодавства щодо відмітних Емблем в Україні. Виключення складають звіти правозахисних організацій щодо порушень міжнародного гуманітарного права у період збройного конфлікту на території України [52] та публікації Т. Р. Короткого [112], Є. В. Лук'янченко [117], О. Прокопишина [217], Н. В. Хендель [258; 266; 156] тощо [85]. Але вони мають більш інформаційний, ніж аналітичний формат.

Тому саме аналіз питання імплементації в Україні міжнародно-правових норм і міжнародних стандартів щодо відмітних Емблем та створення відповідних механізмів захисту відмітних Емблем у період збройного конфлікту на території України є основною метою підрозділу.

Відмітні Емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (далі – Емблеми) використовуються із захисною та розпізнавальною метою. Це різне за способом, завданнями та наслідками використання Емблем. Захист і повага до Емблем – важливі складові міжнародного гуманітарного права [58, с. 24–25]. Будь-яке зловживання Емблемами послаблює їх захисний ефект і підриває ефективність допомоги, що має надаватися жертвам конфлікту. Як знак приналежності до компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця Емблеми використовуються з розпізнавальною метою, яка має важливе значення для забезпечення гуманітарної діяльності вказаних організацій. Також Емблеми мають, на наш погляд, символічне значення – рівень поваги до Емблем пропорційний стану дотримання міжнародного гуманітарного права.

Перш за все, Емблема призначена для використання як захисний засіб. Використання Емблем з метою захисту є обмеженим за колом об'єктів: це медичні формування і санітарно-транспортні засоби, а також медичний і духовний персонал, обладнання і запаси за змістом міжнародного

гуманітарного права. Таке використання з метою захисту завжди повинно отримати дозвіл зацікавленої воюючої сторони і контролюватися нею [133, с. 184–185]. Правове регулювання такого використання базується перш за все на положеннях Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них.

МКЧХ і Міжнародна Федерація Товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця можуть використовувати емблему Червоного Хреста повсякчас, для позначення усіх видів діяльності без будь-яких обмежень, як частину логотипу – тобто з розпізнавальною метою, та із захисною метою.

Емблеми можуть також використовуватися виключно для позначення приналежності, тобто щоб засвідчити належність особи чи обладнання до Національних товариств, діяльність яких здійснюється відповідно до Основоположних принципів Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, у порядку, передбаченому внутрішньодержавним законодавством.

У деяких випадках у мирний час допускається використання Емблем іншими організаціями, згідно внутрішньодержавному законодавству та за наявності відповідного дозволу.

Таким чином, регулювання використання Емблем включає міжнародний рівень (Женевські конвенції 1949 р. та Додаткові протоколи до них; звичаєве міжнародне гуманітарне право; стандарти МКЧХ, Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця) та внутрішньодержавний рівень (законодавство держави, стандарти Національного товариства). Важливим і умовно проміжним рівнем є модельні закони, які поєднують в собі міжнародні стандарти та правозастосовну практику з найбільш прийнятною для внутрішньодержавного рівня формою [79, p. 43].

Таким прикладом є *Model Law concerning the use and protection of the Emblem of the Red Cross, Red Crescent and the Red Crystal*. Цей Модельний закон включає положення, що відображають всезагальний правовий режим,

який регулює використання та захист Емблем відповідно до вимог Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них. Ці положення бути імплементовані в національне законодавство шляхом ухвалення окремого закону, зразком якого може слугувати Модельний закон [289]. Модельний закон складається із наступних розділів: загальні положення (2 статті), правила щодо використання Емблеми (5 статей), контроль та санкції (7 статей), заключні положення (2 статті). На сайті МКЧХ окрім тексту Модельного закону розміщено коментар щодо тлумачення та застосування Модельного закону.

Цікавим прикладом імплементації міжнародних норм щодо використання Емблеми на регіональному рівні є Модельний закон Співдружності Незалежних Держав «Про використання і захист емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця, найменувань "Червоний Хрест" та "Червоний Півмісяць", розпізнавальних сигналів, що слугують для розпізнавання медичних формувань і санітарно-транспортних засобів», який було прийнято на чотирнадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (постанова № 14-12 від 16 жовтня 1999 р.), та в новий редакції – на тридцять третьому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав (постанова № 33-12 від 3 грудня 2009 р.) [79, p. 43].

Цей Модельний закон фактично є адаптованим перекладом *Model Law concerning the use and protection of the Emblem of the Red Cross, Red Crescent and the Red Crystal*, з тією ж структурою та з різницею у дві статті. Посилання на Модельний закон Співдружності Незалежних Держав є на сайті МКЧХ [145] та на сайті Верховної Ради України [152]. Отже, Модельний закон Співдружності Незалежних Держав відповідає: 1) міжнародно-правовим нормам, міжнародним стандартам та практиці МКЧХ, у тому числі Модельному закону МЧХУ; 2) регіональним стандартам та особливостям нормотворчості на пострадянському просторі.

Серед відмінностей *Model Law* та Модельного закону Співдружності Незалежних Держав – відсутність у Модельного закону Співдружності Незалежних Держав вказівки на національний орган, який загалом відповідає за застосування Закону. Приклади таких органів наведені у *Model Law* – це Міністерство охорони здоров'я або Міністерство оборони. У коментарі до *Model Law* зазначено, що вкрай важливо визначити, який національний орган несе остаточну відповідальність за застосування цього закону. Тісна співпраця між міністерствами, яких безпосередньо стосується Закон, зокрема міністерствами оборони та охорони здоров'я, було б доцільним. Національний комітет з імплементації міжнародного гуманітарного права також може зіграти корисну роль в цьому контексті.

Повернемся до другого рівня. Згідно з Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами до них держава зобов'язана імплементувати відповідні норми міжнародного гуманітарного права щодо застосування Емблем і забезпечити достатній рівень їх нормативного регулювання, включаючи застосування ефективних механізмів запобігання неправомірному використанню Емблем та покарання за таке використання. МКЧХ підготовив типовий закон щодо Емблем, для уніфікації та створення державами ефективного законодавства [289].

В Україні у 1999 р. прийнято Закон «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні». Нова редакція Закону ухвалена 22 жовтня 2009 р. [209]. Закон визначає порядок та умови використання і захисту символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала на території України відповідно до вимог Женевських Конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколів до них, а також відповідно до Правил щодо використання емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця Національними товариствами, ухвалених XX Віденською Міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 року та переглянутих Радою делегатів у Будапешті у 1991 році, і Резолюції 1, прийнятої на XXIX Міжнародній конференції Червоного Хреста і Червоного

Півмісяця у 2006 році. У 2009 р. в Закон було внесено зміни щодо використання Емблеми Червоного Кристала.

Серед інших нормативних документів у сфері використання та захисту Емблем – відповідні статті Кримінального Кодексу України (ст. 435, 438, 445), Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [66].

Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» в цілому відповідає положенням Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них, Правилам щодо використання Емблем Червоного Хреста або Червоного Півмісяця Національними товариствами та Модельним законам. Серед національних особливостей – встановлення організаційно-правового механізму імплементації, який включає: 1) використання емблеми Червоного Хреста Міністерством оборони України, із застосуванням відповідних контрольних функцій (ст. 4); 2) використання емблеми Червоного Хреста цивільними медичними формуваннями та медичним персоналом за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я України та під його контролем (ст. 5); 3) використання емблеми Червоного Хреста Товариством Червоного Хреста України прямо не вимагає наявності спеціальних правил, але передбачає їх встановлення та контроль за використанням Емблеми (ст. 6); 4) порядок виготовлення та видання іменних посвідчень, передбачених у ст. 4, 5, 6 Закону, встановлює Кабінет Міністрів України (ст. 6); 5) використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала для позначення присутніх на території України іноземних медичних формувань та інших міжнародних організацій з надання допомоги, за наявності відповідного погодження з Товариством Червоного Хреста України та офіційного дозволу Кабінету Міністрів України щодо такого перебування та діяльності згідно з чинним законодавством України (ст. 10); 6) використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала Товариством Червоного Хреста України та Товариствами інших держав.

Товариство має право використовувати емблему Червоного Хреста як розпізнавальний знак для позначення свого зв'язку з Міжнародним рухом Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, а також належності тієї чи іншої особи або об'єкта до Товариства шляхом дотримання умов, визначених Правилами (ст. 10); 7) використання емблеми Червоного Хреста в інших випадках. Дозвіл на використання емблеми на території України у випадках, визначених цією статтею, надається Національним комітетом Товариства Червоного Хреста України за умови безкоштовного надання послуг (ст. 11); 8) порядок отримання та реєстрації особистих іменних посвідчень. Порядок отримання та реєстрації особистих іменних посвідчень, видачу та реєстрацію зазначених посвідчень здійснюють Товариство Червоного Хреста України та уповноважені органи виконавчої влади України в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ст. 14); 9) порядок використання зображень емблеми Червоного Хреста або слів «Червоний Хрест» як складових частин логотипів або найменувань підприємств, установ та організацій, заснованих Товариством Червоного Хреста України з метою виконання статутних завдань, визначається Правилами. Рішення про порядок використання емблем у випадках, передбачених частиною 4 цієї статті, приймається з'їздом Товариства Червоного Хреста України, а в період між з'їздами – на засіданні Президії Товариства з наступним затвердженням його на засіданні Правління Товариства (ст. 15); 10) обов'язки Товариства Червоного Хреста України щодо контролю за використанням символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. Товариство Червоного Хреста України зобов'язано сприяти органам державної влади в їх зусиллях щодо запобігання будь-яким зловживанням у використанні символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та їх припинення. Товариство має також сповіщати правоохоронні органи та суди про будь-які зловживання, пов'язані з порушеннями у використанні символіки (ст. 16); 11) порядок і умови використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала у разі її зміни. У разі зміни зазначеної

символіки під час збройного конфлікту інформація про цю зміну доводиться оперативно до відома усіх заінтересованих осіб конфліктуючих сторін як представниками Товариства Червоного Хреста України, так і відповідними центральними органами виконавчої влади (Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством оборони України, Міністерством закордонних справ України) (ст. 18); 12) контроль за додержанням Закону здійснюють Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України, Товариство Червоного Хреста України в межах їх компетенції, а також інші органи виконавчої влади відповідно до чинного законодавства (ст. 19); 13) органи державної влади та органи місцевого самоврядування повинні вживати необхідних заходів, передбачених законодавством, з метою запобігання зловживання символікою Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, зокрема шляхом поширення інформації про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 19).

Таким чином, в Україні створено нормативну основу для функціонування організаційно-правового механізму імплементації міжнародно-правових норм щодо використання Емблем. На жаль, в дійсності ця система недостатньо ефективна та здебільшого не має системи підзаконних актів щодо впровадження цих повноважень [79, p. 45].

Відповідно ст. 5 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», під час збройного конфлікту емблемою Червоного Хреста, що використовується із захисною метою за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я України та під його контролем, позначаються цивільний медичний персонал, цивільні лікарні та інші цивільні медичні формування, будівлі, обладнання, медичні матеріали, а також цивільні санітарно-транспортні засоби, заклади охорони здоров'я, призначені зокрема для перевезення та розміщення поранених, хворих і потерпілих від аварій судна та догляду за ними. Але наразі, у період збройного конфлікту в Україні, не існує певного порядку надання дозволів

щодо використання Емблем. Тому нагальною потребою є моніторинг наявності та ефективності підзаконних актів і внутрішніх правил щодо використання Емблем та розроблення відповідної нормативно-правової основи.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано та запроваджено використання системного підходу до розгляду механізмів і процесів імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Запропоновано цілісний погляд на організаційно-правовий механізм імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні у період міжнародного збройного конфлікту на території України, включаючи діяльність державних і недержавних суб'єктів. Удосконалено поняття, зміст і структуру внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації міжнародного гуманітарного права. Охарактеризовано загальні проблеми нормативного забезпечення імплементації міжнародного права в Україні.

Пропонується розглядати внутрішньодержавний механізм імплементації норм міжнародного гуманітарного права двоелементну систему. До основних елементів механізму імплементації МГП на внутрішньодержавному рівні віднесено: 1) правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни; 2) систему державних органів, уповноважених реалізовувати міжнародні зобов'язання держави у сфері міжнародного гуманітарного права та інших інституцій (міжнародних і недержавних), що діють у цій сфері.

Обґрунтовано, що первісним елементом механізму імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні є правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань, які виконують декілька функції: 1) створюють нормативну основу для імплементації норм міжнародного гуманітарного права; 2) забезпечують безпосереднє (у вузькому сенсі) включення міжнародно-правових приписів у національне законодавство; 3) створюють правову основу для функціювання організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права.

2. Визначено, що внутрішньодержавний організаційно-правовий (інституційний) механізм імплементації міжнародного гуманітарного права це система загальних і спеціальних державних органів та недержавних суб'єктів, що здійснюють на внутрішньодержавному рівні заходи з реалізації організаційно-правових засобів імплементації норм міжнародного гуманітарного права з метою виконання міжнародних зобов'язань держави з міжнародного гуманітарного права.

Удосконалено уявлення про заходи імплементації міжнародного гуманітарного права в національну правову систему.

Доведено пряму залежність між рівнем забезпечення внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах мирного часу та його реалізацією в період збройного конфлікту.

3. Розкрито особливості співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права. Виявлено наявність горизонтальних і вертикальних зав'язків між окремими компонентами й інституціями в рамках міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано роль внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації міжнародного гуманітарного права в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права як двокомпонентної системи.

Зроблено висновок, що саме ефективна взаємодія і взаємовплив міжнародного та внутрішньодержавного механізмів імплементації міжнародного гуманітарного права як частин єдиної системи є запорукою дотримання норм міжнародного гуманітарного права сторонами збройного конфлікту.

4. Визначено зміст і форми зобов'язань України щодо імплементації міжнародного гуманітарного права в умовах міжнародного збройного конфлікту на території Україні. Обґрунтовано доречність системного підходу до аналізу змісту та ефективності виконання зобов'язань України з

імплементації міжнародного гуманітарного права. Запропоновано методологію класифікації зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права та заходів, необхідних для їх імплементації. Проведено аналіз участі України в міжнародних договорах з міжнародного гуманітарного права та обов'язковість їх для України. Зроблено висновок, що зобов'язання України з міжнародного гуманітарного права містяться у міжнародних договорах України та в звичаєвому міжнародному гуманітарному праві, які охоплюють практично весь сучасний корпус норм міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано доцільність ратифікації Україною Римського Статуту Міжнародного кримінального суду.

Систематизовано зобов'язання України з імплементації міжнародного гуманітарного права за окремими сферами: інституційні зобов'язання щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права, в частині закріплення кримінальної відповідальності за воєнні злочини, у сфері військового законодавства, захисту відмітних Емблем, діяльності Товариства Червоного Хреста України тощо. Виявлено основні прогалини у виконанні Україною своїх зобов'язань з імплементації міжнародного гуманітарного права: як щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права у законодавство України, так і щодо правозастосування. Конкретизовано та систематизовано заходи, необхідні для імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Запропоновано наступну класифікацію зобов'язань України з міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту: 1) переклад міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права на українську мову; 2) поширення знань з міжнародного гуманітарного права; 3) визначення і позначення осіб, об'єктів та місцевостей, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; 4) призначення та підготовка персоналу в галузі міжнародного гуманітарного права, зокрема юридичних радників у Збройних Силах України; 5) створення умов для функціонування інституцій, передбачених

міжнародним гуманітарним правом; 6) вжиття заходів для запобігання неправомірного використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала й інших емблем і знаків, передбачених міжнародним гуманітарним правом; 7) розташування військових об'єктів, розроблення та прийняття на озброєння новітніх засобів і методів ведення війни з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права; 8) організація санітарних, нейтралізованих і демілітаризованих зон; 9) безпосереднє дотримання норм міжнародного гуманітарного права у період ведення бойових дій; 10) дотримання норм міжнародного гуманітарного права щодо осіб, які перебувають під захистом (ранених, хворих, військовополонених, цивільного населення, інтернованих осіб); 11) дотримання обов'язків щодо гуманітарного доступу; 12) забезпечення судових та інших гарантій особам, які перебувають під захистом у період міжнародного збройного конфлікту; 13) встановлення кримінальної відповідальності за воєнні злочини; 14) здійснення розслідування, переслідування та притягнення до відповідальності щодо осіб, які вчинили воєнні злочини; 15) створення механізмів відшкодування шкоди за порушення міжнародного гуманітарного права.

5. Запропоновано підходи щодо дослідження організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні як цілісної системи, взаємозв'язок між її складовими, розподіл функцій та відповідних компетенцій. Виявлено відмінності щодо функцій та компетенції органів з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в мирний час і в період збройного конфлікту, прогалини у повноваженнях спеціальних державних органів та установ щодо здійснення заходів з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні.

Виокремлено та систематизовано роль та місце окремих органів у механізмі внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні відповідно переліку зобов'язань держави з міжнародного гуманітарного права.

Систематизовано заходи, що здійснюються органами з імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні для забезпечення імплементації міжнародного гуманітарного права у нормотворчій, виконавчо-розпорядчій та організаційній сферах.

Охарактеризовано значення та повноваження Служби безпеки України в механізмі внутрішньодержавної імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Доведено необхідність розроблення спеціального нормативного акту щодо застосування міжнародного гуманітарного права Службою безпеки України.

Зроблено висновки щодо вдосконалення системи військової юстиції в умовах міжнародного збройного конфлікту та її значення для імплементації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Структура та функції військової юстиції мають відповідати загальним вимогам створення й діяльності правоохоронних органів та об'єктивним потребам забезпечення справедливого правосуддя, включаючи дотримання норм міжнародного гуманітарного права та невідворотність покарання за здійснення воєнних злочинів у період збройного конфлікту.

6. Доведено, що найбільш поширеною організаційно-правовою комплексною координаційною формою внутрішньодержавного організаційно-правового (інституційного) механізму імплементації міжнародного гуманітарного права є національні комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права або аналогічні органи з координації діяльності органів державної влади та управління у сфері імплементації норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні.

Виявлено місце та роль національних комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права у внутрішньодержавному (організаційно-правовому) інституційному механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права. З'ясовано, що комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права виконують координаційні, імплементаційні, дорадчі, консультативні та контрольні функції, а також є платформою для співпраці

держави, Національних товариств і недержавних суб'єктів з питань міжнародного гуманітарного права, забезпечують численні вертикальні зв'язки у системі державного управління та горизонтальні зв'язки з недержавними суб'єктами й іншими комісіями з імплементації міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано, що комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права є важливим компонентом внутрішньодержавного організаційно-правового механізму імплементації міжнародного гуманітарного права.

Виявлено, що на міжнародному рівні сталася не лише уніфікація права шляхом імплементації міжнародно-правових норм, а й уніфікація механізмів їх імплементації, прикладом чого є створення комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права, які є координуючою ланкою для інших державних органів та установ з питань імплементації міжнародного гуманітарного права. Підкреслюється, що в умовах збройного конфлікту роль комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права значно підвищується, що відобразилось у повноваженнях Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні. Важливим фактором ефективності цієї Міжвідомчої комісії є залучення фахівців з міжнародного гуманітарного права та ініціативна діяльність в аналітичній і нормотворчій сферах. Проаналізовано нормативні та інституційні засади діяльності Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, вироблено рекомендації щодо удосконалення її складу, повноважень і компетенції.

7. Надано характеристику інституційного обов'язку держави мати у складі збройних сил юридичних радників. Зауважено, що ст. 82 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, яка стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, є деталізацією більш загального зобов'язання щодо дотримання міжнародного гуманітарного права державами – через його імплементацію у законодавстві, обов'язок поширення знань, безпосереднє застосування та створення відповідних

інституційних умов. Всі ці елементи містить ст. 82 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, включаючи зобов'язання: забезпечити наявність юридичних радників, що передбачає наявність відповідного законодавства та відповідних організаційно-правових механізмів; проведення юридичними радниками інструктажу збройним силам щодо застосування міжнародного гуманітарного права; спроможність і обов'язок юридичних радників давати поради командирам на відповідному рівні про застосування Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткових протоколів до них. Докладно проаналізовано цей обов'язок щодо України та вироблено рекомендації стосовно впровадження інституту юридичних радників у всіх формуваннях, які беруть участь в операції Об'єднаних сил.

Досліджено світовий досвід та еволюцію інституту юридичних радників у збройних силах. Констатовано, що інститут юридичних радників у збройних силах є самостійною підсистемою в механізмі імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні, який має важливе значення для ефективного застосування міжнародного гуманітарного права збройними силами держави. Надано рекомендації з удосконалення законодавства України щодо правового статусу та повноважень юридичних радників у Збройних Силах України в умовах міжнародного збройного конфлікту на її території. Рекомендовано створення при Генеральному штабі Збройних Сил України окремого департаменту з метою застосування міжнародного гуманітарного права та поліпшення координації діяльності юридичних радників з поширення знань і навичок щодо застосування міжнародного гуманітарного права особовим складом Збройних Сил України.

8. Встановлено, що деякі функції з імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні здійснюють недержавні суб'єкти (міжнародні неурядові організації, іноземні організації, національні громадські організації, правозахисні організації).

Констатовано, що недержавні установи мають велике значення для

забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано, що включення недержавних інституцій в організаційно-правовий механізм імплементації міжнародного гуманітарного права є результатом фактичного внеску цих суб'єктів у період збройного конфлікту та взаємодії цих суб'єктів з державними органами. На нашу думку, саме в умовах збройного конфлікту роль недержавних інституцій в імплементації міжнародного гуманітарного права значно збільшується, хоча безпосередньо обов'язок дотримання міжнародного гуманітарного права покладається на державу.

Проаналізовано мандат, функції та діяльність основних недержавних суб'єктів, які діють у сфері міжнародного гуманітарного права в Україні.

Систематизовано діяльність недержавних суб'єктів у сфері реалізації норм міжнародного гуманітарного права за наступними напрямками: 1) ініціювання змін або розроблення нормативно-правових актів, які забезпечують імплементацію міжнародного гуманітарного права; 2) участь у розробленні проєктів нормативно-правових актів; 3) адвокація законопроєктів щодо прийняття чи зміни законодавства України; 4) аналітична та дослідницька діяльність; 5) моніторингова діяльність; 6) діяльність щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права; 7) документування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту; 8) правова допомога жертвам конфлікту; 9) взаємодія з правоохоронними органами щодо застосування відповідальності за воєнні злочини; 10) підготовка та направлення інформаційних повідомлень в Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду; 11) участь представників організацій у роботі консультативних органів; 12) підготовка навчальних матеріалів та посібників з міжнародного гуманітарного права.

Зроблено висновок, що діяльність недержавних суб'єктів має потужний вплив на імплементацію міжнародного гуманітарного права і виконує превентивні, дорадчі, консультативні та контрольні функції. Максимальний ефект від діяльності недержавних суб'єктів у цій сфері можливий лише при

взаємодії з державними органами, відповідальними за імплементацію міжнародного гуманітарного права.

9. Діяльність з поширення знань про міжнародне гуманітарне право розглянуто як окрему систему взаємодії між державними та недержавними суб'єктами. Виявлено механізми та принципи такої взаємодії, проведено аналіз ефективності цієї діяльності на рівні кожної підсистеми (державних, міжнародних недержавних, громадських організацій, академічних кіл).

Зроблено висновок, що синергія державних і недержавних суб'єктів з поширення міжнародного гуманітарного права є важливим чинником захисту жертв війни через неухильне дотримання його норм, запорукою якого є знання цих норм.

Охарактеризовано діяльність щодо поширення знань з міжнародного гуманітарного права в Україні, проаналізовано форми та методи цієї діяльності, зроблено пропозиції щодо удосконалення діяльності з поширення знань про міжнародне гуманітарне право в період міжнародного збройного конфлікту на території України.

10. Констатовано, що військове законодавство є найбільш важливим об'єктом рецепції норм міжнародного гуманітарного права. Виокремлено чотири підсистеми в системі військового законодавства України відповідно до рівня та цілей регулювання в контексті дослідження імплементації міжнародного гуманітарного права.

Зроблено висновок, що в цілому, незважаючи на наявність окремих недоліків, у системі військового законодавства України належним чином відображені основні процедурні та фактичні вимоги Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року і Додаткових протоколів до них щодо: поширення знань з міжнародного гуманітарного права, обов'язків командирів забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, наявності юридичних радників, обов'язку військовослужбовців Збройних Сил України дотримуватися принципів і норм міжнародного гуманітарного права, наявності системи підтримання належної дисципліни та правопорядку,

яка гарантуватиме дотримання всіма військовослужбовцями норм міжнародного гуманітарного права.

Запропоновано створення відповідного організаційно-правового механізму застосування міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: 1) безпосередню імплементацію норм міжнародного гуманітарного права у військове законодавство; 2) тлумачення та роз'яснення норм міжнародного гуманітарного права; 3) поширення знань про міжнародне гуманітарне право у Збройних Силах України; 4) забезпечення неухильного виконання приписів міжнародного гуманітарного права Збройними Силами України; 5) контроль за дотриманням міжнародного гуманітарного права Збройними Силами України.

Обґрунтовано запровадження в Україні концепції оперативного права *(operational law).* Підкреслено, що оперативне право, яке складається із міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, внутрішньодержавного військового права, за необхідності – окремих норм міжнародного права та іноземного права, є найбільш ефективним спеціальним нормативним інструментом для застосування в період збройних конфліктів.

11. Систематизовано та охарактеризовано зобов'язання України з імплементації положень міжнародного гуманітарного права щодо захисту відмітних Емблем: 1) наявність нормативно-правових актів та процедур, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права, міжнародними стандартами Міжнародного Руху Червоного та Червоного Півмісяця щодо захисту відмітних Емблем; 2) безпосередня реалізація в Україні законодавства про відмітні Емблеми і захист відмітних Емблем, наявність відповідних механізмів поза збройного конфлікту; 3) безпосередня реалізація в Україні законодавства щодо відмітних Емблем і захисту відмітних Емблем, наявність відповідних механізмів захисту у період збройного конфліктом; 4) відповідальність за порушення законодавства про відмітні Емблеми в Україні.

Констатовано, що в Україні створено нормативну основу для функціонування організаційно-правового механізму імплементації міжнародно-правових норм щодо використання Емблем, але вона недостатньо ефективна та здебільшого не має системи підзаконних актів про впровадження повноважень. Надано пропозиції щодо приведення у відповідність до міжнародно-правових зобов'язань України законодавства про захист відмітних Емблем та підвищення організаційно-правового механізму захисту відмітних Емблем в Україні, включаючи діяльність Товариства Червоного Хреста України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 20-річчя Оттавської конвенції: залишається ще чимало роботи. *Сайт Міжнародного Комітету Червоного Хреста*. URL: http://ua.icrc.org/2017/12/04/20-years-since-ottawa-ukr/ (дата звернення: 12.04.2020).

2. Аблазов В. Міжнародне гуманітарне право стосовно військовополонених і його реалізація Україною. *Право військової сфери*. 2006. № 10. С. 15–18.

3. Ананьева Н., Хендель Н. Розповсюдження знань з міжнародного гуманітарного права Міжнародним Комітетом Червоного Хреста в Україні. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/usitsvfyuezyerrya-irare-i-pkzrausersgs-gtsparkkhaursgs-tuava-pkzrauseryp-nspkkhyekhsp-yeuvsrsgs-shuye/ (дата звернення: 13.07.2020).

4. Антонович М. Імплементація Міжнародного пакту про громадянські та політичні права в Україні: крізь призму Комітету ООН з прав людини. *Право України*. 2004. № 8. С. 33–36.

5. Апраксін П. Імплементація міжнародного гуманітарного права на національному рівні. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.) / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. С. 77–82.

6. Бескоровайний С. Я., Іванов В. Ф. Проблеми імплементації норм міжнародного гуманітарного права. *Юридична наука*. 2013. № 1. С. 96–101.

7. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 188 с.

8. Богуцький П. П., Скуріхін С. М. Основи військового права України : курс лекцій. Одеса : Фенікс, 2011. 343 с.

9. Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Діалог щодо моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції. *Національна*

платформа. 2020. URL: http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/dialogue20201.pdf (дата звернення: 23.04.2021).

10. Буроменский М. В. К вопросу о действии норм международного права во внутреннем правопорядке Украины. *Международное право как основа современного миропорядка* : коллект. моногр. Liber Amicorum к 75-летию проф. В. Н. Денисова / под ред. А. Я. Мельника, С. А. Мельник, Т. Р. Короткого. Киев–Одесса : Феникс, 2012. С. 251–272.

11. Буроменський М. В. п. 4.1. Українська доктрина співвідношення міжнародного і національного права. *Правова доктрина України* : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; ред. кол. В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Публічно-правова доктрина України. С. 632–662.

12. Буткевич В. Г. Согласование международного и внутригосударственного права. Киев, 1981. 311 с.

13. Бущенко А., Гнатовський М. (заг. ред.). Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні. Київ : «РУМЕС». 2017. 592 с.

14. В Івано-Франківську журналістів учитимуть, як правильно висвітлювати військові конфлікти. *Вголос.* URL: http://vgolos.com.ua/news/v_ivanofrankivsku_zhurnalistiv_vchytymut_yak_pravylno_vysvitlyuvaty_viyskovi_konflikty_189135.html?print (дата звернення: 23.04.2020).

15. Вебінар «Кримінальне провадження щодо злочинів, пов'язаних із окупацією Криму та конфліктом на Донбасі, за процедурою in absentia: сучасний стан і перспективи вдосконалення» URL: https://helsinki.org.ua/events/vebinar-kryminal-ne-provadzhennia-shchodo-zlochyniv-pov-iazanykh-iz-okupatsiieiu-krymu-ta-konfliktom-na-donbasi-za-protseduroiu-in-absentia-suchasnyy-stan-i-perspektyvy-vdoskonalennia/ (дата звернення: 25.05.2020).

16. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т.

Короткий, Н. Хендель ; за ред. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса : Фенікс, 2019. 141 с.

17. Вишневський Ю. А. Надання згоди Українською РСР на обов'язковість для неї міжнародного договору. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 126. С. 191–198.

18. Вишневський Ю. А. Сучасна практика України щодо надання згоди на обов'язковість для неї міжнародного договору. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 176–184.

19. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (чинна для України з 6.02.1957). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text (дата звернення: 13.08.2019).

20. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права. Киев : Вища шк., 1980. 320 с.

21. Гнатовський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. *Застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини*. Київ, 2017. https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf

22. Гнатовський М. М. Взаємодія міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини під час Антитерористичної операції у східних регіонах України. *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право.* Київ : К.І.С., 2014. С. 779–790.

23. Гнатовський М. М. Нове народження звичаєвого міжнародного гуманітарного права. *Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права* / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. стаття М. М. Гнатовський. Одеса : Фенікс, 2017. С. 7–19.

24. Гнатовський М., Короткий Т. Аналіз рівня знань і розуміння міжнародного гуманітарного права в Україні. *Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах* : доповідь на Міжнар. наук.-практ. конф. / Ін-т міжнар. відносин Київс. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка (м. Київ, 11 листоп. 2015 р.).

25. ГО «Трус Хаундс». URL: https://truth-hounds.org/hto-my/ (дата звернення: 13.11.2020).

26. Голова місії «Женевський заклик» в Україні: навіть в умовах збройного конфлікту у людей не зникають права. URL: https://www.armyfm.com.ua/golova-m%D1%96s%D1%96%D1%97-zhenevskij-zaklik-v-ukra%D1%97n%D1%96-nav%D1%96t-v-umovah-zbrojnogo-konfl%D1%96ktu-u-ljudej-ne-znikajut-pra/ (дата звернення: 12.03.2020).

27. Гончар Д. В. Концептуальні засади дослідження механізму реалізації міжнародного договору в національному правопорядку. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 49–53.

28. Громовенко К. В. Міжнародно-правове регулювання діяльності приватних військових та охоронних підприємств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2014. 20 с.

29. Громовенко К. В. Понятие и признаки частных военных и охранных предприятий в контексте международного права. *Український часопис міжнародного права*. 2014. *Спецвипуск: Нові імена в науці міжнародного права*. С. 29–36.

30. Громовенко К. В. Роль документа Монтрё для регламентации деятельности частных военных и охранных компаний. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського* : матер. третьої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2–3 листоп. 2012 р.) / відп. за випуск М. І. Пашковський ; НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2012. С. 684–686.

31. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : монографія / за наук. ред. Т. Р. Короткого. Одеса : Фенікс, 2016. С. 206–227.

32. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 20 с.

33. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов : курс лекций, прочитанных на юридическом факультете Открытого Брюссельского университета. Москва : МККК, 2011. 1141 с.

34. Дім зруйнувала війна: платитиме Росія чи Україна? Поради юристів УГСПЛ. URL: https://helsinki.org.ua/articles/dim-zruynuvala-viyna-platytyme-rosiia-chy-ukraina-porady-iurystiv-uhspl/ (дата звернення: 06.03.2020).

35. Дмитрієв А. І. Проблеми імплементації норм міжнародного права в національному законодавстві України. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом.* Київ, 1998. С. 121–125.

36. Дмитрієв А. І. Міжнародне гуманітарне право: основи концепції / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вищ. шк. права при Ін-ті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Логос; Фахівець, 1999. 119 с.

37. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини / під ред. генерал-лейтенанта О. Г. Процепка. Київ, 2001. 344 с.

38. Довідник з питань міжнародного військового співробітництва / упоряд. В. Д. Шило. Київ : «МП Леся», 2003. 192 с.

39. Довідник з питань міжнародного військового співробітництва та участі у міжнародних миротворчих операціях / упоряд. В. Д. Шило. Київ : «МП Леся», 2001. 192 с.

40. Додатковий протокол II від 8 червня 1977 року (чинний для України з 25.01.1990). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 14.05.2019).

41. Додатковий протокол III від 8 грудня 2005 року (чинний для України з 19.01.2010). *Ліга Закон*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU05393 (дата звернення: 12.05.2019).

42. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми від 8 грудня 2005 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення: 04.08.2020).

43. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 26.06.2020).

44. Доді К. В. Розвиток міжнародно-правових норм, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2011. 21 с.

45. Доді К. В. Сучасні проблеми імплементації міжнародних норм, що регулюють неміжнародні збройні конфлікти в деяких країнах СНД. *Актуальні проблеми політики*. 2010. Вип. 39. С. 121–132.

46. Експерт на науково-практичному семінарі «Міжнародно-правові стандарти в гуманітарній діяльності МКЧХ» Короткий Т. Експертна роль представників академічних кіл в юридичному забезпеченні гуманітарної діяльності МККК. URL: https://www.icrc.org/rus/resources/documents/feature/2012/kazakhstan-ihl-2012-05-23.htm (дата звернення: 23.05.2020).

47. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 16.06.2020).

48. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 15.03.2020).

49. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях від 12 серпня 1949 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 15.03.2020).

50. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 15.03.2020).

51. Женевський протокол про застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року (чинний для України з 07.08.2003). *Офіційний сайт Верховної Ради* України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_198#Text (дата звернення: 12.05.2020).

52. Заборонена мішень: медичні заклади під обстрілами / Звіт за результатами моніторингу фактів застосування заборонених міжнародним правом методів та засобів ведення війни щодо цивільних закладів охорони здоров'я під час збройного конфлікту на Сході України. Київ, 2017. 84 с.

53. Зверев П. Г. Полномочия юридических советников в свете требований международного гуманитарного права. Правовой статус законных участников вооруженных конфликтов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2005. 197 с. URL: https://lawbook.online/mejdunarodnyih-problemyi-politicheskie/pravovoy-status-zakonnyih-uchastnikov.html (дата звернення: 12.08.2020).

54. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. стаття М. М. Гнатовський. Київ-Одеса : Фенікс; Товариство Червоного Хреста України, 2018. 40 с.

55. Звіт «Мапа пам'яті: ідентифікація всіх загиблих у конфлікті як перший крок до примирення». URL: https://helsinki.org.ua/articles/zvit-mapa-pam-yati-identyfikatsiya-vsih-zahyblyh-u-konflikti-yak-pershyj-krok-do-prymyrennya/ (дата звернення: 04.02.2020).

56. Звіт Центру документування УГСПЛ «Історія одного міста. Станиця Луганська». URL: https://helsinki.org.ua/articles/zvit-tsentru-dokumentuvannya-uhspl-istoriya-odnoho-mista-stanytsya-luhanska/ (дата звернення: 14.08.2020).

57. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посібник для народних депутатів України. URL: http://ua.icrc.org/2017/12/20/handbook-ihl-parliamentarians-ukr/ (дата звернення: 23.03.2020).

58. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посібник для народних депутатів України. Київ : МКЧХ, 2018. 100 с.

59. Имплементация международного гуманитарного права : сборник статей и документов. Москва : МККК, 1998. 458 с.

60. Имплементация международного гуманитарного права на национальном уровне: руководство. URL: http://www.icrc.org/rus/assets/files/ publications/domesticimplementation ihl.pdf (дата звернення: 24.07.2020).

61. Имплементация международного гуманитарного права на национальном уровне : руководство. Москва : МККК, 2010. 458 с.

62. Іванченко О. М. Узгодження норм національного та міжнародного права: юридико-технічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 63. С. 125–132.

63. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні. URL: https://www.pgaction.org/pdf/activity/ GRC-Domestic-Implementation-IHL-Report-UKR.pdf (дата звернення: 24.07.2020).

64. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/files/ alena_2/GRC%20-%20Domestic%20Implementation%20of%20IHL%20Report% 20UKR.pdf (дата звернення: 05.05.2021).

65. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні : звіт / міжнародна група Global Rights Compliance LLP. 2016. 393 с. Київ.

66. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : затверджено наказом Міністра оборони України від 23.03.2017 р. № 164. *Офіційний сайт*

Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17 (дата звернення: 23.08.2020).

67. Інструкція Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_344#Text (дата звернення: 08.02.2020).

68. Інформаційне агентство «Українське право». URL: http://ukrainepravo.com/international_law/ (дата звернення: 09.08.2020).

69. Калугин В. Курс международного гуманитарного права. Минск : Тесей, 2006. 496 с.

70. Калугин В. Ю. Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутригосударственном уровне: теоретический аспект. *Национальные структуры по имплементации международного гуманитарного права* : матер. регион. семинара. Москва : МККК, 2000. С. 8–24.

71. Калугин В. Ю. Механизм имплементации норм международного гуманитарного права на внутригосударственном уровне. *Белорусский журнал международного права и международных отношений.* 2000. № 1. С. 15–23.

72. Калугин В. Ю., Акулов Д. В. Пресечение нарушений в механизме имплементации международного гуманитарного права / под общ. ред. В. Ю. Калугина. Минск : Тесей, 2004. 397 с.

73. Калугин Ю. В. Механизм имплементации международного гуманитарного права : монография. Минск : Светоч, 2003. 336 с.

74. Капустін А. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у військовому законодавстві України. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квітня 2019 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2019. С. 121–126. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11633/ONU_Kongress_MP%20copy.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 23.03.2020).

75. Капустін А. В. Інститут юридичних радників у збройних силах як складова механізму імплементації міжнародного гуманітарного права. *Правова держава*. 2020. Вип. 39. С. 69–77.

76. Капустін А. В. Міжнародний досвід діяльності Комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 19. С. 180–189.

77. Капустін А. В. Організаційно-правові основи діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Актуальні проблеми політики :* зб. наук. пр. Одеса, 2018. Вип. 62. С. 114–126.

78. Капустін А. В. Поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 155–162.

79. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 41–46.

80. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання* : матер. Всеукр. наук. дистанц. конф. (10 квіт. 2020 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2020. С. 69–71.

81. Капустін А. В. Правовий статус Міжвідомчої комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права* : матер. круглого столу (27 жовтня 2017 р., м. Кривий Ріг) / відп. В. Г. Олюха ; уклад. В. Г. Олюха. Кривий Ріг : Гельветика, 2017. С. 35–38.

82. Капустін А. В. Правові засади поширення знань про міжнародне гуманітарне право. *Конгрес міжнародного та європейського права* : зб. наук.

пр. (25–26 травня 2018 р., м. Одеса). / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2018. С. 70–74.

83. Капустін А. В. Правові та організаційні питання імплементації міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2019. Вип. 64. С. 306–320.

84. Капустін А. В. Роль Товариства Червоного Хреста України в розповсюджені знань з міжнародного гуманітарного права. *Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах* : матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. (19 жовтня 2017 р., м. Київ) / Ін-т міжнар. відносин Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Одеса : Фенікс, 2017. С. 156–158.

85. Капустін А. В. Український досвід правового регулювання використання та захисту Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ukrayinskyy-dosvid-pravovogo-regulyuvannya-vykorystannya-ta-zakhystu-emblem-chervonogo-khresta-cherv/ (20.05.2020).

86. Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України : затверджено наказом Міністра оборони України від 11.09.2004 р. № 400. Київ : Азимут-Україна, 2004. 144 с.

87. Коваль Д., Короткий Т. Повернення скіфського золота: міжнародно-правові аспекти збереження культурних і музейних цінностей : інтерв'ю. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/povernennya skifs%60kogo-zolota-mizhnarodno-pravovi-aspekty-zberezhennya-kul%60turnykh-i-muzeynykh-tsinn/ (дата звернення: 27.06.2020).

88. Колотуха І. О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 17 с.

89. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 04.08.2020).

90. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1980 року (чинна для України з 23.06.1982), з поправками від 21 грудня 2001 року (чинні для України з 29.06.2005). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 27.08.2020).

91. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 18 травня 1977 року (чинна для України з 13.06.1978). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 16.09.2020).

92. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року (чинна для України з 27.12.2005). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (27.08.2020).

93. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року (чинна для України з 26.03.1975). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text (дата звернення: 07.05.2020).

94. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року (чинна для України з 16.10.1998). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 22.09.2020).

95. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (чинна для України з 28.08.1991). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 13.02.2020).

96. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 04.01.2020).

97. Кориневич А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навч. посіб. / Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Одеса : Фенікс, 2015. 78 с.

98. Кориневич А. О., Короткий Т. Р. Моніторинг міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. *Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. / Ін-т міжнар. відносин Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 11 листоп. 2015 р. Київ, 2015. С. 15–20.

99. Кориневич А. Римський статут Міжнародного кримінального Суду та Україна: шлях до ратифікації та відповідальності за вчинення найтяжчих злочинів під час збройного конфлікту. *Український часопис міжнародного права.* 2019. № 3. С. 141–142.

100. Кориневич А., Короткий Т. Перехідне правосуддя для України: Per aspĕra ad astra. *Право України*. 2020. 12. С. 129–149.

101. Кориневич Т. Міжнародне гуманітарне право в умовах збройного конфлікту в зоні Антитерористичної операції на Сході України. *Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 11 листоп. 2015 р. / Ін-т міжнар. відносин Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 9–12.

102. Коробко І. Щодо питання імплементації положень Європейської конвенції про захист домашніх тварин в національне законодавство України. *Український часопис міжнародного права*. 2017. № 3. С. 31–36.

103. Короткий Т. Гуманітарний демарш. *Дзеркало тижня*. 2019. № 46 від 30 листопада – 6 грудня 2019.

104. Короткий Т. Р. Імплементація в Україні міжнародно-правових норм у галузі охорони морського середовища. *Право України*. 2012. № 3-4. С. 210–220.

105. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Вип. 36. С. 479–487.

106. Короткий Т. Р., Лук'янченко Є. В. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/ivyazhvk-rsupy-pkzrausersgs-gtsparkkhaursgs-tuava/ (дата звернення: 23.08.2020).

107. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949 р. *Юридична газета*. 12 серпня 2020 р. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html (дата звернення: 20.08.2020).

108. Короткий Т., Хендель Н. Вступ до міжнародного гуманітарного права. *Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартів прав людини* : семінар з міжнародного гуманітарного права для викладачів міжнародного права (грудень, 2016).

109. Короткий Т., Хендель Н. Державна політика України щодо розповсюдження знань про міжнародне гуманітарне право. Публічна дискусія «Проблеми прав людини та сучасна державна політика в Україні» на Форумі правозахисних організацій «11. Київський Діалог», м. Київ, 12.10.2015.

110. Короткий Т., Хендель Н. Захист журналістів під час збройного конфлікту. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/zakhyst-zhurnalistiv-pid-chas-zbroynogo-konfliktu/ (дата звернення: 11.01.2020).

111. Короткий Т., Хендель Н. Роль і завдання неурядових організацій та академічних кіл у сфері міжнародного гуманітарного права в Україні. *Застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 11 листоп. 2015 р.). Київ : Укр. асоціація міжнар. права, ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2015. С. 31–36.

112. Короткий Т., Хендель Н. Символ гуманності. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/symvol-gumannosti/ (дата звернення: 20.05.2020).

113. Короткий Т.Р., Капустін А. В. Поширення знань про міжнародне гуманітарне право: синергія держави та недержавних акторів. *Український часопис міжнародного права.* 2018. № 2. С. 60–68.

114. Кройтор О. І., Сенаторова О. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в Україні. *Адвокат*. 2007. № 10. С. 26–29.

115. Лисик В. М. Вплив Міжнародного комітету Червоного Хреста на розвиток гуманітарного права. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 74–81.

116. Лисик В. М. Правовий статус Міжнародного комітету Червоного Хреста у міжнародному праві : моногр. Одеса : Фенікс, 2012. 284 с.

117. Лук'янченко Є. В. Роль та функції Емблеми Червоного Хреста Через призму порівняльного аналізу законодавства України та Норвегії. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/symvol-gumannosti/https://ukrainepravo.com/ (дата звернення: 16.08.2020).

118. Лук'янченко Є., Короткий Т., Хендель Н. Міжнародне гуманітарне право та журналісти. *Вісник Червоного Хреста України*. 2017. № 1 (79). С. 8–9.

119. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть : учеб. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : БЕК, 2001. 432 с.

120. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть. Москва : БЕК, 1996. 367 с.

121. Лукашук И. И. Международное право: Общая часть : учеб. для вузов. Москва : Бек, 1997. 410 с.

122. Мадзигон Н. Выполнение норм международного гуманитарного права в Вооруженных Силах Украины. *Legea si Viata*. 2019. № 1/2(325). С. 72–76.

123. Мадзігон Н. В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на реалізацію норм міжнародного гуманітарного права. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 4. С. 61–67.

124. Мадзігон Н. В. Міжнародно-правовий аналіз пропонованих змін до Кримінального кодексу України щодо гармонізації кримінального законодавства з нормами міжнародного прав. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/72.pdf (дата звернення: 23.04.2020).

125. Мадзігон Н. В. Особливості імплементації норм міжнародного права щодо міжнародних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 3 (24). С. 197–200.

126. Мадзігон Н. В. Правовий статус комбатантів та цивільного населення в контексті імплементації норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство України. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3–4 (67–68). С. 230–242.

127. Мадзігон Н. Міжнародне гуманітарне право як частина національного права. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2017. № 5/2017. С. 32–36.

128. Майоров І. О. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в кримінальне законодавство. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.). Київ, 1998. С. 394–398.

129. Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 8

червня 2018. URL: https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/ (дата звернення: 12.03.2020).

130. Мельник А. Я. Правонаступництво України щодо міжнародних договорів СРСР. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 424 с.

131. Мельник В. П. Міжнародні договори України в ієрархічній структурі законодавства: науково-теоретичний аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. № 12. С. 139–144.

132. Мельник П. В., Тимченко Л. Д. Імплементація міжнародно-правових норм у сфері оподаткування в законодавство України. Ірпінь : НУДПСУ. 2012.406 с.

133. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. Київ : МКЧК, 2020. 396 с.

134. Мережко О. Співвідношення міжнародного і національного права. *Юридичний журнал : Аналітичні матеріали, коментарі, судова практика*. 2009. № 2. С. 82–88.

135. Механізми правосуддя перехідного періоду та освітні практики як інструменти постконфліктного регулювання в Україні' : круглий стіл (онлайн). *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 19 листопада 2020. URL: https://helsinki.org.ua/events/kruhlyy-stil-na-temu-mekhanizmy-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-ta-osvitni-praktyky-iak-instrumenty-postkonfliktnoho-rehuliuvannia-v-ukraini-onlayn/ (дата звернення: 13.01.2020).

136. Мисаревич Н. К вопросу о правовых средствах реализации норм международного гуманитарного права. *Український часопис міжнародного права. 2*006. № 2. С. 41–44.

137. Міжнародна конвенція про захист всіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року (чинна для України від 14.08.2015). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text (дата звернення: 28.08.2020).

138. Міжнародне гуманітарне право : довідник для юристів громадських приймальнь / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. Одесса : Фенікс, 2015. 92 с. URL: https://www.academia.edu/14940657/Міжнародне_гуманітарне_право._Довідник_для_юристів_громадських_приймалень

139. Міжнародне гуманітарне право : навч. посіб. / під заг. ред. В. П. Базова. Київ : "Варта", 2000. 176 с.

140. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. 2-ге вид., доповн. Одесса : Фенікс, 2015. 92 с. URL: https://www.academia.edu/15897922/Міжнародне_гуманітарне_право._Довідник_для_журналістів._2-ге_вид._доповн.

141. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого. Київ-Одеса : Укр. Гельсін. спілка з прав людини; Фенікс, 2016–2017. 145 с.

142. Міжнародне право. Основи теорії : підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній ; за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 606 с.

143. Міжнародні експерти збираються у Києві для активізації вирішення питання зниклих безвісти осіб. URL: http://ua.icrc.org/2018/10/04/international-experts-gather-in-kyiv-to-catalyze-action-for-missing-persons-ukr/ (дата звернення: 10.04.2020).

144. МККК. Выполнение норм международного гуманитарного права: от правовых норм к действию. URL: http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/html/666HBB (дата звернення: 06.03.2020).

145. МККК. Модельный закон «Об использовании и защите эмблем Красного Креста или Красного Полумесяца, наименований «Красный Крест» и «Красный Полумесяц», отличительных сигналов, служащих для опознавания медицинских формирований и санитарно-транспортных средств. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/ihl-emblem-3.htm (дата звернення: 08.11.2020).

146. МККК. Образование и распространение информации. URL: https://www.icrc.org/ru/what-we-do/building-respect-ihl/education-outreach (дата звернення: 20.08.2020).

147. МККК. Устав Международного Комитета Красного Креста : принят 21 декабря 2017 г. и вступил в силу 1 января 2018 г. URL: https://www.icrc.org/ru/document/ustav-mezhdunarodnogo-komiteta-krasnogo-kresta-prinyatyy-18-dekabrya-2014-g-i-vstupivshiy-v (дата звернення: 06.03.2020).

148. МКЧХ взяв участь у звільненні та передачі шістьох осіб, утримуваних під вартою в зв'язку з конфліктом. URL: http://ua.icrc.org/2016/09/20/966/ (дата звернення: 20.06.2020).

149. МКЧХ вітає ухвалення закону про правовий статус осіб, зниклих безвісти. URL: http://ua.icrc.org/2018/07/12/law-on-the-missing-ukr/ (дата звернення: 12.07.2020).

150. МКЧХ представляє посібник з міжнародного гуманітарного права для народних депутатів України. URL: http://ua.icrc.org/2017/12/20/handbook-ihl-parliamentarians-ukr/ (дата звернення: 12.10.2020).

151. МКЧХ. Основні напрямки діяльності МКЧХ у 2018 році. URL: http://ua.icrc.org/2019/02/20/icrc-activities-highlights-2018-ukr/ (дата звернення: 02.02.2020).

152. Модельний закон про використання і захист емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала і найменувань «Червоний Хрест», «Червоний Півмісяць», «Червоний Кристал», відмінних сигналів, які слугують для розпізнавання медичних формувань і санітарно-транспортних засобів. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_o66/card2#Card (дата звернення: 07.11.2020).

153. Мороз Т. Про завдання військової юридичної служби, перемоги у судових війнах та натовські стандарти : інтерв'ю з директором Юридичного

департаменту Міністерства оборони України полковником юстиції Валерієм Ковалем. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2018/10/15/intervyu-direktora-yuridichnogo-departamentu-ministerstva-oboroni-ukraini-polkovnika-yusticzii-valeriya-kovalya/ (дата звернення: 15.20.2020).

154. Муньос-Рохас Д., Фрезара Ж.-Ж. Поведение человека на войне: понять и предупредить нарушение международного гуманитарного права. *Международный журнал Красного Креста*. 2004. Март-сентябрь. С. 69–88.

155. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий та ін ; за заг. ред. А. П. Бущенка ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КІТ, 2017. 88 с. URL: https://helsinki.org.ua/publications/na-mezhi-vyzhyvannya-znyschennya-dovkillya-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-na-shodi-ukrajiny/ (дата звернення: 17.03.2020).

156. Назарчук І. «Право Женеви» і порушення його Росією на окупованих територіях Донбасу і в Криму (перша частина). *Радіо Свобода*. 12 серпня 2019 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30103236.html (дата звернення: 30.10.2020).

157. Найбільший проект МКЧХ в Україні забезпечує водою 300 тисяч людей. URL: http://ua.icrc.org/2018/06/26/karlivska-pumping-station-ukr/ (дата звернення: 26.06.2020).

158. Ноговіцина Ю. О. Міжнародно-правові аспекти правонаступництва України : моногр. / наук. ред. О. В. Задорожній ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Вид. дім «Промені», 2006. 352 с.

159. Обычное международное гуманитарное право / под ред. Ж. М. Хенкертса и Л. Д. Бек. Москва : МККК, 2006. Т. I: Нормы. 874 с.

160. Основи міжнародного гуманітарного права. URL: http://ua.icrc.org/2017/08/11/ihl-basics-ukr/ (дата звернення: 08.11.2020).

161. Основні напрямки діяльності МКЧХ у 2017 р. URL: http://ua.icrc.org/2018/02/06/2017-5/ (дата звернення: 07.08.2020).

162. Основні напрямки діяльності МКЧХ у березні 2018 р. URL: http://ua.icrc.org/2018/04/17/activities-highlights-march-2018-ukr/ (дата звернення: 18.05.2020).

163. Официальный Интернет-портал Министерства юстиции Республики Беларусь. URL: https://minjust.gov.by/directions/coi/ (дата звернення: 29.03.2019).

164. Пашинський В. Застосування міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. *Воєнна історія*. 2003. № 2. URL: http://warhistory.ukrlife.org/2_03_4.htm (дата звернення: 03.12.2020).

165. Пережняк Б. А. Деякі питання імплементації міжнародного гуманітарного права на внутрішньодержавному рівні. *Международное право после 11 сентября 2001 года.* Одесса : Феникс, 2004. С. 265–273.

166. Перехідне правосуддя змусить Україну вдатися до непопулярних рішень. URL: https://helsinki.org.ua/articles/perehidne-pravosuddya-zmusyt-ukrajinu-vdatysya-do-nepopulyarnyh-rishen/ (дата звернення: 26.07.2020).

167. Перша міжнародна конференція для військових з питань ведення бойових дій в умовах міста. URL: http://ua.icrc.org/2018/09/24/first-international-conference-on-urban-warfare-for-militaries-ukr/ (дата звернення: 09.05.2020).

168. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права. Москва : МККК, 2001. 112 с.

169. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07.08.2019 р. № 584/2019. *Офіційний сайт Президента України.* URL: https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949 (дата звернення: 07.07.2020).

170. Питання та пропозиції до держави щодо документування фактів та використання даних щодо порушень прав людини в результаті збройного конфлікту та окупації. URL: https://helsinki.org.ua/articles/pytannia-ta-propozytsii-do-derzhavy-shchodo-dokumentuvannia-faktiv-ta-vykorystannia-

danykh-shchodo-porushen-prav-liudyny-v-rezul-tati-zbroynoho-konfliktu-ta-okupatsii/ (дата звернення: 23.04.2020).

171. Плешко Е. А., Короткий Т. Р., Кориневич А. О. Право війни на морі: сучасне врегулювання. *Збірник наукових праць Науково-дослідного центру ЗС України "Державний океанаріум"*. 2017. Одеса : Фенікс. С. 59–71.

172. Плотніков О. В. «Правосуддя перехідного періоду» чи «транзитивна юстиція»: до питання про визначення терміну. *Український часопис міжнародного права*. 2016, № 4. С. 43–47.

173. Поєдинок О. Р. Законодавство України у сфері прав біженців: відповідність міжнародно-правовим стандартам, недоліки та шляхи вдосконалення. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Вип. 90 (Ч. І). С. 151–152.

174. Поєдинок О. Р. Законодавство України про біженців у світлі міжнародно-правових стандартів захисту: недоліки та шляхи вдосконалення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 453–459.

175. Положение о Комиссии по имплементации международного гуманитарного права при Правительстве Республики Таджикистан. URL: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=12363 (дата звернення: 29.03.2019).

176. Положение о Межведомственной комиссии по имплементации международного гуманитарного права. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/13486?cl=ru-ru (дата звернення: 29.03.2019).

177. Положення про Департамент нагляду у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту : затверджено Наказом Генерального прокурора від 19 лютого 2020 року № 98. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text (дата звернення: 26.06.2020).

178. Положення про Міжвідомчу комісію з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права : затверджено Постановою Кабінету

Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2000-п (дата звернення: 16.05.2020).

179. Положення про Міжвідомчу комісію з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329 *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/329-2017-п (дата звернення: 16.05.2020).

180. Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2020 р. № 371. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.08.2020).

181. Положення про Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 «Деякі питання Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб». *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п(дата звернення: 16.05.2020).

182. Положення про Міністерство закордонних справ України : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.06.2020).

183. Поніматченко Ю. А. Правове регулювання діяльності Збройних Сил України : підручик. Вінниця : Нова книга, 2002. 256 с.

184. Попович В. П. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.

185. Право війни на морі: основні джерела та інститут. Короткий Т., Кориневич А. *Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М. В. Буроменського* : моногр. / за ред. В. М. Репецького та В. В. Гутника. Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. С. 522–544.

186. Право війни. Порадник для командного складу Збройних Сил України. Київ, 1996. 128 с.

187. Правова робота в Збройних Силах України : навчальний посібник / за заг. ред. В. І. Кириленка. Київ : РВЦ «Військовий інститут», 2010. 408 с.

188. Правозахисники оприлюднили механізм протидії незаконному вилученню земельних ділянок, які перебувають у власності українських кримчан. URL: https://helsinki.org.ua/articles/pravozakhysnyky-opryliudnyly-mekhanizm-protydii-nezakonnomu-vyluchenniu-zemel-nykh-dilianok-iaki-perebuvaiut-u-vlasnosti-ukrains-kykh-krymchan/ (дата звернення: 06.05.2020).

189. Правосуддя на Сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації : звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України, 2016–2017. URL: https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf (дата звернення: 17.04.2020).

190. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text (дата звернення: 22.05.2020).

191. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністра оборони України від 11.09.2004 р. № 400 наказом Міністра оборони України від 19.07.2017 р. № 376. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/376_nm_2017.pdf (дата звернення: 12.03.2020).

192. Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : Постанова Верховної Ради України; Заява від 04.02.2015 № 145-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text (дата звернення: 26.06.2020).

193. Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків. Заява Верховної Ради України : схвалена Постановою Верховної Ради України від 21 квітня 2015 р. № 337-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/337-19#n8 (дата звернення: 22.03.2020).

194. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 серпня 2019 року № 584 : Указ Президента України від 29.10.2020 р. № 476/2020. *Офіційний сайт Президента України*. URL: https://www.president.gov.ua/documents/4762020-35465 (дата звернення: 07.11.2020).

195. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text (дата звернення: 08.04.2020).

196. Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2006 р. № 91. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/91-2006-п (дата звернення: 26.04.2020).

197. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів іноземних держав та міжнародних організацій щодо засудження ескалації збройної агресії Російської Федерації проти України» : Постанова Верховної

Ради України від 07.02.2017 № 1837-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1837-19#Text (дата звернення: 30.04.2020).

198. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 29.07.2020).

199. Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року. Введено в дію Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України"» від 14 квітня 2014 р. № 405/2014. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text (дата звернення: 22.07.2020).

200. Про новий склад Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р. № 657. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2003-п (дата звернення: 12.03.2020).

201. Про організацію навчання військовослужбовців Збройних Сил України основним положенням міжнародного гуманітарного права : наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 11.03.1997 р. № 30.

202. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text (дата звернення: 13.05.2020).

203. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та

Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#n170 (дата звернення: 22.08.2020).

204. Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text (дата звернення: 10.04.2020).

205. Про подальшу роботу щодо вивчення, розповсюдження та застосування міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України : наказ начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 17.12.1999 р. № 90.

206. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text (дата звернення: 26.04.2020).

207. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text (дата звернення: 12.09.2020).

208. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції»» : Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 № 1074-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-19#Text (дата звернення: 30.04.2020).

209. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 8 липня 1999 р. № 862-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14 (дата звернення: 22.02.2020).

210. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text (дата звернення: 22.09.2020).

211. Про створення міжвідомчої робочої групи з питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту («Міжнародної ради експертів із питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту») : Наказ Генерального прокурора № 312 від 30 вересня 2021 р.

212. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 р. № 330-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/330-15 (дата звернення: 12.03.2020).

213. Про утворення Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2000 р. № 1157. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1157-2000-п (дата звернення: 02.03.2020).

214. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-%D0%BF (дата звернення: 12.03.2020).

215. Проблеми прав людини та сучасна державна політика в Україні : публічна дискусія. Форум правозахисних організацій «Київський Діалог» (м. Київ, 12 жовтня 2015 р.).

216. Проблемы реализации норм международного права : сб. науч. трудов / отв. ред. Г. В. Игнатенко. Свердловск : Изд-во СЮИ, 1989. 143 с.

217. Прокопишина О. Захист гуманності в сучасному світі. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/iashyfkh-gtsparrsfkhk-v-ftsafrspts-fvkkhk/ (дата звернення: 19.01.2020).

218. Протокол IV про засліплюючу лазерну зброю від 13 жовтня 1995

року (чинний для України з 28.05.2003). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_894#Text (дата звернення: 12.11.2020).

219. Протокол I до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (чинний для України з 6.02.1957). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 12.07.2020).

220. Протокол II від 26 березня 1999 року до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року (чинний для України з 30.06.2020). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 05.04.2020).

221. Протокол II про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв від 10 жовтня 1980 року (чинний для України з 23.06.1982) з поправками, внесеними 3 травня 1996 року (чинні для України з 15.12.1999). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_310#Text (дата звернення: 17.06.2020).

222. Протокол про вибухонебезпечні предмети-наслідки війни від 28 листопада 2003 року (чинний для України з 17.05.2005). *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c78#Text (дата звернення: 26.06.2020).

223. Прохоренко М. М. Система військового законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2007. 20 с.

224. Рабінович П., Раданович Н. Імплементація міжнародних договорів в Україні та гармонізація з ними національного законодавства (деякі загальнотеоретичні аспекти). *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1 (16). С. 80–86.

225. Рабінович П. М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.

226. Раданович Н. Міжнародно-судові засоби імплементації Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Право України.* 1999. № 12. С. 36–39.

227. Раскалєй М. Особливості імплементації міжнародних договорів у внутрішній правопорядок у галузі повітряного права України. *Віче.* 2007. № 5–6. С. 72–74.

228. Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве / отв. ред.: В. Н. Денисов, В. И. Евинтов. Киев, 1992. 242 с.

229. Реалізація норм міжнародного права. *Міжнародне право. Основи теорії :* підруч. / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній; ред. В. Г. Буткевич. Київ : Либідь, 2002. С. 429–443.

230. Регламент Верховної Ради України: затверджено Законом України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text (дата звернення: 26.09.2020).

231. Резюме звіту за результатами моніторингу імплементації Національної стратегії у сфері прав людини за період 1 грудня 2015 року – 1 грудня 2017 року щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/2_Report_NHRS_conflict_2015-2017_ukr.pdf (дата звернення: 14.04.2020).

232. Репецький В. М. Імплементація міжнародного гуманітарного права в діяльності ООН. *Актуальні проблеми політики*. 2003. Вип. 16. С. 262–265.

233. Репецький В. М. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє законодавство України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* / за ред. В. Н. Денисова. Київ : Юстиніан, 2006. С. 102–111.

234. Репецький В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.

235. Робота Міністерства юстиції у напрямку імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13305 (дата звернення: 12.03.2020).

236. Саад З. Имплементация международных соглашений по правам человека в арабском мире (гражданские и политические права) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Киев, 1994. 22 с.

237. Сенаторова О. В. Застосування механізму Міжнародної гуманітарної комісії зі встановлення фактів щодо ситуації збройного конфлікту в Україні. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 року) / редкол.: С. О. Гриненко (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 7. С. 91–101.

238. Ситуація з правами людини в Криму за сім років окупації : аналітична доповідь. URL: https://zmina.ua/publication/sytuacziya-z-pravamy-lyudyny-v-krymu-za-7-rokiv-okupacziyi-analitychna-dopovid/ (дата звернення: 27.03.2020).

239. Смирнова К., Федорова А. Європейського суду з прав людини щодо статей 8-11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 1. С. 69-78.

240. Соковых Ю. Ю. Реализация международного гуманитарного права в законодательстве РФ: состояние и перспективы. *Государство и право*. 1997. № 9. С. 82–84.

241. Стандарти забезпечення прав людини у діяльності Служби безпеки України : навч. посіб. / Д. фон Бларер, Ю. Л. Бєлоусов, С. С. Кудінов та ін. ; уклад. М. М. Чеховська ; за заг. ред. С. С. Кудінова, Ю. Л. Бєлоусова. Київ : НА СБУ, 2019. 368 с.

242. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : затверджено Законом України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14 (дата звернення: 04.09.2020).

243. Стешенко В. М. Зміст поняття «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». *Актуальні проблеми сучасного міжнародного права :* зб. наук. ст. за матеріалами І Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015 Ч. 1. С. 32–41.

244. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва : Юристъ, 1997. 627 с.

245. Тимченко Л. Д. Международное право : учеб. Харьков : Консум, Ин-т внутр. дел, 1999. 528 с.

246. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Співвідношення національного та міжнародного права: застосування практики міжнародних судів та європейських норм у сфері оподаткування національними судами України. *Від теорії міжнародного права до практики захисту прав людини. Liber Amicorum до 60-річчя проф. В.В. Мицика* : моногр. / авт. кол. ; за ред. О. В. Задорожнього та О.Р. Поєдинок. Київ; Одеса : Фенікс, 2016. 718 с.

247. Тимченко Л. О. Референдум в Автономній Республіці Крим 2014 року (міжнародно-правовий аспект). *Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право*. Київ : К.І.С., 2014. С. 515–531.

248. Тренінг «Особливості висвітлення в ЗМІ військового конфлікту, роль ЗМІ в подоланні негативних наслідків для суспільства». URL: https://humanrights.org.ua/material/trening_osoblivosti_visvitlennja_v_zmi_vijskovogo_konfliktu_rol_zmi_v_podolanni_negativnih_naslidkiv_dlja_suspilstva (дата звернення: 14.07.2020).

249. У Києві відбулося друге засідання Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні, присвячене веденню бойових дій у міських умовах. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/news/u-kiyevi-vidbulosya-druge-zasidannya-mizhvidomchoyi-komisiyi-z-pitan-zastosuvannya-ta-realizaciyi-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-v-ukrayini-prisvyachene-vedennyu-bojovih-dij-u-miskih-umovah (дата звернення: 14.07.2020).

250. У МТОТ відбулося третє засідання Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права. URL: https://mtot.gov.ua/u-mtot-vidbulosja-trete-zasidannja-mijvidomchoii-komisiii-z-pitan-zastosuvannja-ta-realizaciii-norm-mijnarodnogo-gumanitarnogo-prava (дата звернення: 14.04.2020).

251. УГСПЛ робить подання до Міжнародного кримінального суду щодо злочинів стосовно зниклих безвісті восени 2014 року бійців ВСУ. URL: https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-robyt-podannya-do-mizhnarodnoho-kryminalnoho-sudu-schodo-zlochyniv-stosovno-znyklyh-bezvisti-voseny-2014-roku-bijtsiv-vsu/ (дата звернення: 11.06.2020).

252. УГСПЛ розробила методологію удосконалення законодавства, що стосується осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії. URL: https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-rozrobyla-metodolohiiu-udoskonalennia-zakonodavstva-shcho-stosuiet-sia-osib-iaki-postrazhdaly-vnaslidok-zbroynoi-ahresii/ (дата звернення: 04.10.2020).

253. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. Київ : К.І.С., 2014. 1016 с.

254. Українські правозахисники вчаться документувати порушення прав людини в умовах військового конфлікту. URL: https://helsinki.org.ua/articles/ukrajinski-pravozahysnyky-vchatsya-dokumentuvaty-porushennya-prav-lyudyny-v-umovah-vijskovoho-konfliktu/ (дата звернення: 12.06.2020).

255. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року (чинна для України з 11.07.2005). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 12.08.2020).

256. Філатов В. В. Імплементація міжнародних норм як основний засіб удосконалення національного законодавства. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 392–395.

257. Флек Д. Выполнение положений международного гуманитарного права: проблемы и приоритеты. *Меры, принимаемые государствами по выполнению международного гуманитарного права*. Москва : МККК, 1998. С. 247–268.

258. Хендель Н. В. Міжнародно-правовий захист медичного персоналу під час збройного конфлікту. *Інформаційне агентство «Українське право».* URL: http://ukrainepravo.com/international_law/publicinternational_law/mizhnarodno-pravovyy-zakhyst-medychnogo-personalu-pid-chas-zbroynogo-konfliktu/ (дата звернення: 22.04.2020).

259. Центр Документування. URL: https://helsinki.org.ua/activities/tsentr-dokumentuvannya/ (дата звернення: 12.03.2020).

260. Цись Н. І. Імплементація норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 1994. 22 с.

261. Червоний Хрест закликає шукати зниклих на Донбасі «поза політикою». URL: https://glavcom.ua/news/chervoniy-hrest-zaklikaje-shukati-zniklih-na-donbasi-poza-politikoyu-370628.html (дата звернення: 03.09.2020).

262. Черниш В. Ми докладатимемо усіх зусиль для належної імплементації норм міжнародного гуманітарного права. URL: https://narodnarada.info/news/vadim-chernish-dokladatimemo-usih-zusil-dlya-news-85256.html (дата звернення: 12.02.2020).

263. Чи дотримані права постраждалих внаслідок збройного конфлікту при отриманні реабілітаційних послуг? URL: https://helsinki.org.ua/articles/chy-dotrymani-prava-postrazhdalyh-vnaslidok-zbrojnoho-konfliktu-pry-otrymanni-reabilitatsijnyh-posluh/ (дата звернення: 14.01.2020).

264. Числов Э. Распространение знаний о международном гуманитарном праве. *Белорусский журнал международного права и*

международных отношений. 2000. № 1. URL: http://evolutio.info/content/view/337/51/ (дата звернення: 01.02.2020).

265. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм. *Віче.* 2010. № 17. С. 23–25.

266. Штогрін І. Обстріли медиків. Чи зможе Україна довести, що це порушення міжнародного гуманітарного права? *Радіо Свобода*. 3 липня 2019 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30033518.html (дата звернення: 07.12.2020).

267. Щодо внесення змін до персонального і кількісного складу Міжвідомчої комісії з імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права : Наказ Міністерства юстиції України від 16 квітня 2009 р. № 337/7. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0337323-09 (дата звернення: 09.03.2020).

268. Юридические советники в вооруженных силах / Д. Гийемет, Г. Мориц, Р. Ремакль, К. Телин ; пер. на рус., составл. и оформл. МККК. Москва : ОАО «Внешторгиздат», 1999. 109 с.

269. Юридические советники в вооруженных силах. Информационный бюллетень о юридических советниках в вооруженных силах МККК. URL: https://www.icrc.org/ru/document/yuridicheskie-sovetniki-v-vooruzhennyh-silah (дата звернення: 31.01.2020).

270. Як «Женевський заклик» навчав військовослужбовців гуманітарних правил війни. URL: https://armyinform.com.ua/2020/08/yak-zhenevskyj-zaklyk-navchav-morpihiv-gumanitarnyh-pravyl-vijny/ (дата звернення: 08.08.2020).

271. Як втримати людяність під час війни? : відеоролик. Українська Гельсінська спілка з прав людини ; сценарій Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель. URL: https://www.facebook.com/Ugspl/videos/1435202519861033/ (дата звернення: 29.09.2020).

272. Ярмакі В. Х. Діяльність Міжнародного Червоного Хреста та міжнародного комітету Червоного Хреста як організаційно-правова форма

реалізації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 4. С. 148–156.

273. Ярмакі В. Х. Імплементація міжнародного гуманітарного права в національне законодавство як складова частина гармонізації законодавства України із законодавством держав-членів Європейського співтовариства. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 3. С. 53–56.

274. Ярмакі В. Х. Міжнародне гуманітарне право, що застосовується в період збройних конфліктів, та імплементація його Україною : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2003. 19 с.

275. Azzarello C., Niederhauser M. The independent humanitarian fact-finding commission: Has the ‘Sleeping Beauty’ Awoken? URL: https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2018/01/09/the-independent-humanitarian-fact-finding-commission-has-the-sleeping-beauty-awoken/ (дата звернення: 02.09.2020).

276. Bolongo L. Droit pénal militaire zairois ; Tome Premier: L'Organisation et la compétence des uridictions des forces armées. Paris : Librairie Generale de Droit et de Jurisprudence (LGDJ), 1977. 282 p.

277. Drzewicki K. International humanitarian law and domestic legislation with special reference to Polish law. *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre.* 1985. Vol. 24(1/2). P. 29–52.

278. Fontenot J. Development of the staff legal officer's responsibility under the law of war. Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre. *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre.* 1975. Vol. 14. P. 69–110.

279. Gonsalves A. Armed forces and the development of the law of war : 9th international congress of the International Society of Military Law and Law of War : Lausanne, September 1983. *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre. 1982.* Vol. 21. P. 9–608.

280. ICRC Activities Highlights, 2019. URL: http://ua.icrc.org/2020/02/05/icrc-activities-highlights-2019-eng/ (дата звернення: 19.08.2020).

281. ICRC. Cop26 – Three calls to strengthen climate action in conflict zones. URL: http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/htmlall/section_ihl_nat_national_committees (дата звернення: 13.04.2020).

282. ICRC. Preventing and Repressing International Crimes: Towards an "Integrated" Approach Based in Domestic Practice – Report of the Third Universal Meeting of National Committees for the Implementation of International Humanitarian Law. Geneva, 2014. Vol. 1. URL: https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/icrc-002-4138-1.pdf (дата звернення: 19.11.2020).

283. ICRC. Sri Lanka: Authorities meet to discuss national implementation of IHL. URL: https://www.icrc.org/eng/resources/documents/feature/2013/07-15-sri-lanka-national-implementation-ihl.htm (дата звернення: 29.03.2019).

284. IHFFC. Report on the work of the IHFFC on the Occasion of its 20th Anniversary. URL: http://www.ihffc.org/Files/en/pdf/ihffc_report_2010_en.pdf (дата звернення: 09.09.2020).

285. International humanitarian law in Canada. URL: https://www.redcross.ca/how-we-help/international-humanitarian-law/what-is-international-humanitarian-law/ihl-in-canada (дата звернення: 29.03.2019).

286. Korotkyi T., Hendel N. Dissemination of knowledge about human rights and international humanitarian law intimes of armed conflicts: role and tasks of non-governmental organizations and academic circles. OSCE, Human Dimension Implementation Meeting. Working session 9: Democratic institutions, 2015. URL: http://www.osce.org/odihr/185476?download=true (дата звернення: 15.05.2020).

287. Lauterpacht H. International Law: Collected Papers / ed. by E. Lauterpacht. *Vol. 1. The General Works*. Cambridge University Press, 1978. 568 p.

288. Military Legal Resources. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/operational-law-handbooks.html (дата звернення: 19.08.2020).

289. Model Law concerning the use and protection of the Emblem of the Red Cross, Red Crescent and the Red Crystal. URL: https://casebook.icrc.org/case-study/icrc-model-law-concerning-emblem (дата звернення: 15.05.2020).

290. National Committees and Similar Bodies on international humanitarian law. URL: https://www.icrc.org/en/document/table-national-committees-and-other-national-bodies-international-humanitarian-law (дата звернення: 29.03.2019).

291. Participation of Member States of the Commonwealth of Independent States (CIS) to International Humanitarian Law treaties and their National Implementation. URL: https://www.icrc.org/eng/assets/files/publications/implementation-ihl-2012-eng-rus.pdf (дата звернення: 29.03.2019).

292. Plotnikov O. V. Defining Transitional Justice: Scholarly Debate and UN Precision. *Lex Portus*. 2017. No 1(3). P. 50-63.

293. Plotnikov O. V. The Island of Crimea: the International Legal Implications of the Crimean Blockade. *Український часопис міжнародного права.* 2015. № 4. С. 11–20.

294. Sassòli M., Bouvier A. A., Quintin A. How does law protect in war? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law. *Volume I Outline of International Humanitarian Law.* Third Edition ICRC. 2011. 401 p.

295. Sassòli M., Bouvier A. A., Quintin A. How does law protect in war? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law. *Volume III Cases and Documents*. Third Edition. ICRC. 2011. 1144 p.

296. Sassòli M., Bouvier A. A., Quintin A. How does law protect in war? Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law. *Volume II Cases and Documents*. Third Edition. ICRC. 2011. 2057 p.

297. The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum. T.M.C. Asser Press, 2018. 458 p.

298. UN Doc. A/55/173/Add.1 Status of the Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949 and relating to the protection of victims of armed conflicts : Report of the Secretary-General. URL: https://undocs.org/en/A/55/173/ADD.1 (дата звернення: 09.09.2020).

299. UN Doc. A/71/183 Status of the Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949 and relating to the protection of victims of armed conflicts : Report of the Secretary-General. URL: https://undocs.org/en/A/71/183 (дата звернення: 09.09.2020).

300. UN Doc. A/73/277 Status of the Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949 and relating to the protection of victims of armed conflicts : Report of the Secretary-General. URL: https://undocs.org/en/A/73/277 (дата звернення: 09.09.2020).

301. UN Doc. CRC/C/TKM/Q/2-4/Add.1 List of issues in relation to the combined second to fourth periodic reports of Turkmenistan : Addendum Replies of Turkmenistan to the list of issues on 9 December 2014. URL: https://www.un.org/en/ga/sixth/71/protocols/turkmenistan_r.pdf (дата звернення: 23.05.2020).

302. UN Doc. S/RES/1894 (2009) Resolution 1894 (2009) adopted by the Security Council at its 6216th meeting, on 11 November 2009. URL: https://digitallibrary.un.org/record/671118 (дата звернення: 17.07.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА,
що відображають основні наукові результати дисертаційного дослідження

1. Капустін А. В. Поширення знань про міжнародне гуманітарне право: синергія держави та недержавних акторів. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 2. С. 60–68. (У співавторстві Т. Р. Короткий).

2. Капустін А. В. Організаційно-правові основи діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2018. Вип. 62. С. 114–126.

3. Капустін А. В. Міжнародний досвід діяльності Комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. Вип. 19. С. 180–189.

4. Капустін А. В. Правові та організаційні питання імплементації міжнародного гуманітарного права у військове законодавство України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. Одеса, 2019. Вип. 64. С. 306–320.

5. Капустін А. В. Інститут юридичних радників у збройних силах як складова механізму імплементації міжнародного гуманітарного права. *Правова держава.* 2020. Вип. 39. С. 69–77.

6. Капустін А. В. Поняття та зміст механізмів внутрішньодержавної імплементації міжнародного гуманітарного права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 23. С. 155–162.

7. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 3. P. 41–46.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

8. Капустін А. В. Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права на пострадянському просторі. *Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Futura* : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (25 листоп. 2016 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2016. С. 83–87.

9. Капустін А. В. Правовий статус Міжвідомчої комісії з імплементації міжнародного гуманітарного права в Україні. *Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права* : матер. круглого столу (27 жовтня 2017 р., м. Кривий Ріг) / відп. В. Г. Олюха ; уклад. В. Г. Олюха. Кривий Ріг : Гельветика, 2017. С. 35–38.

10. Капустін А. В. Роль Товариства Червоного Хреста України в розповсюджені знань з міжнародного гуманітарного права. *Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах* : матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. (19 жовтня 2017 р., м. Київ) / Ін-т міжнар. відносин Київськ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Одеса : Фенікс, 2017. С. 156–158.

11. Капустін А. В. Правові засади поширення знань про міжнародне гуманітарне право. *Конгрес міжнародного та європейського права :* зб. наук. пр. (25–26 травня 2018 р., м. Одеса). / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2018. С. 70–74.

12. Капустін А. В. Організаційно-правові засади імплементації міжнародного гуманітарного права у сфері захисту медичного персоналу на пострадянському просторі. *Актуальні проблеми медичного права:*

професійний погляд : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (29 листоп. 2018 р., м. Київ). Одеса : Фенікс, 2019. С. 56–60.

13. Капустін А. В. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у військовому законодавстві України. *Конгрес міжнародного та європейського права* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (19 квітня 2019 р., м. Одеса) [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2019. С. 121–126. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11633/ONU_Kongress_MP%20copy.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. Капустін А. В. Міжнародний досвід діяльності комісій з імплементації міжнародного гуманітарного права. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання* : матер. Всеукр. дистанц. наук. конф. (26 квіт. 2019 р., м. Одеса) / за заг. ред.: Л. О. Корчевної, І. А. Дришлюка ; уклад.: А. В. Левенець, О. В. Нарожна. Одеса : Фенікс, 2019. С. 54–60.

15. Капустін А. В. Правове регулювання використання та захисту в Україні емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання* : матер. Всеукр. наук. дистанц. конф. (10 квіт. 2020 р., м. Одеса). Одеса : Фенікс, 2020. С. 69–71.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні теоретичні положення дослідження викладено в наукових публікаціях автора, а також вони доповідалися й обговорювалися: на засіданні кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»; на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне право: De Lege Praeterita, Instante, Futura» (м. Одеса, 25 листоп. 2016 р.); на круглому столі «Основні тенденції розвитку цивілістики, конституційного, господарського та міжнародного права» (м. Кривий Ріг, 27 жовтня 2017 р.); на міжнародній науково-теоретичній конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (м. Київ, 19 жовтня 2017 р.); на Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 25–26 травня 2018 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми медичного права: професійний погляд» (м. Київ, 29 листопада 2018 р.); на Конгресі міжнародного та європейського права (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); на Всеукраїнській дистанційній науковій конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання» (м. Одеса, 26 квітня 2019 р.); на Всеукраїнській дистанційній науковій конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання» (м. Одеса, 10 квітня 2020 р.).